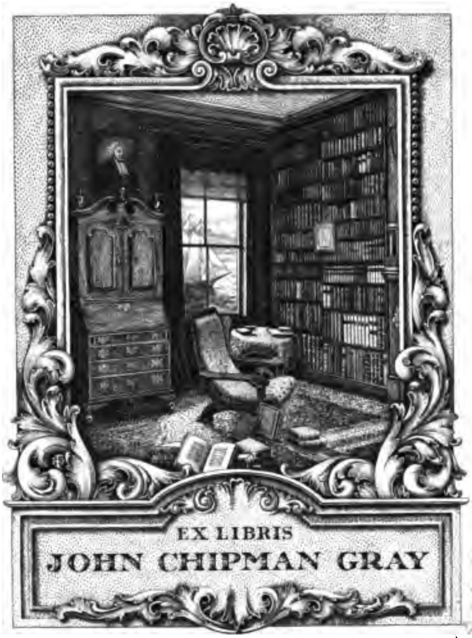

EX LIBRIS
JOHN CHIPMAN GRAY

John C. Gray

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTOLAE MORALES

AD FIDEM VETERUM LIBRORUM

IN HIS

TRIUM MSSTORUM ARGENTORATENSIUM

RECOGNOVIT EMENDAVIT

NOTISQUE CRITICIS ILLUSTRAVIT

IOHANNES SCHWEIGHAEUSER

INSTITUTO GALLO-FRANC. ADSCRIPTUS

GRAECAR. LITERAR. IN SCHOLA ARGENT. PROF.

VOLUMEN PRIMUM.

Epist. I — LXXXIX.

ARGENTORATI

EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS BIPONTINAE

MDCCCIX.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTOLAE MORALES.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTOLAE MORALES.

EPISTOLA I.

Temporis aestimationem et usum Lucilio commendat: non differri debere, non elabi, non male poni.

SENECA Lucilio suo Salutem.

ITA fac, mi Lucili! Vindica te tibi; et tempus, quod adhuc aut auferebatur, aut subripiebatur, aut excidebat, collige et serva. Persuade tibi hoc, sic esse ut scribo: quaedam tempora eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt. Turpissima tamen est iactura, quae per negligentiam fit: et, si volueris adtendere, maxima pars vitae elabitur male agentibus, magna nihil agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat? qui diem aestimet? qui intelligat se quotidie mori? In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus: magna pars eius iam praeteriit; quidquid aetatis retro est, mors tenet. Fac ergo, mi Lucili, quod facere te scribis, omnes horas complectere! sic fiet, ut minus ex crastino pendeas, si hodierno manum inieceris. Dum differtur vita, transcurrit. Omnia, mi Lucili, aliena sunt; tempus tan-

tum nostrum est. In huius rei unius fugacis ac lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit quicumque vult: et tanta stultitia mortalium est, ut, quae minima et vilissima sunt, certe reparabilia, imputari sibi, quum impetravere, patiantur; nemo se iudicet quidquam debere, qui tempus accepit; quum interim hoc unum est, quod ne gratus quidem potest reddere. Interrogabis fortasse, quid ego faciam, qui tibi ista praecipio? Fatebor ingenue: quod apud luxuriosum, sed diligentem, evenit, ratio mihi constat inpensae. Non possum dicere, nihil perdere: sed quid perdam, et quare, et quemadmodum, dicam: causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi, quod plerisque non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt, nemo succurrit. Quid ergo est? Non puto pauperem, cui, quantulumcumque superest, sat est. Tu tamen malo serves tua: et bono tempore incipies. Nam, ut visum est maioribus nostris, sera parsimonia in fundo est. Non enim tantum minimum in imo, sed pessimum remanet. Vale.

EPISTOLA II.

Corporis quietem adprobat, sed et animi in una aliqua re aut studio. Damnat curiosulos, qui per varios auctores et scripta discurrunt: pauca bonaque potius legere, et iis immorari suadet. Excerpendum semper aliquid, et animo inserendum: a suo exemplo, qui sensum tunc Epicuri egregium, de Paupertate.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Ex his quae mihi scribis, et ex his quae audio, bonam spem de te concipio; non discurris, nec

locorum mutationibus inquietaris. Aegri animi ista iactatio est. Primum argumentum compositae mentis existimo, posse consistere, et secum morari. Illud autem vide, ne ista lectio auctorum multorum, et omnis generis voluminum, habeat aliquid vagum et instabile. Certis ingeniis immorari et innutriri oportet, si velis aliquid trahere, quod in animo fideliter sedeat. Nusquam est, qui ubique est. Vitam in peregrinatione exigentibus hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias. Idem accidat necesse est his, qui nullius se ingenio familiariter adplicant, sed omnia cursim et properantes transmittunt. Non prodest cibus, nec corpori accedit, qui statim sumtus emittitur. Nihil aeque sanitatem inpedit, quam remediorum crebra mutatio. Non venit vulnus ad cicatricem, in quo medicamenta tentantur: non convalescit planta, quae saepe transfertur: nihil tam utile est, ut in transitu prosit. Distringit librorum multitudo. Itaque, quum legere non possis quantum habueris, satis est habere quantum legas. — Sed modo, inquis, hunc librum evolvere volo, modo illum. — Fastidientis stomachi est, multa degustare: quae ubi varia sunt et diversa, inquinant, non alunt. Probatos itaque semper lege: et, si quando ad alios diverti libuerit, ad priores redi. Aliquid quotidie adversus paupertatem, aliquid adversus mortem auxilii compara, nec minus adversus ceteras pestes: et, quum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die concoquas. Hoc ipse quoque facio: ex plu-

ribus, quae legi, aliquid adprehendo. Hodiernum hoc est, quod apud EPICURUM nactus sum: (soleo enim et in aliena castra transire; non tamquam transfuga, sed tamquam explorator:) *Honesta*, inquit, *res est, laeta paupertas.* Illa vero non est paupertas, si laeta est. Non, qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis iaceat, quantum pascat, aut feneret; si alieno imminet, si non adquisita, sed adquirenda computat? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primus, habere quod necesse est; proximus, quod sat est. Vale.

EPISTOLA III.

Male et temere saepe Amicos dici, qui re non sunt. Si quis talis; omnia illi fidendum, et communicandum esse, tamquam alteris nobis. Timidi et subducti arguuntur; sed et creduli nimis atque aperti. Medium optimum.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EPISTOLAS ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo. Deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere. Ita eadem epistola illum et dixisti amicum, et negasti. Itaque sic priore illo verbo, quasi publico, usus es, et sic illum *amicum* vocasti, quomodo omnes candidatos *bonos viros* dicimus; quomodo obvios, si nomen non succurrit, *dominos* salutamus. Hac abierit! Sed si aliquem *amicum* existimas, cui non tantumdem credis, quantum tibi, vehementer erras, et non satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero om-

nia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum. Isti vero praepostero officia permiscent, qui, contra praecepta THEOPHRASTI, quum amaverunt, iudicant; et non amant, quum iudicaverunt. Diu cogita, an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit: quum placuerit fieri, toto illum pectore admitte: tam audacter cum illo loquere, quam tecum. Tu quidem ita vive, ut nihil tibi committas, nisi quod committere etiam inimico tuo possis: sed, quia interveniunt quaedam, quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fidelem si putaveris, facies. Nam quidam fallere docuerunt, dum timent falli; et aliis ius peccandi suspicando fecerunt. Quid? quare ergo ulla verba coram amico meo retraham? quid est, quare me coram illo non putem solum? Quidam, quae tantum amicis committenda sunt, obviis narrant, et in quaslibet aures, quidquid illos urit, exonerant: quidam rursus etiam carissimorum conscientiam reformidant, et, si possent, ne sibi quidem credituri, interius premunt omne secretum. Neutrum faciendum est: utrumque enim vitium est, et omnibus credere, et nulli; sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius. Sic utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt, et eos qui semper quiescunt. Nam illa, tumultu gaudens, non est industria, sed exagitatae mentis concursatio: et haec non est quies, quae motum omnem molestiam iudicat, sed dissolutio et

languor. Itaque hoc quod apud POMPONIUM legi, animo mandabitur: *Quidam adeo in latebras refugerunt, ut putent in turbido esse quidquid in luce est.* Inter se ista miscenda sunt; et quiescenti agendum, et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera! illa dicet tibi, et diem fecisse et noctem. Vale.

EPISTOLA IV.

Hortatur ad perseverandum in Philosophia: a qua in serium et gravem ac vere virum transscribatur. Ceteros, pueros esse: timere non timenda, ut Mortem inprimis. Atqui hanc finem malorum esse, et impetu aut desperatione multos contemsisse: cur non ratione? Vitam ergo non amandam, et quotidie cogitandum, quam ex variis levibusque causis mors veniat. Emblema dein ex Epicuro, de veris Divitiis.

SENECA Lucilio suo Salutem.

PERSEVERA ut coepisti, et quantum potes propera, quo diutius frui emendato animo et composito possis. Frueris quidem etiam dum emendas, etiam dum componis: alia tamen illa voluptas est, quae percipitur ex contemplatione mentis ab omni labe purae et splendidae. Tenes utique memoria, quantum senseris gaudium, quum, praetexta posita, sumsisti virilem togam, et in forum deductus es: maius exspecta, quum puerilem animum deposueris, et te in viros philosophia transscripserit. Adhuc enim non pueritia, sed, quod est gravius, puerilitas remanet. Et hoc quidem peius est, quod auctoritatem habemus senum, vitia puerorum; nec puerorum tantum, sed infantium: illi levia, hi falsa formidant; nos

utraque. Profice modo: intelliges, quaedam ideo minus timenda, quia multum metus adferunt. Nullum magnum, quod extremum est. Mors ad te venit? timenda erat, si tecum esse posset: necesse est, aut non perveniat, aut transeat. — Difficile est, inquis, animum perducere ad contemtionem animae. — Non vides, quam ex frivolis causis contemnatur? Alius ante amicae fores laqueo pependit; alius se praecipitavit e tecto, ne dominum stomachantem diutius audiret; alius, ne reduceretur e fuga, ferrum adegit in viscera. Non putas virtutem hoc effecturam, quod effecit nimia formido? Nulli potest secura vita contingere, qui de producenda nimis cogitat, qui inter magna bona multos consules numerat. Hoc quotidie meditare, ut possis aequo animo vitam relinquere, quam multi sic complectuntur et tenent, quomodo, qui aqua torrente rapiuntur, spinas et aspera. Plerique inter mortis metum, et vitae tormenta, miseri fluctuant; et vivere nolunt, et mori nesciunt. Fac itaque tibi iucundam vitam, omnem pro illa sollicitudinem deponendo. Nullum bonum adiuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus. Nullius autem rei facilior amissio est, quam quae desiderari amissa non potest. Ergo adversus omnia, quae incidere possunt etiam potentissimis, adhortare te et indura. De Pompeii capite pupillus et spado tulere sententiam: de Crasso crudelis et insolens Parthus. Caius Caesar iussit Lepidum Dextro tribuno praebere cervicem: ipse Chaereae praesti-

tit. Neminem eo fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur, quantum permiserat. Noli huic tranquillitati confidere. Momento mare evertitur: eodem die, ubi luserunt navigia, sorbentur. Cogita, posse et latronem et hostem admovere iugulo tuo gladium: ut potestas maior absit, nemo non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita dico: quisquis vitam suam contemsit, tuae dominus est. Recognosce exemplum eorum, qui domesticis insidiis perierunt, aut aperta vi, aut dolo: intelliges, non pauciores servorum ira cecidisse, quam regum. Quid ad te itaque, quam potens sit quem times, quum id, propter quod times, nemo non possit? — At, si forte in manus hostium incideris, victor te duci iubebit! — Eo nempe quo duceris! Quid te ipse decipis, et hoc nunc primum, quod olim patiebaris, intelligis? Ita dico: ex quo natus es, duceris. Haec et huiusmodi versanda in animo sunt, si volumus illam ultimam horam placidi exspectare, cuius metus omnes alias inquietas facit.

Sed ut finem epistolae imponam, accipe quod mihi hodierno die placuit: (et hoc quoque ex alienis hortulis sumtum est:) *magnae divitiae sunt, lege naturae composita paupertas.* Lex autem illa naturae scis quos nobis terminos statuat? Non esurire, non sitire, non algere. Ut famem sitimque depellas, non est necesse superbis adsidere liminibus, nec supercilium grave et contumeliosam etiam humanitatem pati; non est necesse maria tentare, nec sequi castra. Parabile est quod natu-

ra desiderat, et adpositum: ad supervacua sudatur. Illa sunt quae togam conterunt, quae nos senescere sub tentorio cogunt, quae in aliena littora impingunt. Ad manum est, quod satis est. Cui cum paupertate bene convenit, dives est. Vale.

EPISTOLA V.

Arcet ab ostentatione Philosophiae, et ne cultu notabilem aut victu se faciat. Non spernere vulgi omnia, sed modice adhibere, et citra vitium. Sordes abdicat: ad Naturae legem nos vocat. Clausula est, ex Hecatone, de Spei et Metus coniunctione. Liberum ab altero esse, qui alteram posuit: obnoxium utrique, qui uni.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUOD pertinaciter studes, et omnibus omissis hoc unum agis, ut te meliorem quotidie facias, et probo et gaudeo: nec tantum hortor, ut perseveres, sed etiam rogo. Illud autem te admoneo, ne eorum more, qui non proficere sed conspici cupiunt, facias aliqua, quae in habitu tuo aut genere vitae notabilia sint. Asperum cultum, et intonsum caput, et negligentiorem barbam, et indictum argento odium, et cubile humi positum, et quidquid aliud ambitionem perversa via sequitur, evita. Satis ipsum nomen Philosophiae, etiam si modeste tractetur, invidiosum est: quid, si nos hominum consuetudini coeperimus excerpere? Intus omnia dissimilia sint: frons nostra populo conveniat. Non splendeat toga: ne sordeat quidem. Non habeamus argentum, in quod solidi auri caelatura descenderit: sed non putemus frugalitatis indicium, auro argentoque caruisse.

Id agamus, ut meliorem vitam sequamur quam vulgus, non ut contrariam: alioquin, quos emendari volumus, fugamus a nobis et avertimus. Illud quoque efficimus, ut nihil imitari velint nostri, dum timent ne imitanda sint omnia. Hoc primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem, et congregationem: a qua professione dissimilitudo nos separabit. Videamus, ne ista per quae admirationem parare volumus, ridicula et odiosa sint. Nempe propositum nostrum est, secundum naturam vivere. Hoc contra naturam est, torquere corpus suum, et faciles odisse munditias, et squalorem adpetere, et cibis non tantum vilibus uti, sed tetris et horridis. Quemadmodum, desiderare delicatas res, luxuriae est: ita, usitatas et non magno parabiles fugere, dementiae. Frugalitatem exigit philosophia, non poenam: potest autem esse non incomta frugalitas. Hic mihi modus placet. Temperetur vita inter bonos mores et publicos: suspiciant omnes vitam nostram, sed et agnoscant. — Quid ergo? eadem faciemus, quae ceteri? nihil inter nos et illos intererit? — Plurimum! Dissimiles esse nos vulgo sciat qui inspexerit propius. Qui domum intraverit, nos potius miretur, quam supellectilem nostram. Magnus ille est, qui fictilibus sic utitur, quemadmodum argento: nec ille minor est, qui sic argento utitur, quemadmodum fictilibus. Infirmi animi est, pati non posse divitias.

Sed, ut huius quoque diei lucellum tecum

communicem, apud HECATONEM nostrum inveni, cupiditatum finem etiam ad timoris remedia proficere. *Desines*, inquit, *timere, si sperare desieris*. Dices, quomodo ista tam diversa pariter sunt? Ita est, mi Lucili: quum videantur dissidere, coniuncta sunt. Quemadmodum eadem catena et custodiam et militem copulat: sic ista, quae tam dissimilia sunt, pariter incedunt. Spem metus sequitur. Nec miror ista sic ire; utrumque pendentis animi est, utrumque futuri exspectatione sollicitum. Maxima autem utriusque causa est, quod non ad praesentia aptamur, sed cogitationes in longinqua praemittimus. Itaque providentia, maximum bonum conditionis humanae, in malum versa est. Ferae pericula, quae vident, fugiunt; quum effugere, securae sunt: nos et venturo torquemur, et praeterito. Multa bona nostra nobis nocent; timoris enim tormentum memoria reducit, providentia anticipat. Nemo tantum praesentibus miser est. Vale.

EPISTOLA VI.

Proficere se in philosophia; et argumentum esse, quod vitia sua agnoscat. Velle se cum eo, ut vero amico, omnia communicare, quae sint utilia: idque proprium sapientis. Consuetudinem bonorum valde efficacem, et supra ipsa praecepta videri: quod exemplo Philosophorum aliquot docet.

SENECA Lucilio suo Salutem.

INTELLIGO, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari. Nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me superesse, quod mutandum sit. Quidni multa habeam, quae debeant colligi, quae

extenuari, quae attolli? Et hoc ipsum argumentum est in melius translati animi, quod vitia sua, quae adhuc ignorabat, videt. Quibusdam aegris gratulatio fit, quum ipsi aegros se esse senserunt. Cuperem itaque tecum communicare tam subitam mutationem mei: tunc amicitiae nostrae certiorem fiduciam habere coepissem; illius verae, quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit: illius, cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur. Multos tibi dabo, non qui amico, sed amicitia caruerunt. Hoc non potest accidere, quum animos in societatem honesta cupiendi par voluntas trahit. Quidni non possit? Sciunt enim ipsos omnia habere communia, et quidem magis adversa. Concipere animo non potes, quantum momenti adferre mihi singulos dies videam.

Mitte, inquis, et nobis ista, quae tam efficacia expertus es! — Ego vero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam: nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni sciturus sum. Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiiciam. Nullius boni, sine socio, iucunda possessio est. Mittam itaque ipsos tibi libros: et, ne multum operae inpendas dum passim profutura sectaris, inponam notas, ut ad ipsa protinus, quae probo et miror, accedas. Plus tamen tibi et viva vox et convictus, quam oratio, proderit. In rem praesentem venias oportet: primum, quia homines

amplius oculis quam auribus credunt; deinde, quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Zenonem Cleanthes non expressisset, si eum tantummodo audisset. Vitae eius interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret. Plato, et Aristoteles, et omnis in diversum itura sapientium turba, plus ex moribus quam ex verbis Socratis traxit. Metrodorum, et Hermarchum, et Polyaenum, magnos viros non schola Epicuri, sed contubernium, fecit. Nec in hoc te arcesso tantum, ut proficias; sed ut prosis: plurimum enim alter alteri conferemus. — Interim, quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid me hodie apud HECATONEM delectaverit dicam. *Quaeris*, inquit, *quid profecerim? Amicus esse mihi.* Multum profecit: numquam erit solus. Scito hunc amicum omnibus esse. Vale.

EPISTOLA VII.

Proficienti turbam vitandam, et vitia ab ea trahi: vitanda item spectacula, et maxime cruenta. Neque publice recitandum, aut disserendum, apud dissimiles. Pluris sit, inquit, unus alterque auditor bonus, aut etiam nullus.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUID tibi vitandum praecipue existimes? quaeris. — Turbam! Nondum illi tuto committeris. Ego certe confitebor inbecillitatem meam. Numquam mores, quos extuli, refero: aliquid ex eo, quod composui, turbatur; aliquid ex his, quae fugavi, redit. Quod aegris evenit, quos longa in-

becillitas usque eo adfecit, ut nusquam sine offensa proferantur, hoc accidit nobis, quorum animi ex longo morbo reficiuntur. Inimica est multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commendat, aut inprimit, aut nescientibus adlinit. Utique, quo maior est populus, cui miscemur, hoc periculi plus est. Nihil vero tam damnosum bonis moribus, quam in aliquo spectaculo desidere: tunc enim per voluptatem facilius vitia subrepunt. Quid me existimas dicere? Avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior, immo vero crudelior et inhumanior, quia inter homines fui. Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans, et sales, et aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore adquiescant. Contra est: quidquid ante pugnatum est, misericordia fuit. Nunc, omissis nugis, mera homicidia sunt; nihil habent quo tegantur; ad ictum totis corporibus expositi, numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinariis paribus et postulatitiis praeferunt. Quidni praeferant? non galea, non scuto repellitur ferrum. Quo munimenta? quo artes? Omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus et ursis homines, meridie spectatoribus suis obiiciuntur. Interfectores interfecturis iubentur obiici; et victorem in aliam detinent caedem. Exitus pugnantium mors est; ferro et igne res geritur. Haec fiunt, dum vacat arena. — Sed latrocinium fecit aliquis! quid ergo? meruit, ut suspendatur. Occidit hominem! qui occidit, ille meruit ut hoc pateretur. Tu quid meruisti

miser? ut hoc spectes. — „Occide, verbera, ure! Quare tam timide incurrit in ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter moritur?“ — Plagis agitur in vulnera, ut mutuos ictus nudis et obviis pectoribus excipiant. — „Intermissum est spectaculum: interim iugulentur homines, ne nihil agatur.“

Age, ne hoc quidem intelligitis, mala exempla in eos redundare qui faciunt? Agite Diis immortalibus gratias, quod eum docetis esse crudelem, qui non potest discere. Subducendus populo est tener animus, et parum tenax recti: facile transitur ad plures. Socrati, et Catoni, et Laelio excutere morem suum dissimilis multitudo potuisset: adeo nemo nostrûm, qui cum maxime concinnamus ingenium, ferre impetum vitiorum tam magno comitatu venientium potest. Unum exemplum luxuriae aut avaritiae multum mali facit: convictor delicatus paulatim enervat et mollit; vicinus dives cupiditatem inritat; malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem suam adfricuit; quid tu accidere his moribus credis, in quos publice factus est impetus? Necesse est aut imiteris, aut oderis. Utrumque autem devitandum est; ne vel similis malis fias, quia multi sunt; neve inimicus multis, quia dissimiles sunt. Recede in te ipse, quantum potes; cum his versare, qui te meliorem facturi sunt; illos admitte, quos tu potes facere meliores! Mutuo ista fiunt; et homines, dum docent, discunt. Non est ergo quod te gloria publicandi ingenii producat in me-

dium, ut recitare istis velis, aut disputare: quod facere te vellem, si haberes isti populo idoneam mercem. Nemo est, qui intelligere te possit. Aliquis fortasse unus aut alter incidet: et hic ipse formandus tibi erit, instituendusque ad intellectum tui. — „Cui ergo ista didici?" — Non est quod timeas ne operam perdideris: tibi didicisti.

Sed ne mihi soli hodie didicerim, communicabo tecum quae occurrerunt mihi egregie dicta circa eumdem fere sensum tria: ex quibus unum haec epistola in debitum solvet, duo in antecessum accipe. DEMOCRITUS ait: *Unus mihi pro populo est, et populus pro uno.* Bene et ille, quisquis fuit, (ambigitur enim de auctore,) quum quaereretur ab illo, quo tanta diligentia artis spectaret ad paucissimos perventurae: *Satis sunt*, inquit, *mihi pauci, satis est unus, satis est nullus.* Egregie hoc tertium EPICURUS, quum uni ex consortibus studiorum suorum scriberet: *Haec*, inquit, *ego non multis, sed tibi: satis enim magnum alter alteri theatrum sumus.* Ista, mi Lucili, condenda in animum sunt, ut contemnas voluptatem ex plurium adsensione venientem. Multi te laudant. Et quid habes cur placeas tibi, si is es quem intelligant multi? introrsus bona tua spectent. Vale.

EPISTOLA VIII.

Pendet a priore epistola, et est velut obiectio. Quid? vitare me vis turbam, et populum? atqui Stoici tui docent rebus accedere, in rebus mori. Respondet, non otium se suadere, sed secessum. A suo exemplo: qui relictis aliis, Sapientiae vacat, et praecepta

eius scriptis propagat. Hoc operum maximum et pulcherrimum esse. Denique inserta ab Epicuro, Libertatem veram a Philosophia dari.

SENECA Lucilio suo Salutem.

„Tu me, inquis, vitare turbam iubes, secedere, et conscientia esse contentum! Ubi illa praecepta vestra, quae imperant in actu mori?" — Quid? ego tibi videor interim sedere? In hoc me recondidi, et fores clausi, ut prodesse pluribus possim. Nullus mihi per otium dies exit; partem noctium studiis vindico; non vaco somno, sed succumbo; et oculos, vigilia fatigatos cadentesque, in opere detineo. Secessi non tantum ab hominibus, sed etiam a rebus, et primum a meis. Posterorum negotium ago: illis aliqua, quae possint prodesse, conscribo: salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, literis mando; esse illas efficaces in meis ulceribus expertus, quae, etiamsi persanata non sunt, serpere desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi et lassus errando, aliis monstro. Clamo: „Vitate quaecumque vulgo placent, quae casus adtribuit! ad omne fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite! Et fera, et piscis, spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunae putatis? insidiae sunt. Quisquis vestrûm tutam agere vitam volet, quantum plurimum potest, ista viscata beneficia devitet; in quibus hoc quoque miserimi fallimur: habere nos putamus, haeremus. In praecipitia cursus iste deducit; huius eminentis vitae exitus, cadere est. Deinde ne resistere

quidem licet, quum coepit transversos agere felicitas. Aut saltem rectis, aut semel ruere! Non vertit fortuna, sed cernulat et adlidit. Hanc ergo sanam et salubrem formam vitae tenete, ut corpori tantum indulgeatis, quantum bonae valitudini satis est. Durius tractandum est, ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus infesta corpori. Hanc utrum caespes erexerit, an varius lapis gentis alienae, nihil interest: scitote tam bene hominem culmo, quam auro tegi. Contemnite omnia, quae supervacuus labor velut ornamentum ac decus ponit. Cogitate, nihil praeter animum esse mirabile; cui magno nihil magnum est!"

Si haec mecum, si cum posteris loquor, non videor tibi plus prodesse, quam quum ad vadimonium advocatus descenderem, aut tabulis testamenti anulum inprimerem, aut in senatu candidato vocem et manum commodarem? Mihi crede: qui nihil agere videntur, maiora agunt; humana divinaque simul tractant. — Sed iam finis faciendus est, et aliquid, ut institui, pro hac epistola dependendum. Id non de meo fiet: adhuc EPICURUM replicamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: *Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas.* Non differtur in diem, qui se illi subiecit et tradidit. Statim circumagitur: hoc enim ipsum, philosophiae servire, libertas est. Potest fieri, ut me interroges, quare ab Epicuro tam multa bene dicta referam potius,

quam nostrorum? quid est tamen, quare tu istas Epicuri voces putes esse, non publicas? Quam multa poëtae dicunt, quae philosophis aut dicta sunt aut dicenda! Non adtingam tragicos, aut togatas nostras: (habent enim hae quoque aliquid severitatis, et sunt inter comoedias et tragoedias mediae:) quantum disertissimorum versuum inter mimos iacet! quam multa PUBLII, non excalceatis, sed cothurnatis dicenda sunt! Unum versum eius, qui ad philosophiam pertinet, et ad hanc partem quae modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in nostris habenda:

Alienum est omne, quidquid optando venit.

Hunc versum a te dici non paulo melius et adstrictius memini:

Non est tuum, Fortuna quod fecit tuum.

Illud etiamnunc melius dictum a te non praeteribo:

Dari bonum quod potuit, auferri potest.

Hoc non imputo in solutum, de tuo tibi. Vale.

EPISTOLA IX.

Item pars aut explicatio priorum. Sapientem non quaerere homines, seipso contentum. Quid ergo? non etiam amicum? Immo: sed potest et sine eo esse; potest amittere, et amissum reparare. In eo ipso fructus et voluptas est, dum parat. An ergo sua causa, ut Epicurei censent? Non, sed potius alterius; cui prosit, pro quo periclitetur, pro quo moriatur. Merces virtutis, ipsa est. Fusius deinde et subtilius: Quatenus se contentus, quatenus non sit: et in verbis distinctiunculae Stoicae.

SENECA Lucilio suo Salutem.

AN merito reprehendat in quadam epistola EPI-

CURUS eos, qui dicunt sapientem se ipso esse contentum, et propter hoc amico non indigere, desideras scire. Hoc obiicitur Stilponi ab Epicuro, et his quibus summum bonum visum est animus impatiens. (In ambiguitatem incidendum est, si exprimere ἀπάθειαν uno verbo cito voluerimus, et *impatientiam* dicere. Poterit enim contrarium ei, quod significare volumus, intelligi. Nos eum volumus dicere, qui respuit omnis mali sensum: accipietur is, qui nullum ferre possit malum. Vide ergo, num satius sit, aut *invulnerabilem animum* dicere, aut *animum extra omnem patientiam positum.*) Hoc inter nos et illos interest: noster sapiens vincit quidem incommodum omne, sed sentit; illorum, ne sentit quidem. Illud nobis et illis commune est, sapientem se ipso esse contentum: sed tamen et amicum habere vult, et vicinum, et contubernalem, quamvis sibi ipse sufficiat. Vide quam sit se contentus; aliquando sui parte contentus est, si illi manum aut morbus aut hostis exciderit. Si quis oculum casu excusserit, reliquiae illi suae satisfacient; et erit inminuto corpore et amputato tam laetus, quam integro fuit. Sed, quae sibi desunt, non desiderat; non deesse mavult. Ita sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico, sed ut possit; et hoc, quod dico, possit, tale est: amissum aequo animo fert. Sine amico quidem numquam erit: in sua potestate habet, quam cito reparet. Quomodo, si perdiderit Phidias statuam, protinus alteram faciet: sic et hic, faciendarum amicitiarum

artifex, substituet alium in locum amissi. Quaeris, quomodo amicum cito facturus sit? dicam; si illud mihi tecum convenerit, ut statim tibi solvam quod debeo, et, quantum ad hanc epistolam, paria faciamus. HECATON ait: *Ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine. Si vis amari, ama!* Habet autem non tantum amicitiae usus, veteris et certae, magnam voluptatem, sed etiam initium et comparatio novae. Quod interest inter metentem agricolam, et serentem; hoc inter eum qui paravit amicum, et qui parat. ATTALUS philosophus dicere solebat: *Iucundius esse amicum facere, quam habere; quomodo artifici iucundius pingere est, quam pinxisse.* Illa in opere suo occupata sollicitudo, ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione. Non aeque delectatur, qui ab opere perfecto removit manum: iam fructu artis suae fruitur; ipsa fruebatur arte, quum pingeret. Fructuosior est adolescentia liberorum, sed infantia dulcior.

Nunc ad propositum revertamur. Sapiens, etiam si contentus est se, tamen habere amicum vult; si ob nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat: non ob hoc, quod EPICURUS dicebat in hac ipsa epistola, *ut habeat qui sibi aegro adsideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi;* sed ut habeat aliquem, cui ipse aegro adsideat, quem ipsum circumventum hostili custodia liberet. Qui se spectat, et propter hoc ad amicitiam venit, male cogitat: quemadmodum coe-

pit, sic desinet. Paravit amicum, adversus vincula laturum opem: quum primum crepuerit catena, discedet. Hae sunt amicitiae, quas *temporarias* populus adpellat. Qui causa utilitatis adsumtus est, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit. Hac re florentes amicorum turba circumsedit: circa eversos solitudo est: et inde amici fugiunt, ubi probantur. Hac re ista tot nefaria exempla sunt, aliorum metu relinquentium, aliorum metu prodentium. Necesse est initia inter se et exitus congruant. Qui amicus esse coepit, quia expedit; placebit ei aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet praeter ipsam. In quid amicum paro? ut habeam pro quo mori possim, ut habeam quem in exsilium sequar, cuius me morti et opponam et inpendam. Ista, quam tu describis, negotiatio est, non amicitia: quae ad commodum accedit, quae, quid consecutura sit, spectat. Non dubie aliquid habet simile amicitiae adfectus amantium; possis dicere, illam esse insanam amicitiam. Numquid ergo quisquam amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? Ipse per se amor, omnium aliarum rerum negligens, animos in cupiditatem formae, non sine spe mutuae caritatis, accendit. Quid ergo? ex honestiore causa coit turpis adfectus? — Non agitur, inquis, nunc hoc, an amicitia propter se, an propter aliud sit expetenda; nam si propter se ipsam expetenda est, potest ad illam accedere, qui se ipso contentus est. — Quomodo ergo ad illam accedit? quomodo ad rem pulcherrimam:

non lucro captus, nec varietate fortunae perterritus. Detrahit amicitiae maiestatem suam, qui illam parat ad bonos casus. Se contentus est sapiens.

Hoc, mi Lucili, plerique perperam interpretantur: sapientem undique submovent, et intra cutem suam cogunt. Distinguendum est autem, quid et quatenus vox ista promittat. Se contentus est sapiens, ad beate vivendum, non ad vivendum. Ad hoc enim multis illi rebus opus est; ad illud tantum animo sano, et erecto, et despiciente fortunam. Volo tibi CHRYSIPPI quoque distinctionem indicare. Ait, *sapientem nulla re indigere, et tamen multis illi rebus opus esse: contra stulto nulla re opus est, nulla enim re scit uti, sed omnibus eget.* Sapienti et manibus, et oculis, et multis ad quotidianum usum necessariis opus est; eget nulla re: egere enim, necessitatis est; nihil necesse sapienti est. Ergo, quamvis se ipso contentus sit, amicis illi opus est; hos cupit habere quam plurimos: non ut beate vivat; vivet enim etiam sine amicis beate. Summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit: domi colitur; ex se totum est. Incipit fortunae esse subiectus, si quam partem sui foris quaerit. Qualis tamen futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur in custodiam coniectus, vel in aliqua gente aliena destitutus, vel in navigatione longa retentus, aut in desertum littus eiectus? Qualis est Iovis, quum resoluto mundo, et Diis in unum confusis, paulisper cessante natura, adquiescit sibi, cogitationibus suis traditus! Tale quiddam sapiens facit: in se recondi-

tur; secum est. Quamdiu quidem illi licet suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est: et ducit uxorem, se contentus; et liberos tollit, se contentus: et tamen non vivet, si fuerit sine homine victurus. Ad amicitiam fert illum nulla utilitas sua, sed naturalis inritatio. Nam, ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est, sic amicitiae. Quomodo solitudo in odium est, et adpetitio societatis quomodo hominem homini natura conciliat; sic inest huic quoque rei stimulus, qui nos amicitiarum adpetentes faciat. Nihilominus, quum sit amicorum amantissimus, quum illos sibi comparet, saepe praeferat; omne intra se bonum terminabit, et dicet quod STILPON ille dixit, quem Epicuri epistola insequitur. Hic enim, capta patria, amissis liberis, amissa uxore, quum ex incendio publico solus, et tamen beatus exiret, interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium Poliorcetes fuit: *Numquid perdidisset? Omnia*, inquit, *bona mea mecum sunt!* Ecce, vir fortis ac strenuus! ipsam hostis sui victoriam vicit. *Nihil*, inquit, *perdidi:* dubitare illum coëgit, an vicisset. *Omnia mea mecum sunt:* iustitia, virtus, prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit. Miramur animalia quaedam, quae per medios ignes sine noxa corporum transeunt: quanto hic mirabilior vir, qui per ferrum et ruinas et ignes, illaesus et indemnis evasit! Vides, quanto facilius sit totam gentem, quam unum virum vincere? Haec vox illi communis est cum Stoico: aeque et hic intacta bona per concrema-

tas urbes fert. Se enim ipse contentus est; hoc felicitatem suam fine designat. Ne existimes nos solos generosa verba iactare: et ipse Stilponis obiurgator EPICURUS, similem illi vocem emisit; quam tu boni consule, etiamsi hunc diem iam expunxi. *Si cui*, inquit, *sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, tamen miser est.* Vel, si hoc modo tibi melius enuntiari videtur: (id enim agendum, ut non verbis serviamus, sed sensibus:) *Miser est, qui se non beatissimum iudicat, licet imperet mundo.* Ut scias autem hos sensus esse communes, natura scilicet dictante, apud Comicum invenies:

Non est beatus, esse se qui non putat.

Quid enim refert qualis status tuus sit, si tibi videtur malus? — Quid ergo? inquis, si beatum se dixerit ille turpiter dives, et ille multorum dominus, sed plurium servus: beatus sua sententia fiet? — Non, quid dicat, sed quid sentiat, refert: nec, quid uno die sentiat, sed quid adsidue. Non est autem quod verearis, ne ad indignum res tanta perveniat. Nisi sapienti, sua non placent: omnis stultitia laborat fastidio sui. Vale.

EPISTOLA X.

Solitudinem bonam, sed bonis aut progressis, esse: aliis noxiam. Nam mali aut stulti maxime in ea peccant, remoto arbitro, et sibi relicti. Obiter praeceptiuncula de Votis: et nihil concipere, nisi quod palam possis nuncupare.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Sic est! non muto sententiam: fuge multitudi-

nem, fuge paucitatem, fuge etiam unum. Non habeo cum quo te communicatum velim. Et vide quod iudicium meum habeas: audeo te tibi credere. Crates, ut aiunt, huius ipsius Stilponis auditor, cuius mentionem priore epistola feci, quum vidisset adolescentulum secreto ambulantem, interrogavit, *quid illic solus faceret? — Mecum*, inquit, *loquor*. — Cui Crates: *Cave*, inquit, *rogo, et diligenter adtende: ne cum homine malo loquaris!* Lugentem timentemque custodire solemus, ne solitudine male utatur: nemo est ex imprudentibus, qui relinqui sibi debeat. Tunc mala consilia agitant; tunc aut aliis, aut ipsis futura pericula struunt; tunc cupiditates improbas ordinant; tunc, quidquid aut metu aut pudore celabat, animus exponit; tunc audaciam acuit, libidinem inritat, iracundiam instigat. Denique, quod unum solitudo habet commodum, nihil ulli committere, non timere indicem, perit stulto: ipse se prodit. Vide itaque quid de te sperem, immo quid spondeam mihi: (spes enim incerti boni nomen est:) non invenio cum quo te malim esse, quam tecum. Repeto memoria, quam magno animo quaedam verba proieceris, quam roboris plena. Gratulatus sum protinus mihi, et dixi: non a summis labris ista venerunt; habent hae voces fundamentum! iste homo non est unus e populo; ad salutem spectat! Sic loquere, sic vive: vide ne te ulla res deprimat. Votorum tuorum veterum licet Diis gratiam facias; alia de integro suscipe: roga bonam mentem, bonam va-

litudinem animi, deinde tunc corporis. Quidni tu ista vota saepe facias? Audacter Deum roga: nihil illum de alieno rogaturus es. — Sed ut more meo cum aliquo munusculo epistolam mittam, verum est, quod apud ATHENODORUM inveni: *Tunc scito esse te omnibus cupiditatibus solutum, quum eo perveneris, ut nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam!* Nunc enim quanta dementia est hominum! turpissima vota Diis insusurrant: si quis admoverit aurem, conticescent; et, quod scire hominem nolunt, Deo narrant. Vide ergo ne hoc praecipi salubriter possit: Sic vive cum hominibus, tamquam Deus videat: sic loquere cum Deo, tamquam homines audiant. Vale.

EPISTOLA XI.

Bene sperare se de amico Lucilii, in quo plurimus pudor et rubor. Hunc aliquando a natura esse, nec ullis praeceptis excuti; ac sequi etiam sapientem. Comparere item in malis interdum, et mali notam. Monitum deinde salutare Epicuri: semper virum bonum repraesentare nobis, qui coërceat ut paedagogus. Velut illo praesente facere omnia, et loqui.

SENECA Lucilio suo Salutem.

LOCUTUS est mecum amicus tuus bonae indolis; in quo quantum esset animi, quantum ingenii, quantum iam etiam profectus, sermo primus ostendit. Dedit nobis gustum, ad quem respondebit: non enim ex praeparato locutus est, sed subito deprehensus. Ubi se colligebat, verecundiam, bonum in adolescente signum, vix potuit excutere: adeo illi ex alto subfusus est rubor. Hic

illum, quantum suspicor, etiam quum se confirmaverit et omnibus vitiis exuerit, sapientem quoque sequetur. Nulla enim sapientia naturalia corporis aut animi vitia ponuntur: quidquid infixum et ingenitum est, lenitur arte, non vincitur. Quibusdam etiam constantissimis in conspectu populi sudor erumpit, non aliter quam fatigatis et aestuantibus solet: quibusdam tremunt genua dicturis; quorumdam dentes conliduntur, lingua titubat, labra concurrunt. Haec nec disciplina, nec usus umquam excutit: sed natura vim suam exercet, et illo vitio sui etiam robustissimos admonet. Inter haec esse et ruborem scio, qui gravissimis quoque viris subitus adfunditur. Magis quidem in iuvenibus adparet, quibus et plus caloris est, et tenera frons; nihilo minus veteranos et senes tangit. Quidam numquam magis, quam quum erubuerint, timendi sunt; quasi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentissimus, quum faciem eius sanguis invaserat. Nihil erat mollius ore Pompeii: numquam non coram pluribus rubuit, utique in concionibus. Fabianum, quum in senatum testis esset inductus, erubuisse memini; et hic illum mire pudor decuit. Non accidit hoc ab infirmitate mentis, sed a novitate rei; quae inexercitatos, etiamsi non concutit, movet, naturali in hoc facilitate corporis pronos: nam, ut quidam boni sanguinis sunt, ita quidam incitati et mobilis, et cito in os prodeuntis. Haec, ut dixi, nulla sapientia abigit: alioquin haberet rerum naturam sub imperio, si omnia era-

deret vitia. Quaecumque adtribuit conditio nascendi et corporis temperatura, quum multum se diuque animus composuerit, haerebunt. Nihil horum vetari potest, non magis quam arcessi. Artifices scenici, qui imitantur adfectus, qui metum et trepidationem exprimunt, qui tristitiam repraesentant, hoc indicio imitantur verecundiam: deiiciunt vultum, verba submittunt, figunt in terram oculos et deprimunt: ruborem sibi exprimere non possunt; nec prohibetur hic, nec adducitur. Nihil adversus haec sapientia promittit, nihil proficit: sui iuris sunt; iniussa veniunt, iniussa discedunt. — Iam clausulam epistola poscit. Accipe equidem utilem et salutarem, quam te adfigere animo volo: *Aliquis vir bonus nobis eligendus est, ac semper ante oculos habendus, ut sic tamquam illo spectante vivamus, et omnia tamquam illo vidente faciamus.* Hoc, mi Lucili, Epicurus praecepit: custodem nobis et paedagogum dedit; nec immerito. Magna pars peccatorum tollitur, si peccatori testis adsistit. Aliquem habeat animus, quem vereatur, cuius auctoritate etiam secretum suum sanctius faciat. O felicem illum, qui non praesens tantum, sed etiam cogitatus emendat! O felicem, qui sic aliquem vereri potest, ut ad memoriam quoque eius se componat, atque ordinet! Qui sic aliquem vereri potest, cito erit verendus. Elige itaque Catonem: si hic tibi videtur nimis rigidus, elige remissioris animi virum Laelium; elige eum, cuius tibi placuit et vita et oratio et ipse animum ante

se ferens vultus: illum tibi semper ostende, vel custodem, vel exemplum. Opus est, inquam, aliquo, ad quem mores nostri se ipsi exigant. Nisi ad regulam, prava non corriges. Vale.

EPISTOLA XII.

Facete de senectute sua narrat, et in villa se eius admonitum: admonitum autem sine tristitia; nec tristem eam, immo iucundam esse, et vitiis minus opportunam. Omnem vitam brevem; sed qualemcumque, usu faciendam nostram, et manum illi iniiciendam. Quotidie dicamus, et censeamus, Vixi.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUOCUMQUE me verti, argumenta senectutis meae video. Veneram in suburbanum meum, et querebar de inpensis aedificii dilabentis: ait villicus mihi, non esse negligentiae suae vitium; omnia se facere, sed villam veterem esse. Haec villa inter manus meas crevit: quid mihi futurum est, si tam putrida sunt aetatis meae saxa? Iratus illi, proximam stomachandi occasionem adripio. Adparet, inquam, has platanos negligi: nullas habent frondes! quam nodosi sunt et retorridi rami! quam tristes et squalidi trunci! hoc non accideret, si quis has circumfoderet, si irrigaret! — Iurat per Genium meum, se omnia facere, in nulla re cessare curam suam; sed illas vetulas esse. — Quod inter nos sit, ego illas posueram, ego illarum primum videram folium. — Conversus ad ianuam: quis est, inquam, iste decrepitus, et merito ad ostium admotus? foras enim spectat. Unde istunc nactus es? quid te delectavit, alienum

mortuum tollere? — At ille: non cognoscis me? inquit: ego sum Felicio, cui solebas sigillaria adferre; ego sum Philositi villici filius, deliciolum tuum. — Profecto, inquam, iste delirat! Pupulus etiam delicium meum factus est? Prorsus potest fieri: dentes illi quum maxime cadunt!

Debeo hoc suburbano meo, quod mihi senectus mea, quocumque adverteram, adparuit. Complectamur illam, et amemus: plena est voluptatis, si illa scias uti. Gratissima sunt poma, quum fugiunt; pueritiae maximus in exitu decor est; deditos vino potio extrema delectat, illa quae mergit, quae ebrietati summam manum inponit. Quod in se iucundissimum omnis voluptas habet, in finem sui differt. Iucundissima est aetas devexa iam, non tamen praeceps: et illam quoque in extrema regula stantem iudico habere suas voluptates; aut hoc ipsum succedit in locum voluptatum, nullis egere. Quam dulce est, cupiditates fatigasse ac reliquisse! — Molestum est, inquis, mortem ante oculos habere! — Primum ista tam seni ante oculos debet esse, quam iuveni, non enim citamur ex censu; deinde nemo tam senex est, ut inprobe unum diem speret. Unus autem dies, gradus vitae est: tota aetas partibus constat, et orbes habet circumductos maiores minoribus. Est aliquis, qui omnes complectatur et cingat; hic pertinet a natali ad diem extremum: est alter, qui annos adolescentiae excludit; est qui totam pueritiam ambitu suo adstringit; est deinde ipse annus, in se omnia continens tempora,

quorum multiplicatione vita componitur. Mensis artiore praecingitur circulo: angustissimum habet dies gyrum: sed et hic ab initio ad exitum venit, ab ortu ad occasum. Ideo HERACLITUS, cui cognomen *Scotinon* fecit orationis obscuritas: *Unus*, inquit, *dies par omni est.* Hoc alius aliter accepit: dixit enim, parem esse horis; nec mentitur: nam si dies est tempus viginti et quatuor horarum, necesse est omnes inter se dies pares esse, quia nox habet quod dies perdidit. Alius ait, parem esse unum diem omnibus similitudine: nihil enim habet longissimi temporis spatium, quod non et in uno die invenias, lucem et noctem; et in alternas mundi vices plura facit ista, non alia, aliâs contractior, aliâs productior. Itaque sic ordinandus est dies omnis, tamquam cogat agmen, et consummet atque expleat vitam. Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, quum vino et illis funereis epulis sibi parentaverat, sic in cubiculum ferebatur a coena, ut inter plausus exoletorum hoc ad symphoniam caneretur, Βεβίωται, βεβίωται! Nullo non se die extulit. Hoc, quod ille ex mala conscientia faciebat, nos ex bona faciamus; et, in somnum ituri, laeti hilaresque dicamus:

Vixi! et, quem dederat cursum Fortuna, peregi!

Crastinum si adiecerit Deus, laeti recipiamus. Ille beatissimus est, et securus sui possessor, qui crastinum sine sollicitudine exspectat. Quisquis dixit: *Vixi!* quotidie ad lucrum surgit.

Sed iam debeo epistolam includere. — Sic, inquis, sine ullo ad me peculio veniet? — Noli ti-

mere; aliquid secum feret! quare aliquid dixi? multum. Quid enim hac voce praeclarius, quam illi trado ad te perferendam? *Malum est, in necessitate vivere: sed in necessitate vivere, necessitas nulla est.* Quidni nulla sit? patent undique ad libertatem viae multae, breves, faciles. Agamus Deo gratias, quod nemo in vita teneri potest: calcare ipsas necessitates licet. „EPICURUS, inquis, dixit. Quid tibi cum alieno?" Quod verum est, meum est: perseverabo Epicurum tibi ingerere; ut isti, qui in verba iurant, nec quid dicatur aestimant, sed a quo, sciant, quae optima sunt, esse communia. Vale.

EPISTOLA XIII.

Format pulchre adversus fortuita, et robur donat. Maxime autem, ne futurorum metu angamur: incerta ea esse, et posse non evenire. Spe igitur omnem metum temperandum. Deinde illud robustius: Fac et praecipe ventura; a Deo sunt, et in bonum.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MULTUM tibi esse animi scio. Nam etiam, antequam instrueres te praeceptis salutaribus et dura vincentibus, satis adversus fortunam placebas tibi; et multo magis, postquam cum illa conseruisti manum, viresque expertus es tuas, quae numquam certam dare fiduciam sui possunt, nisi quum multae difficultates hinc et illinc adparuerunt, aliquando vero et propius accesserunt. Sic verus ille animus, et in alienum non venturus arbitrium, probatur; haec eius obrussa est. Non potest athleta magnos spiritus ad certamen adferre,

qui numquam suggillatus est. Ille, qui vidit sanguinem suum; cuius dentes crepuerunt sub pugno; ille, qui supplantatus adversarium toto tulit corpore, nec proiecit animum proiectus; qui, quotiens cecidit, contumacior resurrexit; cum magna spe descendit ad pugnam. Ergo, ut similitudinem istam prosequar, saepe iam fortuna supra te fuit; nec tamen tradidisti te, sed subsiluisti, et acrior constitisti: multum enim adiicit sibi virtus lacessita. Tamen, si tibi videtur, accipe a me auxilia, quibus munire te possis. Plura sunt, Lucili, quae nos terrent, quam quae premunt: et saepius opinione, quam re, laboramus. Non loquor tecum Stoica lingua, sed hac submissiore. Nos enim dicimus, omnia ista quae gemitus mugitusque exprimunt, levia esse, et contemnenda. Omittamus haec magna verba, sed, Dii boni! vera. Illud tibi praecipio, ne sis miser ante tempus; quum illa, quae velut imminentia expavisti, fortasse numquam ventura sint, certe nondum venerint. Quaedam ergo nos magis torquent, quam debent; quaedam ante torquent, quam debent; quaedam torquent, quum omnino non debeant. Aut augemus dolorem, aut fingimus, aut praecipimus. Primum illud, quia res in controversia est, et litem contestatam habemus, in praesentia differatur. Quod ego leve dixero, tu gravissimum esse contendes; scio alios inter flagella ridere, alios gemere sub colapho. Postea videbimus, utrum ista suis viribus valeant, an inbecillitate nostra: illud praesta mihi, ut, quotiens circumsteterint

qui tibi te miserum esse persuadeant, non, quid audias, sed quid sentias, cogites, et cum patientia tua deliberes, ac te ipse interroges, qui tua optime nosti: quid est quare isti me complorent? quid est quod trepident, quod contagium quoque mei timeant, quasi transsilire calamitas possit? Est aliquid istic mali? an res ista magis infamis est, quam mala? Ipse te interroga: numquid sine causa crucior, et moereo, et, quod non est, malum facio?

Quomodo, inquis, intelligam, vana sint, an vera, quibus angor? — Accipe huius rei regulam! Aut praesentibus torquemur, aut futuris, aut utrisque. De praesentibus facile est iudicium. Si corpus tuum liberum est, sanum est, nec ullus ex iniuria dolor est; videbimus quid futurum sit: hodie nihil negotii habet. At enim futurum est! Primum dispice, an certa argumenta sint venturi mali: plerumque enim suspicionibus laboramus; et inludit nobis illa, quae conficere bellum solet, fama, multo autem magis singulos conficit. Ita est: mi Lucili! cito accedimus opinioni; non coarguimus illa, quae nos in metum adducunt, nec excutimus; sed trepidamus, et sic vertimus terga, quemadmodum illi, quos pulvis motus fuga pecorum exuit castris, aut quos aliqua fabula sine auctore sparsa conterruit. Nescio quomodo, magis vana perturbant: vera enim modum suum habent; quidquid ex incerto venit, coniecturae et paventis animi licentiae traditur. Nulli itaque tam perniciosi, tam irrevocabiles, quam lym-

phatici metus sunt; ceteri enim sine ratione, hi sine mente sunt. Inquiramus itaque in rem diligenter. Verisimile est, aliquid futurum mali? non statim verum est. Quam multa non exspectata venerunt! quam multa exspectata numquam comparuerunt! Etiam si futurum est, quid iuvat dolori suo occurrere? satis cito dolebis, quum venerit; interim tibi meliora promitte. Quid facies lucri? tempus! Multa intervenient, quibus vicinum periculum, ut prope admotum, aut subsistat, aut desinat, aut in alienum caput transeat. Incendium ad fugam patuit; quosdam molliter ruina deposuit; aliquando gladius ab ipsa cervice revocatus est; aliquis carnifici suo superstes fuit. Habet etiam mala fortuna levitatem. Fortasse erit; fortasse non erit; interim non est; meliora propone. Nonnumquam nullis adparentibus signis, quae mali aliquid pronuntient, animus sibi falsas imagines fingit, aut verbum aliquod dubiae significationis detorquet in peius, aut maiorem sibi offensam proponit alicuius, quam est; et cogitat, non quam iratus ille sit, sed quantum liceat irato. Nulla autem causa vitae esset, nullus miseriarum modus, si timeretur quantum potest. Hic prudentia prosit, hic robore animi evidentem quoque metum respue; si minus, vitio vitium repelle, spe metum tempera. Nihil tam certum est ex his quae timentur, ut non certius sit, et formidata subsidere, et sperata decipere. Ergo spem ac metum examina, et, quotiens incerta erunt omnia, tibi fave; crede quod mavis: si plu-

res habebis sententias metus, nihilominus in hanc partem potius inclina, et perturbare te desine. Ac subinde hoc in animo volve, maiorem partem mortalium, quum illi nec sit quidquam mali, nec pro certo futurum sit, aestuare ac discurrere. Nemo enim resistit sibi, quum coepit impelli; nec timorem suum redigit ad verum. Nemo dicit: vanus auctor est, vanus est; aut finxit, aut credidit! Damus nos referentibus; expavescimus dubia pro certis; non servamus modum rerum; statim in timorem venit scrupulus.

Pudet me, ibi sic tecum loqui, et tam levibus te remediis focillare. Alius dicat: fortasse non veniet! tu dic: quid porro, si veniet? videbimus uter vincat: fortasse pro me veniet, et mors ista vitam honestabit. Cicuta magnum Socratem confecit: Catoni gladium adsertorem libertatis extorque, magnam partem detraxeris gloriae. — Nimium diu te cohortor, quum tibi admonitione magis, quam exhortatione opus sit. Non in diversum te a natura tua ducimus: natus es ad ista quae dicimus. Eo magis bonum tuum auge, et exorna. Sed iam finem epistolae faciam, si illi signum suum inpressero, id est, aliquam magnificam vocem perferendam ad te mandavero. *Inter cetera màla hoc quoque habet stultitia, semper incipit vivere.* Considera quid vox ista significet, Lucili virorum optime, et intelliges, quam foeda sit hominum levitas, quotidie nova vitae fundamenta ponentium, novas spes etiam in exitu inchoantium. Circumspice tecum singulos: occurrent ti-

bi senes, qui se quum maxime ad ambitionem, ad peregrinationes, ad negotiandum parent. Quid est turpius, quam senex vivere incipiens? Non adiicerem auctorem huic voci, nisi esset secretior, nec inter vulgata EPICURI dicta, quae mihi et laudare, et adoptare permisi. Vale.

EPISTOLA XIV.

Prudentissima epistola. Monet corporis vitaeque curam habendam, sed non nimiam. Timeri autem corpori tria, Pauperiem, Morbos, Violentiam: maxime hanc ultimam, quae a potentibus est, aut tyrannis. Ut non timeas, tria vitentur: Odium, Invidia, Contemtus. Quomodo autem, Sapientia dicet: et breviter ipse.

SENECA Lucilio suo Salutem.

FATEOR insitam esse nobis corporis nostri caritatem; fateor nos huius gerere tutelam: non nego indulgendum illi; serviendum nego. Multis enim serviet, qui corpori servit, qui pro illo nimium timet, qui ad illud omnia refert. Sic gerere nos debemus, non tamquam propter corpus vivere debeamus, sed tamquam non possimus sine corpore. Huius nos nimius amor timoribus inquietat, sollicitudinibus onerat, contumeliis obiicit. Honestum ei vile est, cui corpus nimis carum est. Agatur eius diligentissime cura; ita tamen, ut, quum exiget ratio, quum dignitas, quum fides, mittendum in ignes sit. Nihilominus, quantum possumus, evitemus incommoda quoque, non tantum pericula; et in tutum nos reducamus, excogitantes subinde, quibus possint timenda depelli. Quorum tria, ni fallor, genera

sunt: timetur inopia, timentur morbi, timentur quae per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus nihil nos magis concutit, quam quod ex aliena potentia inpendet; magno enim strepitu et tumultu venit. Naturalia mala quae retuli, inopia atque morbi, silentio subeunt; nec oculis, nec auribus quidquam terroris incutiunt: ingens alterius mali pompa est: ferrum circa se habet, et ignes, et catenas, et turbam ferarum, quam in viscera immittat humana. Cogita hoc loco carcerem, et cruces, et equuleos, et uncum, et adactum per medium hominem, qui per os emergeret, stipitem, et distracta in diversum actis curribus membra; illam tunicam, alimentis ignium et inlitam et textam; quidquid aliud, praeter haec, commenta saevitia est. Non est itaque mirum, si maximus huius rei timor est, cuius et varietas magna, et adparatus terribilis est. Nam quemadmodum plus agit tortor, quo plura instrumenta doloris exposuit: (specie enim vincuntur, qui patientiae restitissent:) ita ex his, quae animos nostros subigunt et domant, plus proficiunt quae habent quod ostendant. Illae pestes non minus graves sunt, famem dico, et sitim, et praecordiorum suspirationes, et febres viscera ipsa torrentes; sed latent, nihil habent quod intentent, quod praeferant: haec, ut magna bella, adspectu paratuque vicerunt.

Demus itaque operam, abstineamus offensis. Interdum populus est, quem timere debeamus; interdum, si ea civitatis disciplina est ut pluri-

ma per senatum transigantur, gratiosi in eo viri; interdum singuli, quibus potestas populi, et in populum, data est. Hos omnes amicos habere, operosum est: satis est, inimicos non habere. Itaque sapiens numquam potentium iras provocabit: immo declinabit, non aliter quam in navigando procellam. Quum peteres Siciliam, traiecisti fretum. Temerarius gubernator contemsit austri minas; (ille est enim, qui Siculum pelagus exasperet, et in vortices cogat:) non sinistrum petiit littus, sed id, quo propior Charybdis maria convolvit: at ille cautior peritos locorum rogat, qui aestus sit, quae signa dent nubes; et longe ab illa regione vorticibus infami cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram potentiam vitat, hoc primum cavens, ne vitare videatur. Pars enim securitatis et in hoc est, non ex professo eam petere; quia, quae quis fugit, damnat. Circumspiciendum ergo nobis est, quomodo a vulgo tuti esse possimus. Primum nihil idem concupiscamus: rixa est inter competitores. Deinde nihil habeamus quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit: quam minimum sit in corpore tuo spoliorum! Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci; plures computant, quam oderunt: nudum latro transmittit; etiam in obsessa via pauperi pax est. Tria deinde, ex praeceptione veteri, praestanda sunt ut vitentur: odium, invidia, contemtus. Quomodo hoc fiat, sapientia sola monstrabit. Difficile enim temperamentum est; verendumque,

ne in contemtum nos invidiae timor transferat; ne, dum calcare nolumus, videamur posse calcari: multis timendi adtulit causas, timere posse. Undique nos reducamus: non minus contemni, quam suspici, nocet.

Ad philosophiam ergo confugiendum est: hae literae, non dico apud bonos, sed apud mediocriter malos, infularum loco sunt. Nam forensis eloquentia, et quaecumque alia populum movet, adversarios habet: haec, quieta et sui negotii, contemni non potest; cui ab omnibus artibus, etiam apud pessimos, honor est. Numquam in tantum convalescet nequitia, numquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat. Ceterum philosophia ipsa tranquille modesteque tractanda est. — Quid ergo? inquis, videtur tibi Marcus Cato modeste philosophari, qui bellum civile sententia sua reprimit? qui furentium principum armis medius intervenit? qui aliis Pompeium offendentibus, aliis Caesarem, simul lacessit duos? — Potest aliquis disputare, an illo tempore capessenda fuerit sapienti respublica. Quid tibi vis Marce Cato? iam non agitur de libertate; olim pessumdata est! quaeritur, utrum Caesar, an Pompeius possideat rempublicam. Quid tibi cum ista contentione? nullae partes tuae sunt. Dominus eligitur: quid tua, uter vincat? potest melior vincere; non potest non peior esse, qui vicerit! Ultimas partes adtigi Catonis; sed ne priores quidem anni fuerunt, qui sapientem in illam rapinam rei-

publicae admitterent. Quid aliud quam vociferatus est Cato, et misit inritas voces, quum modo per populi levatus manus, et obrutus sputis, et portandus extra forum traheretur, modo e senatu in carcerem duceretur? Sed postea videbimus, an sapienti opera perdenda sit: interim ad hos te Stoicos voco, qui a republica exclusi, secesserunt ad colendam vitam, et humano generi iura condenda, sine ulla potentioris offensa. Non conturbabit sapiens publicos mores, nec populum in se vitae novitate convertet. Quid ergo? utique erit tutus, qui hoc propositum sequetur? Promittere tibi hoc non magis possum, quam in homine temperanti bonam valitudinem: et tamen facit temperantia bonam valitudinem. Periit aliqua navis in portu: sed quid tu accidere in medio mari credis? Quanto huic periculum paratius foret, multa agenti molientique, cui ne otium quidem tutum est? Pereunt aliquando innocentes; quis negat? nocentes tamen saepius. Ars ei constat, qui per ornamenta percussus est. Denique consilium rerum omnium sapiens, non exitum, spectat. Initia in potestate nostra sunt: de eventu Fortuna iudicat, cui de me sententiam non do. At aliquid vexationis adferet, aliquid adversi! Non dominatur latro, quum occidit.

Nunc ad quotidianam stipem manum porrigis. Aurea te stipe implebo; et quia facta est auri mentio, accipe quemadmodum usus fructusque eius tibi esse gratior possit. *Is maxime divitiis fruitur, qui minime divitiis indiget.* — Ede, inquis, aucto-

rem. — Ut scias quam benigni simus, propositum est aliena laudare: EPICURI est, aut METRODORI, aut alicuius ex illa officina. Et quid interest, quis dixerit? omnibus dixit. Qui eget divitiis, timet pro illis: nemo autem sollicito bono fruitur; adiicere illis aliquid studet: dum de incremento cogitat, oblitus est usus; rationes accipit, forum conterit, kalendarium versat, fit ex domino procurator. Vale.

EPISTOLA XV.

Ad curam etiam corporis Exercitatio spectat: sed haec laboriosa aut occupata non esto. Facilis et brevis sufficit: ut cursus, saltus, gestatio, vocis intentio. Clausula ab Epicuro, Ne vita in futurum feratur: praesentibus adquiesce.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Mos antiquis fuit, usque ad meam servatus aetatem, primis epistolae verbis adiicere: *Si vales, benè est; ego valeo.* Recte et nos dicimus: Si philosopharis, bene est. Valere enim hoc demum est; sine hoc aeger est animus. Corpus quoque, etiam si magnas habet vires, non aliter quam furiosi aut phrenetici validum est. Ergo hanc praecipue valitudinem cura; deinde et illam secundam, quae non magno tibi constabit, si volueris bene valere. Stulta est enim, mi Lucili, et minime conveniens literato viro, occupatio exercendi lacertos, et dilatandi cervicem, ac latera firmandi. Quum tibi feliciter sagina cesserit, et tori creverint; nec vires umquam opimi bovis, nec pondus aequabis. Adiice nunc, quod maiore corporis sarcina ani-

mus eliditur, et minus agilis est. Itaque, quantum potes, circumscribe corpus tuum, et animo locum laxa! Multa sequuntur incommoda huic deditos curae: primum exercitationes, quarum labor spiritum exhaurit, et inhabilem intentioni ac studiis acrioribus reddit; deinde copia ciborum subtilitas impeditur. Accedunt pessimae notae mancipia in magisterium recepta, homines inter oleum et vinum occupati; quibus ad votum dies actus est, si bene desudaverunt, si in locum eius quod effluxit, multum potionis altius in ieiunio iturae regesserunt. Bibere et sudare, vita cardiaci est. Sunt exercitationes et faciles et breves, quae corpus et sine mora laxent, et tempori parcant, cuius praecipua ratio habenda est. Cursus, et cum aliquo pondere manus motae, et saltus, vel ille qui corpus in altum levat, vel ille qui in longum mittit, vel ille, ut ita dicam, saliaris, aut, ut contumeliosius dicam, fullonius. Quod libet ex his elige; usu fit facile. Quidquid facies, cito redi a corpore ad animum; illum noctibus ac diebus exerce; labore modico alitur ille. Hanc exercitationem non frigus, non aestus impediet, ne senectus quidem. Id bonum cura, quod vetustate fit melius. Neque ego te iubeo semper imminere libro, aut pugillaribus: dandum est aliquod intervallum animo; ita tamen ut non resolvatur, sed remittatur. Gestatio et corpus concutit, et studio non obficit: possis legere, possis dictare, possis loqui, possis audire; quorum nihil ne ambulatio quidem vetat fieri. Nec tu intentionem

vocis contemseris; quam veto te per gradus et certos modos adtollere, deinde deprimere. Quod si velis dein, quemadmodum ambules, discere; admitte istos, quos nova artificia docuit fames: erit qui gradus tuos temperet, et buccas et dentes observet, et in tantum procedat, in quantum eius audaciam patientiae credulitate produxeris. Quid ergo? a clamore protinus et a summa contentione vox tua incipiet? Usque eo naturale est, paulatim incitari, ut litigantes quoque a sermone incipiant, ad vociferationem transeant: nemo statim Quiritium fidem implorat. Ergo utcumque impetus tibi animi suaserit, modo vehementius fac in vices convicium, modo lentius, prout vox quoque te hortabitur et latus. Modesta, quum receperis illam revocarisque, descendat, non decidat: moderatoris sui temperamentum habeat, nec hoc indocto et rustico more desaeviat. Non enim id agimus, ut exerceatur vox, sed ut exerceat.

Detraxi tibi non pusillum negotium: mercedula et unus gradus ad haec beneficia accedet. Ecce insigne praeceptum: *Stulti vita ingrata est, trepida, tota in futurum fertur.* — Quis haec, inquis, dicit? — Idem qui supra. Quam tu nunc vitam dici existimas stultam? Babae et Isionis? Non ita est: nostra dicitur, quos caeca cupiditas in nocitura, certe numquam satiatura, praecipitat; quibus, si quid satis esse posset, fuisset; qui non cogitamus, quam iucundum sit, nihil poscere; quam magnificum sit, plenum esse, nec ex fortuna pendere. Subinde itaque, Lucili, quam

multa sis consequutus, recordare: quum adspexeris quot te antecedant, cogita quot sequantur. Si vis gratus esse adversus Deos et adversus vitam tuam, cogita quam multos antecesseris. Quid tibi cum ceteris? te ipse antecessisti! Finem constitue, quem transire ne possis quidem, si velis: discedent aliquando ista insidiosa bona, et sperantibus meliora, quam adsequutis. Si quid in illis esset solidi, aliquando et implerent: nunc haurientium sitim concitant. Mutantur speciosi adparatus: et, quod futuri temporis incerta sors volvit, quare potius a fortuna impetrem, ut det; quam a me, ne petam? Quare autem petam, oblitus fragilitatis humanae? congeram in quid laborem? Ecce hic dies ultimus est! ut non sit, prope ab ultimo est! Vale.

EPISTOLA XVI.

Philosophiam vitae necessariam, sed illam veram esse, quae in factis sit, et profectu. Disponi ab ea actiones et consilia. Non obstare, si Fatum sit, aut Fortuna sit: nam et illa docebit Deo parere, et Fortunam ac fortuita aspernari. Clausula item ab Epicuro: Secundum naturam qui vivit, dives: sperne opinionem.

SENECA Lucilio suo Salutem.

LIQUERE hoc tibi, Lucili, scio, neminem posse beate vivere, ne tolerabiliter quidem, sine sapientiae studio; et beatam vitam perfecta sapientia effici, ceterum tolerabilem etiam inchoata. Sed hoc, quod liquet, firmandum et altius quotidiana meditatione figendum est. Plus operis est in eo, ut proposita custodias, quam ut honesta proponas. Perseverandum est, et adsiduo studio ro-

bur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est! Itaque tibi apud me pluribus verbis haud adfirmandum, nec tam longis: intelligo, multum te profecisse. Quae scribis, unde veniant scio; non sunt ficta, nec colorata. Dicam tamen quid sentiam: iam de te spem habeo, nondum fiduciam. Tu quoque idem facias, volo: non est quod tibi cito et facile credas; excute te, et varie scrutare, et observa! Illud ante omnia vide, utrum in philosophia, an in ipsa vita profeceris. Non est philosophia populare artificium, nec ostentationi paratum; non in verbis, sed in rebus est. Nec in hoc adhibetur, ut cum aliqua oblectatione consumatur dies, ut dematur otio nausea: animum format et fabricat, vitam disponit, actiones regit, agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum, et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum. Sine hac nemo securus est: innumerabilia accidunt singulis horis, quae consilium exigant, quod ab hac petendum est. — Dicet aliquis: „Quid mihi prodest philosophia, si fatum est? quid prodest, si Deus rector est? quid prodest, si casus imperat? Nam et mutari certa non possunt, et nihil praeparari potest adversus incerta; si aut consilium meum Deus occupavit, decrevitque quid facerem, aut consilio meo nihil fortuna permittit." — Quidquid est ex his, Lucili, vel si omnia haec sunt, philosophandum est: sive nos inexorabili lege fata constringunt, sive arbiter Deus universi cuncta disposuit, sive casus res humanas sine ordine impel-

lit et iactat, philosophia nos tueri debet. Haec adhortabitur, ut Deo libenter pareamus, ut fortunae contumaciter resistamus: haec docebit, ut Deum sequaris, feras casum. Sed non est nunc in hanc disputationem transeundum, quid sit iuris nostri, si providentia in imperio est, aut si fatorum series inligatos trahit, aut si repentina ac subita dominantur: illo nunc revertor, ut te moneam et exhorter, ne patiaris impetum animi tui delabi et refrigescere. Contine illum, et constitue, ut habitus fiat quod est impetus!

Iam ab initio, si bene te novi, circumspicis ecquid haec epistola munusculi adtulerit? excute illam, et invenies. Non est quod mireris animum meum: adhuc de alieno liberalis sum. Quare autem alienum dixi? quidquid bene dictum est ab ullo, meum est. Sic quoque quod ab Epicuro dictum est: *Si ad naturam vives, numquam eris pauper: si ad opinionem, numquam eris dives.* Exiguum natura desiderat, opinio immensum. Congeratur in te, quidquid multi locupletes possederant; ultra privatum pecuniae modum fortuna te provehat, auro tegat, purpura vestiat; eo deliciarum opumque perducat, ut terram marmoribus abscondas; non tantum habere tibi liceat, sed calcare divitias; accedant statuae et picturae, et quidquid ars ulla luxuriae elaboravit: maiora cupere ab his disces. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa opinione nascentia, ubi desinant, non habent; nullus enim terminus falso est. Via eunti aliquid extremum est; error immensus est. Re-

trahe ergo te a vanis! et quum voles scire, quod petis utrum naturalem habeat, an caecam cupiditatem, considera an possit alicubi consistere. Si longe progresso semper aliquid longius restat; scito id naturale non esse. Vale.

EPISTOLA XVII.

Philosophiam autem non differendam, amplectendam omissis rebus omnibus. At pauper ero. Quid si hoc expetendum? expeditius philosophaberis. Iam Natura pauca desiderat: atque ea non deerunt. Clausula: Cui paupertas gravis, etiam opes erunt; nam vitium est in animo.

SENECA Lucilio suo Salutem.

PROIICE omnia ista, si sapis, immo ut sapias; et ad bonam mentem magno cursu ac totis viribus tende. Si quid est quo teneris, aut expedi, aut incide. — „Moratur, inquis, me res familiaris! sic illam disponere volo, ut sufficere nihil agenti possit; ne aut paupertas mihi oneri sit, aut ego alicui." — Quum hoc dicis, non videris vim ac potentiam eius, de quo cogitas, boni nosse: et summam quidem rei pervides, quantum philosophia prosit; partes autem nondum satis subtiliter dispicis, nec dum scis, quantum ubique nos adiuvet, quemadmodum et *in maximis*, ut CICERONIS utar verbo, *opituletur, et in minima descendat.* Mihi crede, advoca illam in consilium! suadebit tibi, ne ad calculos sedeas. Nempe hoc quaeris, et hoc ista dilatione vis consequi, ne tibi paupertas timenda sit. Quid si adpetenda est? Multis ad philosophandum obstitere divitiae; paupertas expedita est, secura est. Quum classi-

cum cecinit, scit non se peti; quum aliqua conclamatio est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. Si navigandum est, non strepunt portus, nec unius comitatu inquieta sunt littora: non circumstat illum turba servorum, ad quos pascendos transmarinarum regionum est optanda fertilitas. Facile est pascere paucos ventres, et bene institutos, et nihil aliud desiderantes, quam impleri. Parvo fames constat, magno fastidium. Paupertas contenta est desideriis instantibus satisfacere.

Quid est ergo quare hanc recuses contubernalem, cuius mores sanus dives imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri sine frugalitatis cura: frugalitas autem, paupertas voluntaria est. Tolle itaque istas excusationes: „Quantum sat est, nondum habeo: si ad illam summam pervenero, tunc me totum philosophiae dabo.“ Atqui nihil prius, quam hoc, parandum est, quod tu differs et post cetera paras; ab hoc incipiendum est. „Parare, inquis, unde vivam, volo.“ — Simul et parare disce! Si quid te vetat bene vivere, bene mori non vetat. Non est quod nos paupertas a philosophia revocet, ne egestas quidem. Toleranda est enim ad hoc properantibus vel fames; quam toleravere quidam in obsidionibus. Et quod aliud erat illius patientiae praemium, quam in arbitrium non cadere victoris? quanto hoc maius est, quo promittitur perpetua libertas, nullius nec hominis nec Dei timor! Equidem vel esurienti ad ista veniendum est. Perpessi sunt exercitus ino-

piam omnium rerum, vixerunt herbarum radicibus, et dictu foedis tulerunt famem. Haec omnia passi sunt pro regno (quo magis mireris) alieno: dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut animum furoribus liberet? Non est ergo prius adquirendum: licet ad philosophiam etiam sine viatico pervenire. Ita est? quum omnia habueris, tunc habere et sapientiam voles; haec erit ultimum vitae instrumentum, et, ut ita dicam, additamentum? Tu vero, sive aliquid habes, iam philosophare; (unde enim scis, an iam nimis habeas?) sive nihil, hoc prius quaere, quam quidquam. „At necessaria deerunt!“ Primum deesse non poterunt, quia natura minimum petit: naturae autem se sapiens adcommodat. Sed, si necessitates ultimae inciderint, iamdudum exsiliet e vita, et molestus sibi esse desinet. Si vero exiguum fuerit et angustum, quo possit vita produci: id boni consulet, nec ultra necessaria sollicitus aut anxius, ventri et scapulis suum reddet, et occupationes divitum, concursationesque ad divitias euntium, securus laetusque ridebit, ac dicet: Quid in longum ipse te differs? exspectabisne fenoris quaestum, aut ex merce compendium, aut tabulas beati senis, quum fieri possis statim dives? Repraesentat opes sapientia; quas, cuicumque fecit supervacuas, dedit. Haec ad alios pertinent: tu locupletibus propior es. Seculum muta, nimis habes: id est omni seculo, quod sat est.

Poteram hoc loco epistolam claudere, nisi te male instituissem. Reges Parthos non potest quis-

quam salutare sine munere; tibi valedicere non licet gratis. Quid istic? ab Epicuro mutuum sumam. *Multis, parasse divitias, non finis miseriarum fuit, sed mutatio.* Nec hoc miror: non est enim in rebus vitium, sed in ipso animo. Illud, quod paupertatem gravem fecerat, et divitias graves fecit. Quemadmodum nihil differt, utrum aegrum in ligneo lecto an in aureo conloces; quocumque illum transtuleris, morbum suum secum transferet: sic nihil refert, utrum animus aeger in divitiis an in paupertate ponatur; malum illum suum sequitur. Vale.

EPISTOLA XVIII.

Sapientem, in publica lascivia, temperanter se gerere: et aut nihil aut parum ex moribus libare. Quomodocumque; utile esse, certis diebus abstinere, parcere, pauperes adsimilare. Praeexercitatio est ad veram inopiam, si ea venit. Clausula ab Epicuro: Ira insaniae adsidet.

Seneca Lucilio suo Salutem.

December est mensis: quum maxime civitas sudat; ius luxuriae publice datum est; ingenti adparatu sonant omnia: tamquam quidquam inter Saturnalia intersit et dies rerum agendarum. Adeo nihil interest, ut videatur mihi non errasse qui dixit, olim mensem Decembrem fuisse, nunc annum. Si te hic haberem, libenter tecum conferrem quid existimares esse faciendum: utrum nihil ex quotidiana consuetudine movendum; an, ne dissidere videremur cum publicis moribus, et hilarius coenandum, et exuendam togam. Nam, quod fieri nisi in tumultu et tristi tempore civi-

tatis non solebat, voluptatis causa, ac festorum dierum, vestem mutavimus. Si te bene novi, arbitri partibus functus, nec per omnia nos similes esse pileatae turbae voluisses, nec per omnia dissimiles: nisi forte his maxime diebus animo imperandum est, ut tunc voluptatibus solus abstineat, quum in illas omnis turba procubuit. Certissimum argumentum firmitatis suae capit, si ad blanda et in luxuriam trahentia nec it, nec abducitur. Hoc multo fortius est, ebrio ac vomitante populo siccum ac sobrium esse; illud temperatius, non excerpere se, nec insignire, nec misceri omnibus; et eadem, sed non eodem modo, facere: licet enim sine luxuria agere festum diem. Ceterum adeo mihi placet tentare animi tui firmitatem, ut ex praecepto magnorum virorum tibi quoque praecipiam: interponas aliquot dies, quibus, contentus minimo ac vilissimo cibo, dura atque horrida veste, dicas tibi: Hoc est quod timebatur? In ipsa securitate animus ad difficilia se praeparet, et contra iniurias fortunae inter beneficia firmetur. Miles in media pace decurrit sine ullo hoste, vallum iacit, et supervacuo labore lassatur, ut sufficere necessario possit. Quem in ipsa re trepidare nolueris, ante rem exerceas. Hoc secuti sunt, qui, omnibus mensibus paupertatem imitati, prope ad inopiam accesserunt, ne umquam expavescerent quod saepe didicissent. Non est nunc quod existimes me dicere Timoneas coenas, et pauperum cellas, et quidquid aliud est, per quod luxuria divitiarum taedio lu-

dit. Grabatus ille verus sit, et sagum, et panis durus ac sordidus. Hoc triduo et quatriduo fer, interdum pluribus diebus: ut non lusus sit, sed experimentum. Tunc, mihi crede, Lucili, exsultabis, dipondio satur; et intelliges ad securitatem non opus esse Fortuna: hoc enim, quod necessitati sat est, debet [etiam] irata. Non est tamen quare tu multum tibi facere videaris: facies enim quod multa millia servorum, multa millia pauperum faciunt. Illo nomine te suspice, quod facies non coactus, quod tam facile erit tibi illud pati semper, quam aliquando experiri. Exerceamur ad palum! et, ne imparatos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris! Securius divites erimus, si scierimus quam non sit grave pauperes esse. Certos habebat dies ille magister voluptatis EPICURUS, quibus maligne famem exstingueret, visurus an aliquid deesset ex plena et consummata voluptate, vel quantum deesset, et an dignum, quod quis magno labore pensaret: hoc certe in his *Epistolis* ait, quas scripsit, Charino magistratu, *ad Polyaenum*. Et quidem gloriatur, *non toto asse pasci; Metrodorum, qui nondum tantum profecerit, toto*. Hoc tu in victu saturitatem putas esse? et voluptas est! voluptas autem non illa levis et fugax, et subinde reficienda, sed stabilis et certa. Non enim iucunda res est aqua et polenta, aut frustum hordeacei panis; sed summa voluptas est, posse capere etiam ex his voluptatem, et ad id se deduxisse, quod eripere nulla fortunae iniquitas possit. Liberiora sunt alimen-

ta carceris; sepositos ad capitale supplicium non tam anguste, qui occisurus est, pascit. Quanta est animi magnitudo, ad id sua sponte descendere, quod ne ad extrema quidem decretis timendum sit! hoc est praeoccupare tela Fortunae. Incipe ergo, mi Lucili, sequi horum consuetudinem; et aliquos dies destina, quibus secedas a tuis rebus, minimoque te facias familiarem: incipe cum paupertate habere commercium!

Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum
finge Deo!

Nemo alius est Deo dignus, quam qui opes contemsit. Quarum possessionem tibi non interdico; sed efficere volo, ut illas intrepide possideas: quod uno consequeris modo, si te etiam sine illis beate victurum persuaseris tibi; si illas tamquam exituras semper adspexeris.

Sed iam incipiamus epistolam complicare. — „Prius, inquis, redde quod debes.“ Delegabo te ad EPICURUM: ab illo fiet numeratio. *Inmodica ira gignit insaniam.* Hoc quam verum sit, necesse est scias, quum habueris et servum et inimicum. In omnes personas hic exardescit adfectus; tam ex amore nascitur, quam ex odio; non minus inter seria, quam inter lusus et iocos. Nec interest, ex quam magna causa nascatur, sed in qualem perveniat animum. Sic ignis non refert quam magnus, sed quo incidat: nam etiam maximum solida non receperunt; rursus arida, et corripi facilia, scintillam quoque fovent usque in incendium. Ita est, mi Lucili, ingentis irae exi-

tus, furor est: et ideo ira vitanda est, non moderationis causa, sed sanitatis. Vale.

EPISTOLA XIX.

Omittendas aut abiiciendas occupationes, et otium captandum: sed otium, non latebras. Monet ab aula et splendore abire: quae tumultus et fluctus suos habent. Clausula ab eodem magistro: Vide quibuscum mensâ communices.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Exsulto quotiens epistolas tuas accipio: inplent enim me bona spe; et iam non promittunt de te, sed spondent. Ita fac! oro atque obsecro: quid enim habeo melius, quod amicum rogem, quam quod pro ipso rogaturus sum? si potes, subduc te istis occupationibus; si minus, eripe. Satis multum temporis sparsimus; incipiamus in senectute vasa conligere. Numquid invidiosum est? in freto viximus, moriamur in portu. Neque ego suaserim tibi nomen ex otio petere, quod nec iactare debes, nec abscondere. Numquam enim usque eo te abigam, generis humani furore damnato, ut latebram tibi aliquam parari et oblivionem velim: id age, ut otium tuum non emineat, sed adpareat. Deinde videbunt de isto quibus integra sunt et prima consilia, an velint vitam per obscurum transmittere. Tibi liberum non est: in medium te protulit ingenii vigor, scriptorum elegantia, clarae et nobiles amicitiae: iam notitia te invasit: ut in extrema mergaris, ac penitus recondaris, tamen priora monstrabunt. Tenebras habere non potes: sequetur, quocumque fuge-

ris, multum pristinae lucis. Quietem potes vindicare, sine ullius odio, sine desiderio aut morsu animi tui. Quid enim relinques, quod invitus relictum a te possis cogitare? Clientes? quorum nemo te ipsum sequitur, sed aliquid ex te! Amicos? olim amicitia petebatur, nunc praeda! Mutabunt testamenta destituti senes; migrabit ad aliud limen salutator: non potest parvo res magna constare. Aestima utrum te relinquere, an aliquid ex tuis malis. Utinam quidem tibi senescere contigisset intra natalium tuorum modum, nec te in altum fortuna misisset! Tulit te longe a conspectu vitae salubris rapida felicitas, provincia et procuratio, et quidquid ab istis promittitur: maiora deinde officia te excipient, et ex aliis alia. Quis exitus erit? quid exspectas donec desinas? Habere, quod cupias? Numquam erit tempus. Qualem dicimus esse seriem causarum, ex quibus nectitur fatum, talem et cupiditatum: altera ex fine alterius nascitur. In eam demissus es vitam, quae numquam tibi miseriarum terminum ac servitutis ipsa factura sit. Subduc cervicem iugo tritam: semel illam incidi, quam semper premi, satius est. Si te ad privata retuleris, minora erunt omnia, sed affatim implebunt: at nunc plurima et undique ingesta non satiant. Utrum autem mavis, ex inopia saturitatem, an in copia famem? Et avida felicitas est, et alienae aviditati exposita. Quamdiu tibi satis nihil fuerit, ipse aliis non eris. „Quomodo, inquis, exibo?“ Utcumque! Cogita, quam multa temere pro pecunia,

quam multa laboriose pro honore tentaveris: aliquid et pro otio audendum est, aut, in ista sollicitudine procurationum et deinde urbanorum officiorum, senescendum in tumultu ac semper novis fluctibus, quos effugere nulla modestia, nulla vitae quiete contingit. Quid enim ad rem pertinet, an tu quiescere velis? fortuna tua non vult. Quid si illi etiam nunc permiseris crescere? quantum ad successum accesserit, accedet ad metum. Volo tibi hoc loco referre dictum MAECENATIS, vera in ipso equuleo elocuti: *ipsa enim altitudo attonat summa.* Si quaeris, in quo libro dixerit? in eo qui *Prometheus* inscribitur. Hoc voluit dicere: *attonita habet summa.* Est ergo tanti ulla potentia, ut sit tibi tam ebrius sermo? Ingeniosus vir ille fuit, magnum exemplum Romanae eloquentiae daturus, nisi illum enervasset felicitas, immo castrasset. Hic te exitus manet, nisi iam contrahes vela, nisi (quod ille sero voluit) terram leges.

Poteram tecum hac Maecenatis sententia parem facere rationem; sed movebis mihi controversiam, si te novi, nec voles, quod debeo, [nisi] in aspero et probo accipere. Ut se res habet, ab EPICURO versura facienda est. *Ante*, inquit, *circumspiciendum est, cum quibus edas et bibas, quam quid edas et bibas. Nam, sine amico visceratio, leonis ac lupi vita est.* Hoc non continget tibi, nisi secesseris: alioquin habebis convivas, quos ex turba salutantium nomenclator digesserit. Errat autem qui amicum in atrio quaerit, in convivio pro-

bat. Nullum habet maius malum occupatus homo, et bonis suis obsessus, quam quod amicos sibi putat, quibus ipse non est; quod beneficia sua efficacia indicat ad conciliandos amicos, quum quidam, quo plus debent, magis oderint. Leve aes alienum debitorem facit, grave inimicum. — Quid ergo, beneficia non parant amicitias? — Parant, si accepturos licuit eligere; si conlocata, non sparsa sunt. Itaque, dum incipis esse mentis tuae, interim hoc consilio sapientium utere, ut magis ad rem existimes pertinere, quis, quam quid acceperit. Vale.

EPISTOLA XX.

Philosophiam in factis, non verbis esse: itaque ad illa eundum. Et constanter eundum. Nam Sapientia, est convenientia, et tenor unus voluntatum, ac vitae. Paupertas etiam non timenda: et divitiae, si adsint, non amandae. Iterum monitio, pauperem certis diebus agere, et imitari.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Si vales, et te dignum putas qui aliquando fias tuus, gaudeo: mea enim gloria erit, si te istinc, ubi sine spe exeundi fluctuaris, extraxero. Illud autem te, mi Lucili, rogo atque hortor, ut philosophiam in praecordia ima demittas, et experimentum profectus tui capias non oratione, nec scripto, sed animi firmitate, et cupiditatum diminutione. Verba rebus proba! Aliud propositum est declamantibus et adsensionem coronae captantibus; aliud his qui iuvenum et otiosorum aures disputatione varia ac volubili detinent. Fa-

cere docet philosophia, non dicere; et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut ipsa inter se vita unius, sine actionum dissensione, coloris sit. Maximum hoc est et officium sapientiae, et indicium, ut verbis opera concordent, ut ipse ubique par sibi idemque sit. Quis hoc praestabit? Pauci! aliqui tamen. Est difficile hoc: nec hoc dico, sapientem uno semper iturum gradu, sed una via. Observa itaque, numquid vestis tua domusque dissentiant; numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus; numquid coenes frugaliter, aedifices luxuriose. Unam semel, ad quam vivas, regulam prende, et ad hanc omnem vitam tuam exaequa. Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt. Vitium est haec diversitas, et signum vacillantis animi, ac nondum habentis tenorem suum. Etiam nunc dicam, unde sit ista inconstantia, et dissimilitudo rerum consiliorumque. Nemo proponit sibi quid velit; nec, si proposuit, perseverat in eo, sed transsilit; nec tantum mutat, sed redit, et in ea, quae deseruit ac damnavit, revolvitur.

Itaque ut relinquam definitiones sapientiae veteres, et totum complectar humanae vitae modum, hac possum contentus esse: Quid est sapientia? Semper idem velle atque idem nolle! licet illam exceptiunculam non adiicias, ut rectum sit quod velis; non potest enim cuiquam idem semper placere, nisi rectum. Nesciunt ergo homines quid velint, nisi illo momento, quo vo-

lunt: in totum, nulli velle aut nolle decretum est. Variatur quotidie iudicium, et in contrarium vertitur, ac plerisque agitur vita per lusum. Preme ergo quod coepisti! et fortasse perduceris aut ad summum, aut eo, quod summum nondum esse solus intelligas. — Quid fiet, inquis, huic turbae familiarium? — Turba ista quum a te pasci desierit, ipsa se pascet; aut, quod tu beneficio tuo non potes scire, paupertatis scies. Illa veros certosque amicos retinebit: discedet quisquis non te, sed aliud sequebatur. Non est autem vel ob hoc unum amanda paupertas, quod, a quibus ameris, ostendet? O quando ille veniet dies, quo nemo in honorem tuum mentiatur! Huc ergo cogitationes tuae tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia vota Deo remissurus, ut contentus sis temet ipso et ex te nascentibus bonis. Quae potest esse felicitas propior? Redige te ad parva, ex quibus cadere non possis! idque ut libentius facias, ad hoc pertinebit tributum epistolae huius, quod statim conferam. Invideas licet: etiam nunc libenter pro me dependet EPICURUS. *Magnificentior, mihi crede, sermo tuus in grabato videbitur et in panno: non enim dicentur tantum illa, sed probabuntur.* Ego certe aliter audio quae dicit Demetrius noster, quum illum vidi nudum (quanto minus quam in stramentis!) incubantem: non praeceptor veri, sed testis est. — Quid ergo? non licet divitias in sinu positas contemnere? — Quidni liceat? et ille ingentis animi est, qui illas, cir-

cumfusas sibi, multum diuque miratus quod ad se venerint, ridet, suasque audit magis esse quam sentit. Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio: magnus ille, qui in divitiis pauper est: sed securior, qui caret divitiis. — Nescio, inquis, quomodo paupertatem iste laturus sit, si in illam inciderit. — Nec scio ego, Epicuri an aemulus iste pauper contemturus sit divitias, si in illas inciderit. Itaque in utroque mens aestimanda est, inspiciendumque, an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat. Alioquin leve argumentum est bonae voluntatis, grabatus, aut pannus; nisi adparuit aliquem illa non necessitate pati, sed malle. Ceterum magnae indolis est, ad ista non properare tamquam ad meliora, sed praeparare tamquam ad facilia. Et sunt, Lucili, facilia: quum vero multo ante meditatus accesseris, iucunda quoque. Inest enim illis, sine qua nihil est iucundum, securitas. Necessarium ergo iudico id, quod tibi scripsi magnos viros saepe fecisse, aliquos dies interponere, quibus nos imaginaria paupertate exerceamus ad veram: quod eo magis faciendum est, quod deliciis permaduimus, et omnia dura ac difficilia iudicamus. Potius excitandus e somno, et vellicandus est animus, admonendusque naturam nobis minimum constituisse. Nemo nascitur dives: quisquis exit in lucem, iussus est lacte et panno esse contentus. Ab his initiis nos regna non capiunt. Vale.

EPISTOLA XXI.

Verum splendorem a Philosophia, non ab honoribus aut titulis esse. Dare illam nomen mansurum et famam, habenti; et adhaerenti quoque. Emblema ab Epicuro: Ut divitias augeas, cupiditates minue.

SENECA Lucilio suo Salutem.

CUM istis tibi esse negotium iudicas, de quibus scripseras? — Maximum negotium tecum habes! tu tibi molestus es! quid velis nescis; melius probas honesta, quam sequeris: vides, ubi sit posita felicitas, sed ad illam pervenire non audes. Quid sit autem quod te impediat, quia parum ipse dispicis, dicam. Magna esse haec existimas, quae relicturus es; et, quum proposuisti tibi illam securitatem, ad quam transiturus es, retinet te huius vitae, a qua recessurus es, fulgor, tamquam in sordida et obscura casurum. Erras, Lucili: ex hac vita ad illam adscenditur. Quod interest inter splendorem et lucem, quum haec certam originem habeat ac suam, ille niteat alieno: hoc inter hanc vitam et illam. Haec fulgore extrinsecus veniente percussa est, crassam illi statim umbram faciet quisquis obstiterit: illa suo lumine illustris est. Studia te tua clarum et nobilem efficient. Exemplum EPICURI referam. Quum Idomeneo scriberet, et illum a vita speciosa ad fidelem stabilemque gloriam revocaret, rigidae tunc potentiae ministrum, et magna tractantem: *Si gloria*, inquit, *tangeris, notiorem Epistolae meae te facient, quam omnia ista quae colis, et propter quae coleris.*

Numquid ergo mentitus est? quis Idomenea nosset, nisi Epicurus illum suis literis incidisset? Omnes illos megistanas et satrapas, et regem ipsum, ex quo Idomenei titulus petebatur, oblivio alta suppressit. Nomen Attici perire Ciceronis epistolae non sinunt: nihil illi profuisset gener Agrippa, et Tiberius progener, et Drusus Caesar pronepos: inter tam magna nomina taceretur, nisi Cicero illum adplicuisset. Profunda supra nos altitudo temporis veniet; pauca ingenia caput exserent, et, idem quandoque silentium obitura, oblivioni resistent, ac se diu vindicabunt. Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili. Habebo apud posteros gratiam, possum mecum duratura nomina educere. Virgilius noster duobus memoriam aeternam promisit, et praestat:

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitolî immobile saxum
adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Quoscumque in medium fortuna protulit, quicumque membra ac partes alienae potentiae fuerant, horum gratia viguit, domus frequentata est, dum ipsi steterunt: post ipsos cito memoria defecit. Ingeniorum crescit dignatio: nec ipsis tantum honor habetur, sed, quidquid illorum memoriae adhaesit, excipitur.

Ne gratis Idomeneus in epistolam meam venerit, ipse eam de suo redimet. Ad hunc Epicurus illam nobilem sententiam scripsit, qua hor-

tatur, ut Pythoclea locupletem non publica nec ancipiti via faciat. *Si vis, inquit, Pythoclea divitem facere, non pecuniae adiiciendum, sed cupiditati detrahendum est.* Et apertior ista sententia est, quam ut interpretanda sit; et disertior, quam ut adiuvanda. Hoc unum te admoneo, ne istud tantum existimes de divitiis dictum; quocumque transtuleris, idem poterit: si vis Pythoclea honestum facere, non honoribus adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum: si vis Pythoclea esse in perpetua voluptate, non voluptatibus adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum: si vis Pythoclea senem facere, et implere vitam, non annis adiiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum! Has voces non est quod Epicuri esse iudices; publicae sunt. Quod fieri in senatu solet, faciendum ego in philosophia quoque existimo: quum censuit aliquis quod ex parte mihi placeat, iubeo illum dividere sententiam, et sequor [pro eo quod probo.] Eo libentius Epicuri egregia dicta commemoro, ut istis, qui ad illa confugient spe mala inducti, qui velamentum ipsos vitiorum suorum habituros existimant, probem, quocumque ierint, honeste esse vivendum. Quum adierint istos hortulos, et inscriptum hortulis: HOSPES, HIC BENE MANEBIS, HIC SUMMUM BONUM VOLUPTAS EST! paratus erit istius domicilii custos, hospitalis, humanus, et te polenta excipiet, et aquam quoque large ministrabit, et dicet: ecquid bene acceptus es? Non irritant, inquit, hi hortuli famem, sed exstinguunt;

nec maiorem ipsis potionibus sitim faciunt, sed naturali et gratuito remedio sedant. In hac voluptate consenui. De his tecum desideriis loquor, quae consolationem non recipiunt, quibus dandum est aliquid ut desinant. Nam de illis extraordinariis, quae licet differre, licet castigare et opprimere, hoc unum commonefaciam: Ista voluptas naturalis est, non necessaria; huic nihil debes; si quid impendis, voluntarium est. Venter praecepta non audit; poscit, adpellat: non est tamen molestus creditor; parvo dimittitur, si modo das illi quod debes, non quod potes. Vale.

EPISTOLA XXII.

Fortiter exeundum esse ab occupationibus, et solvendos laqueos, aut rumpendos. Sed tamen opportunitas et εὐκαιρία exspectetur; nec elabatur. Spernit deinde et abiicit splendores istos falsos. Tum ab Epicuro sententia: Omnes exire pueros e vita; id est, verae eius ignaros.

SENECA Lucilio suo Salutem.

IAM intelligis, educendum esse te ex istis occupationibus speciosis et malis; sed, quomodo id consequi possis, quaeris. — Quaedam non nisi a praesente monstrantur. Non potest medicus per epistolas cibi aut balnei tempus eligere; vena tangenda est. Vetus proverbium est, *gladiatorem in arena capere consilium:* aliquid adversarii vultus, aliquid manus mota, aliquid ipsa inclinatio corporis, intuentem monet. Quid fieri soleat, quid oporteat, in universum et mandari potest et scribi; tale consilium non tantum absentibus, et-

iam posteris datur: illud alterum, quando fieri debeat, aut quemadmodum, ex longinquo nemo suadebit; cum rebus ipsis deliberandum est. Non tantum praesentis, sed vigilantis est, occasionem observare properantem. Itaque hanc circumspice; hanc, si videris, prende! et toto impetu, totis viribus id age, ut te istis officiis exuas. Et quidem quam sententiam feram, adtende: confer, aut ex ista vita tibi, aut e vita exeundum. Sed idem illud existimo, leni eundum via, ut, quod male implicuisti, solvas potius quam abrumpas; dummodo, si alia solvendi ratio non erit, vel abrumpas. Nemo tam timidus est, ut malit semper pendere, quam semel cadere. Interim, quod primum est, impedire te noli; contentus esto negotiis, in quae descendisti, vel, quod videri mavis, incidisti. Non est quod ad ulteriora nitaris; aut perdes excusationem, et adparebit te non incidisse. Ista enim quae dici solent, falsa sunt: „ non potui aliter! quid, si nollem? necesse erat!" Nulli necesse est felicitatem cursu sequi: est aliquid, etiam si non repugnare, subsistere, nec instare fortunae ferenti.

Numquid offenderis, si in consilium non venio tantum, sed advoco, equidem prudentiores quam ipse sum; ad quos soleo deferre, si quid delibero? EPICURI Epistolam ad hanc rem pertinentem lege, Idomeneo quae scribitur; quem rogat, ut, *quantum potest, fugiat et properet, antequam aliqua vis maior interveniat, et auferat libertatem recedendi.* Idem tamen subiicit, *nihil esse ten-*

tandum, nisi quum apte potuerit tempestiveque tentari: sed, quum illud tempus captatum diu venerit, exsiliendum ait. Dormitare de fuga cogitantem vetat, et sperat salutarem etiam ex difficillimis exitum, si nec properemus ante tempus, nec cessemus in tempore. Puto, nunc et Stoicam sententiam quaeris. Non est quod quisquam temeritatis illos apud te infamet: cautiores, quam fortiores, sunt. Exspectas forsitan, ut tibi haec dicantur: *Turpe est cedere oneri: luctare cum officio quod semel recepisti! Non est vir fortis et strenuus, qui laborem fugit; nisi crescit illi animus ipsa rerum difficultate.* — Dicentur tibi ista: *si operae pretium habebit perseverantia; si nihil indignum bono viro faciendum patiendumve erit:* alioquin sordido se et contumelioso labore non conteret, nec in negotiis negotii causa erit. Ne illud quidem, quod existimas facturum eum, faciet, ut, ambitiosis rebus implicitus, earum semper aestus ferat. Sed quum viderit brevia, in quibus volutatur, incerta, ancipitia; referet pedem, nec vertet terga, sed sensim recedet in tutum. Facile est autem, mi Lucili, occupationes evadere, si occupationum pretia contemseris. Illa sunt, quae nos morantur et detinent. — Quid ergo? tam magnas spes relinquam? ab ipsa messe discedam? nudum erit latus? incomitata lectica? atrium vacuum? — Ab his ergo inviti homines recedunt; et mercedem miseriarum amant, ipsas exsecrantur. Sic de ambitione, quomodo de amica, queruntur: id est, si verum adfectum eorum inspicias, non oderunt, sed litigant. Excute istos,

qui, quae cupiere, deplorant, et de earum rerum loquuntur fuga, quibus carere non possunt: videbis voluntariam esse illis in eo moram, quod aegre ferre ipsos et misere loquuntur. Ita est, Lucili, paucos servitus, plures servitutem tenent. Sed, si deponere illam in animo est, et libertas bona fide placuit, in hoc autem unum advocationem petis, ut sine perpetua sollicitudine id tibi facere contingat: quidni tota te cohors Stoicorum probatura sit? Omnes Zenones et Chrysippi moderata et honesta [et vera] suadebunt. Sed, si propter hoc tergiversaris, ut circumspicias, quantum feras tecum, et quam magna pecunia instruas otium; numquam exitum invenies. Nemo cum sarcinis enatat. Emerge ad meliorem vitam, propitiis Diis! sed non sic, quomodo istis propitii sunt, quibus bono ac benigno vultu mala magnifica tribuerunt, ad hoc unum excusati, quod ista, quae urunt, quae excruciant, optantibus data sunt.

Iam inprimebam epistolae signum: resolvenda est, ut cum solenni ad te munusculo veniat, et aliquam magnificam vocem ferat secum: et occurrit mihi, ecce, nescio utrum verior, an eloquentior — cuius? inquis — EPICURI: (adhuc enim alienas sarcinas adorno:) *Nemo non ita exit e vita, tamquam modo intraverit.* Quemcumque vis occupa, adolescentem, senem, medium; invenies aeque timidum mortis, aeque inscium vitae. Nemo quidquam habet facti: in futurum enim nostra distulimus. Nihil me magis in ista voce de-

lectat, quam quod exprobratur senibus infantia: *Nemo*, inquit, *aliter, quam quomodo natus est, exit e vita*. Falsum est! peiores morimur, quam nascimur. Nostrum istud, non naturae, vitium est. Illa de nobis conqueri debet, et dicere: Quid hoc est? sine cupiditatibus vos genui, sine timoribus, sine superstitione, sine perfidia, ceterisque pestibus: quales intrastis, exite! Percepit sapientiam, si quis tam securus moritur, quam nascitur. Nunc vero trepidamus, quum periculum accessit; non animus nobis, non color constat; lacrimae nihil profuturae cadunt. Quid est turpius, quam in ipso limine securitatis esse sollicitum? Causa autem haec est: quod inanes omnium bonorum sumus, vitae desiderio laboramus. Non enim apud nos pars eius ulla subsedit; transmissa est, et effluxit. Nemo quam bene vivat, sed quam diu, curat; quum omnibus possit contingere, ut bene vivant; ut diu, nulli. Vale.

EPISTOLA XXIII.

Monet verum gaudium quaerere. Quod illud? severum, et ex vero Bono natum. Reliqua fallacia et fugacia sunt, hoc solidum, et firmum: quia in solido situm, et animo, optima nostri parte. Uno verbo, positum est in Conscientia. Epicuri deinde dictum: Turpe et molestum, vitam semper inchoare. Et inconstantes damnantur.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Putas me tibi scripturum, quam humane nobiscum hiems egerit, quae et remissa fuit, et brevis; quam malignum ver sit, quam praeposterum frigus; et alias ineptias verba quaerentium. Ego

vero aliquid, quod et mihi et tibi prodesse possit, scribam. Quid autem id erit, nisi ut te exhorter ad bonam mentem? Huius fundamentum quod sit, quaeris? Ne gaudeas vanis! Fundamentum hoc esse dixi: culmen est. Ad summum pervenit, qui scit quo gaudeat, qui felicitatem suam in aliena potestate non posuit. Sollicitus est et incertus sui, quem spes aliqua proritat, licet ad manum sit, licet non ex difficili petatur, licet numquam illum sperata deceperint. Hoc ante omnia fac, mi Lucili: disce gaudere! Existimas nunc me detrahere tibi multas voluptates, qui fortuita submoveo; qui spes, dulcissima oblectamenta, devitandas existimo? Immo contra! nolo tibi umquam deesse laetitiam. Volo illam tibi domi nasci; nascitur, si modo intra te ipsum sit. Ceterae hilaritates non implent pectus; frontem remittunt, leves sunt: nisi forte tu iudicas eum gaudere, qui ridet. Animus debet esse alacer et fidens, et super omnia erectus. Mihi crede, res severa est verum gaudium! An tu existimas quemquam soluto vultu, et, ut isti delicati loquuntur, hilari oculo mortem contemnere? paupertati domum aperire? voluptates tenere sub freno? meditari dolorum patientiam? Haec qui apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando. In huius gaudii possessione esse te volo: numquam deficiet, quum semel, unde petatur, inveneris. Levium metallorum fructus in summo est: illa opulentissima sunt, quorum in alto latet vena, adsidue plenius responsura fodienti. Haec, qui-

bus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfusoriam voluptatem; et, quodcumque invectitium gaudium est, fundamento caret; hoc, de quo loquor, ad quod te conor perducere, solidum est, et quod plus pateat introrsus. Fac, oro te, Lucili carissime, quod unum potest te praestare felicem! disiice et conculca ista quae extrinsecus splendent, quae tibi promittuntur ab alio! ad verum bonum specta, et de tuo gaude! — Quid est autem hoc, *de tuo?* — Te ipso, et tui optima parte. Corpusculum quoque, etiam si nihil fieri sine illo potest, magis necessariam rem crede, quam magnam: vanas subgerit voluptates, breves, poenitendas, ac, nisi magna moderatione temperentur, in contrarium abituras. Ita dico: in praecipiti est voluptas, ad dolorem vergit, nisi modum teneat; modum autem tenere in eo difficile est, quod bonum esse credideris. Veri boni aviditas, tuta est. Quid sit istud, interrogas, aut unde subeat? Dicam. Ex bona conscientia, ex honestis consiliis, ex rectis actionibus, ex contemtu fortuitorum, ex placido vitae et continuo tenore unam prementis viam. Nam illi, qui ex aliis propositis in alia transsiliunt, aut ne transsiliunt quidem, sed casu quodam transmittuntur, quomodo habere quidquam certum mansurumve possunt, suspensi et vagi? Pauci sunt, qui consilio se suaque disponant: ceteri eorum more, quae fluminibus innatant, non eunt, sed feruntur. Ex quibus alia lenior unda detinuit, ac mollius vexit; alia vehementior rapuit; alia proxi-

mae ripae, cursu languescente, deposuit; alia torrens impetus in mare eiecit. Ideo constituendum est, quid velimus, et in eo perseverandum!

Hic est locus solvendi aeris alieni. Possum enim vocem tibi EPICURI tui reddere, et hanc epistolam liberare: *Molestum est, semper vitam inchoare;* aut, (si hoc modo magis sensus potest exprimi:) *Male vivunt qui semper vivere incipiunt.* — Quare? inquis: desiderat enim explanationem ista vox. — Quia semper illis imperfecta vita est. Non potest autem stare paratus ad mortem, qui modo incipit vivere. Id agendum est, ut satis vixerimus: nemo hoc putat, qui orditur quum maxime vitam. Non est quod existimes, paucos esse hos: propemodum omnes sunt. Quidam vivere tunc incipiunt, quum desinendum est. Si hoc iudicas mirum, adiiciam quod magis admireris: quidam ante vivere desierunt, quam inciperent. Vale.

EPISTOLA XXIV.

Epistola inter bonas, pulchrasque. Hortatur non timere ventura, etsi minentur: immo proponere ventura, et sic se formare, examinando aut elevando. Quid enim omnes isti metus sunt? ultimus eorum mors est: et ratione contemne. Magni viri fecerunt, e plebe et servitiis fecerunt: cur tu non adspires? Deme personam rebus. Quod times, dolor est: quem muliercula in puerperio tulit. Denique in haec natus es, iactari, dolere, mori: agnosce sortem. Tamen (Epicuri praecepto) nec opta mortem, nec time.

SENECA Lucilio suo Salutem.

SOLLICITUM te esse scribis de iudicii eventu, quod tibi furor inimici denuntiat; et existimas

me suasurum ut meliora tibi ipse proponas, et adquiescas spei blandae. Quid enim necesse est mala arcessere, et, satis cito patienda quum venerint, praesumere, ac praesens tempus futuri metu perdere? Est sine dubio stultum, quia quandoque sis futurus miser, esse iam miserum: sed ego alia te ad securitatem via ducam. Si vis omnem sollicitudinem exuere, quidquid vereris ne eveniat, eventurum utique propone: et, quodcumque est illud malum, tecum ipse metire, ac timorem tuum taxa: intelliges profecto, aut non magnum, aut non longum esse, quod metuis. Nec diu exempla, quibus confirmeris, colligenda sunt; omnis illa aetas tulit. In quamcumque partem rerum, vel civilium, vel externarum, memoriam miseris, occurrent tibi ingenia aut profectus aut impetus magni. Num quid accidere tibi, si damnaris, potest durius, quam ut mittaris in exsilium? ut ducaris in carcerem? num quid ultra quidquam timendum est ulli, quam ut uratur? quam ut pereat? Singula ista constitue, et contemtores eorum cita; qui non quaerendi, sed eligendi sunt. Damnationem suam Rutilius sic tulit, tamquam nihil illi molestum aliud esset, quam quod male iudicaretur. Exsilium Metellus fortiter tulit, Rutilius etiam libenter: alter, ut rediret, reipublicae praestitit; alter reditum suum Sullae negavit, cui nihil tunc negabatur. In carcere Socrates disputavit, et exire (quum essent qui promitterent fugam) noluit, remansitque, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis

et carceris. Mucius ignibus manum inposuit. Acerbum est uri; quanto acerbius, si id te faciente patiaris? Vides hominem non eruditum, nec ullis praeceptis contra mortem aut dolorem subornatum, militari tantum robore instructum, poenas a se inriti conatus exigentem! spectator distillantis in hostili foculo dextrae stetit, nec ante removit nudis ossibus fluentem manum, quam illi ab hoste subducta est. Facere aliquid in illis castris felicius potuit, nihil fortius. Vide quanto acrior sit ad occupanda pericula virtus, quam crudelitas ad inroganda. Facilius Porsenna Mucio ignovit, quod voluerat occidere, quam sibi Mucius, quod non occiderit.

Decantatae, inquis, in omnibus scholis fabulae istae sunt! Etiam mihi, quum ad contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narrabis? — Quidni ego narrem ultima illa nocte Platonis librum legentem, posito ad caput gladio? Duo haec in rebus extremis instrumenta prospexerat, alterum, ut vellet mori, alterum, ut posset. Compositis ergo rebus, utcumque componi fractae atque ultimae poterant, id agendum existimavit, ne cui Catonem aut occidere liceret, aut servare contingeret; et, stricto gladio, quem usque in illum diem ab omni caede purum servaverat: Nihil, inquit, egisti, Fortuna, omnibus conatibus meis obstando! non pro mea adhuc, sed pro patriae libertate pugnavi! nec agebam tanta pertinacia, ut liber, sed ut inter liberos viverem: nunc, quoniam deploratae sunt res humani generis, Ca-

to deducatur in tutum. Inpressit deinde mortiferum corpori vulnus. Quo obligato a medicis, quum minus sanguinis haberet, minus virium, animi idem; iam non tantum Caesari, sed sibi iratus, nudas in vulnus manus egit, et generosum illum contemtoremque omnis potentiae spiritum non emisit, sed eiecit.

Non in hoc exempla nunc congero, ut ingenium exerceam; sed ut te adversus id, quod maxime terribile videtur, exhorter. Facilius autem exhortabor, si ostendero, non fortes tantum viros hoc momentum efflandae animae contemsisse; sed quosdam, ad alia ignavos, in hac re aequasse animum fortissimorum: sicut illum Cn. Pompeii socerum Scipionem, qui, contrario in Africam vento relatus, quum teneri navem suam vidisset ab hostibus, ferro se transverberavit, et quaerentibus ubi imperator esset: Imperator, inquit, se bene habet! Vox haec illum parem maioribus fecit, et fatalem Scipionibus in Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum fuit, Carthaginem vincere; sed amplius, mortem. Imperator, inquit, se bene habet! An aliter debebat imperator, et quidem Catonis, mori? Non revoco te ad historias, nec ex omnibus seculis contemtores mortis, qui sunt plurimi, conlego: respice ad haec nostra tempora, de quorum languore ac deliciis querimur! omnis ordinis homines succurrent, omnis fortunae, omnis aetatis, qui mala sua morte praeciderunt. Mihi crede, Lucili, adeo mors timenda non est, ut beneficio eius nihil

timendum sit. Securus itaque inimici minas audi: et, quamvis conscientia tibi tua fiduciam faciat, tamen, quia multa extra causam valent, et, quod aequissimum est, spera, et ad id te, quod est iniquissimum, compara. Illud autem ante omnia memento, demere rebus tumultum, ac videre quid in quaque re sit: scies nihil esse in istis terribile, nisi ipsum timorem. Quod vides accidere pueris, hoc nobis quoque, maiusculis pueris, evenit: illi, quos amant, quibus adsueverunt, cum quibus ludunt, si personatos vident, expavescunt. Non hominibus tantum, sed et rebus persona demenda est, et reddenda facies sua. Quid mihi gladios et ignes ostendis, et turbam carnificum circa te frementem? tolle istam pompam, sub qua lates, et stultos territas! Mors est; quam nuper servus meus, quam ancilla contempsit. Quid tu rursus mihi flagella et equuleos magno adparatu explicas? quid singulis articulis singula machinamenta, quibus extorqueantur, aptata, et mille alia instrumenta excarnificandi particulatim hominis? Pone ista, quae nos obstupefaciunt; iube conticescere gemitus et exclamationes, et vocum inter lacerationem elisarum acerbitatem. Nempe dolor est; quem podagricus ille contemnit, quem stomachicus ille in ipsis deliciis perfert, quem in puerperio puella perpetitur. Levis est, si ferre possum; brevis est, si ferre non possum.

Haec in animo voluta, quae saepe audisti, saepe dixisti; sed, an vere audieris, an vere dixeris,

effectu proba! hoc enim turpissimum est, quod nobis obiici solet, verba nos philosophiae, non opera tractare. Quid tu? nunc primum tibi mortem imminere scisti, nunc exsilium, nunc dolorem? In haec natus es! Quidquid fieri potest, quasi futurum cogitemus: quod facere te moneo, scio certe fecisse. Nunc admoneo, ut animum tuum non mergas in istam sollicitudinem: hebetabitur enim, et minus habebit vigoris, quum exsurgendum erit. Abduc illum a privata causa ad publicam: dic mortale tibi et fragile corpusculum esse; cui non ex iniuria tantum aut ex potentioris viribus denuntiabitur dolor, ipsae in tormenta voluptates vertuntur. Epulae cruditatem adferunt; ebrietates nervorum torporem tremoremque; libidines pedum, manuum, articulorum omnium depravationes. Pauper fiam? inter plures ero. Exsul fiam? ibi me natum putabo, quo mittar. Adligabor? quid enim? nunc solutus sum? ad hoc me natura grave corporis mei pondus adstrinxit. Moriar? hoc dicis, desinam aegrotare posse, desinam adligari posse, desinam mori posse. Non sum tam ineptus, ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar, et dicam: vanos esse inferorum metus; nec Ixionem rota volvi; nec saxum humeris Sisyphi trudi in adversum; nec ullius viscera et renasci posse quotidie, et carpi. Nemo tam puer est, ut Cerberum timeat, et tenebras, et larvalem habitum nudis ossibus cohaerentium. Mors nos aut consumit, aut emittit: emissis meliora restant, onere detracto; con-

sumtis nihil restat, bona pariter malaque submota sunt. Permitte mihi hoc loco referre versum tuum, si prius admonuero, ut te iudices non aliis scripsisse ista, sed etiam tibi. Turpe est aliud loqui, aliud sentire; quanto turpius, aliud scribere, aliud sentire? Memini te illum locum aliquando tractasse, non repente nos in mortem incidere, sed minutatim procedere. Quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitae: et tunc quoque, quum crescimus, vita decrescit. Infantiam amisimus, deinde pueritiam, deinde adolescentiam; usque ad hesternum, quidquid transiit temporis, periit; hunc ipsum, quem agimus, diem cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid ante defluxit: sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. Tunc ad illam pervenimus, sed diu venimus. Haec quum descripsisses quo soles ore, semper quidem magnus, numquam tamen acrior quam ubi veritati commodas verba, dixisti:

Mors non una venit; sed quae rapit, ultima mors est.

Malo te legas, quam epistolam meam; adparebit enim tibi, hanc, quam timemus, mortem extremam esse, non solam.

Video quo spectes: quaeris quid huic epistolae infulserim, quod dictum alicuius animosum, quod praeceptum utile? Ex hac ipsa materia quae in manibus fuit, mittetur aliquid. Obiurgat Epi-

CURUS non minus eos, qui mortem concupiscunt, quam eos, qui timent, et ait: *Ridiculum est, currere ad mortem taedio vitae; quum genere vitae, ut currendum ad mortem esset, effeceris.* Item alio loco dicit: *Quid tam ridiculum, quam adpetere mortem, quum vitam inquietam tibi feceris metu mortis?* His adiicias et illud eiusdem notae licet: *Tantam hominum inprudentiam esse, immo dementiam, ut quidam timore mortis cogantur ad mortem.* Quidquid horum tractaveris, confirmabis animum, vel ad mortis, vel ad vitae patientiam. Ad utrumque enim movendi ac firmandi sumus, et ne nimis amemus vitam, et ne nimis oderimus. Etiam quum ratio suadet finire, non temere, nec cum procursu capiendus est impetus. Vir fortis ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire. Et ante omnia ille quoque vitetur adfectus, qui multos occupavit, libido moriendi. Est enim, mi Lucili, ut ad alia, sic etiam ad moriendum inconsulta animi inclinatio, quae saepe generosos atque acerrimae indolis viros conripit, saepe ignavos iacentesque: illi contemnunt vitam, hi gravantur. Quosdam subit eadem faciendi videndique satietas, et vitae non odium, sed fastidium, in quod prolabimur ipsa inpellente philosophia; dum dicimus: „Quousque eadem? Nempe expergiscar, dormiam, satiabor, esuriam, algebo, aestuabo; nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia; fugiunt ac sequuntur. Diem nox premit, dies noctem; aestas in autumnum desinit, autumno hiems instat, quae vere compescitur:

omnia sic transeunt, ut revertantur; nihil novi facio, nihil novi video; fit aliquando et huius rei nausea!" Multi sunt qui non acerbum iudicent vivere, sed supervacuum. Vale.

EPISTOLA XXV.

Praescribit de duobus amicis, iuvene et sene, aliter atque aliter cum utroque agendum: cum illo fortius; cum hoc remissius, ne desperet. Ipsum Lucilium hortatur ad mediocritatem aut pauperiem: deinde (Epicuri voce) ut sumat sibi Paedagogum. Fac omnia, tamquam aliquis spectet.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUOD ad duos amicos nostros pertinet, diversa via eundum est; alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt. Utar libertate tota: non amo illum, nisi offendero. — Quid ergo? inquis, quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? Respice aetatem eius iam duram et intractabilem: non potest reformari; tenera finguntur. — An profecturus sim nescio; malo successum mihi, quam fidem, deesse. Nec desperaveris, etiam diutinos aegros posse sanari, si contra intemperantiam steteris, si multa invitos et facere coëgeris et pati. Ne de altero quidem satis fiduciae habeo; excepto eo, quod adhuc peccare erubescit. Nutriendus est hic pudor; qui quamdiu in animo eius duraverit, aliquis erit bonae spei locus. Cum hoc veterano parcius agendum puto, ne in desperationem sui veniat: nec ullum tempus adgrediendi fuit melius, quam hoc, dum interquiescit, dum emendato similis est. Aliis haec

intermissio eius imposuit: mihi verba non dat; exspecto cum magno fenore vitia reditura, quae nunc scio cessare, non deesse. Impendam huic rei dies, et, utrum possit aliquid agi, an non possit, experiar. Tu nobis te, ut facis, fortem praesta, et sarcinas contrahe. Nihil ex his, quae habemus, necessarium est. Ad legem naturae revertamur! divitiae paratae sunt. Aut gratuitum est, quo egemus, aut vile. Panem et aquam natura desiderat; nemo ad haec pauper est, *intra quae quisquis desiderium suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat*, ut ait EPICURUS: cuius aliquam vocem huic epistolae involvam. *Sic fac*, inquit, *omnia, tamquam spectet Epicurus!* Prodest sine dubio, custodem sibi imposuisse, et habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices. Hoc quidem longe magnificentius est, sic vivere tamquam sub alicuius boni viri, ac semper praesentis, oculis: sed ego etiam hoc contentus sum, ut sic facias quaecumque facies, tamquam spectet *aliquis*. Omnia nobis mala solitudo persuadet. Quum iam profeceris tantum, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas paedagogum: interim aliquorum te auctoritate custodi. Aut Cato ille sit, aut Scipio, aut Laelius, aut cuius interventu perditi quoque homines vitia supprimerent; dum te efficis eum, cum quo peccare non audeas. Quum hoc effeceris, et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam tibi permittere; quod idem suadet EPICURUS: *Tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogêris in*

turba. Dissimilem te fieri multis oportet. Dum tibi tutum sit ad te recedere, circumspice singulos: nemo est, cui non satius sit cum quolibet esse, quam secum. *Tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogêris in turba;* si bonus vir es, si quietus, si temperans: alioquin in turbam tibi a te recedendum est: istic malo viro propius es. Vale.

EPISTOLA XXVI.

Senem se esse, et tamen animo vigere. Fortiter de morte loquitur: quae sola, inquit, iudicat an aliquid sit facti. Reliqua, verba sunt: robur et virtus adparebit, quum animam ages. Ab Epicuro clausula: Disce mortem meditari.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MODO dicebam tibi, in conspectu esse me senectutis: iam vereor, ne senectutem post me reliquerim. Aliud iam his annis, certe huic corpori, vocabulum convenit; quoniam quidem senectus lassae aetatis, non fractae, nomen est. Inter decrepitos me numera et extrema tangentes. Gratias tamen mihi apud te ago: non sentio in animo aetatis iniuriam, quum sentiam in corpore: tantum vitia et vitiorum ministeria senuerunt. Viget animus, et gaudet non multum sibi esse cum corpore; magnam partem oneris sui posuit; exsultat, et mihi facit controversiam de senectute; hunc ait esse florem suum. Credamus illi: bono suo utatur!

Ire in cogitationem iuvat, et dispicere, quid ex hac tranquillitate et modestia morum sapientiae debeam; quid aetati: et diligenter excutere, quae

non possim facere; quae nolim, posse habiturus. Atqui si nolim quidquid non possum, non posse me gaudeo. Quae enim querela est, quod incommodum, si, quod debet desinere, defecit? — Incommodum summum est, inquis, minui et deperire; et, ut proprie dicam, liquescere. Non enim subito impulsi ac prostrati sumus; carpimur: singuli dies aliquid subtrahunt viribus. — Et quis exitus est melior, quam in finem suum, natura solvente, dilabi? non quia aliquid mali est citus et e vita repentinus excessus; sed quia lenis haec via est, subduci. Ego certe, velut adpropinquet experimentum, et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies venerit, ita me observo et adloquor: „Nihil est, inquam, adhuc, quod aut rebus aut verbis exhibuimus. Levia sunt ista et fallacia pignora animi, multisque involuta lenociniis: quid profecerim, morti crediturus sum. Non timide itaque componor ad illum diem, quo, remotis strophis ac fucis, de me iudicaturus sum, utrum loquar fortia, an sentiam; numquid simulatio fuerit et mimus, quidquid contra fortunam iactavi verborum contumacium. Remove existimationem hominum! dubia semper est, et in partem utramque dividitur. Remove studia tota vita tractata! mors de te pronuntiatura est. Ita dico: disputationes, et literata conloquia, et ex praeceptis sapientium verba conlecta, et eruditus sermo, non ostendunt verum robur animi: est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris, tunc adparebit, quum animam ages. Ac-

cipio conditionem, non reformido iudicium." — Haec mecum loquor; sed tecum quoque me loquutum puta. Iuvenior es? quid refert? non dinumerantur anni. Incertum est, quo te loco mors exspectet: itaque tu illam omni loco exspecta.

Desinere iam volebam, et manus spectabat ad clausulam: sed conficienda sunt sacra, et huic epistolae viaticum dandum est. Puta me non dicere, unde sumturus sim mutuum: scis cuius arca utar. Exspecta pusillum, et de domo fiet numeratio: interim commodavit EPICURUS, qui ait: *Meditare mortem, vel si commodius sit transire ad nos, vel nos ad eam.* Hic patet sensus: egregia res est, mortem condiscere. Supervacuum forsitan putas id discere, quo semel utendum est? hoc est ipsum, quare meditari debeamus: semper discendum est, quod, an sciamus, experiri non possumus. *Meditare mortem!* Qui hoc dicit, meditari libertatem iubet. Qui mori didicit, servire dedidicit; supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer, et custodia, et claustra? liberum ostium habet! Una est catena, quae nos adligatos tenet, amor vitae: qui, ut non est abiiciendus, ita minuendus est: ut, si quando res exiget, nihil nos detineat, nec inpediat, quo minus parati simus, quod quandoque faciendum est, statim facere. Vale.

EPISTOLA XXVII.

Monet, et excusat. Quid enim? ipse iam bonus, iam sanus? Non sum, inquit: sed inter aegros, de communi malo, et remedio, tecum dissero. Voluptates nocent, aut falso iuvant: Virtus sola soli-

dum gaudium parit. Sed hanc tu adsume et habe: per alium non potes. Historiola de Calvisio faceta. Epicuri dictum: Divitiae sunt, naturalis paupertas.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Tu me, inquis, mones! Iam enim te ipse monuisti, iam correxisti? ideo aliorum emendationi vacas? — Non sum tam inprobus, ut curationes aeger obeam: sed, tamquam in eodem valitudinario iaceam, de communi malo tecum conloquor, et remedia communico. Sic itaque me audi, tamquam mecum loquar: in secretum te meum admitto, et, te adhibito, mecum exigo. Clamo mihi ipse: Numera annos tuos; et pudebit eadem velle, quae volueras puer, eadem parare. Hoc denique tibi citra diem mortis praesta: moriantur ante te vitia! Dimitte istas voluptates turbidas, magno luendas! non venturae tantum, sed praeteritae nocent. Quemadmodum, scelera etiam si non sint deprehensa quum fierent, sollicitudo non cum ipsis abiit: ita inprobarum voluptatum, etiam post ipsas, poenitentia est. Non sunt solidae, non sunt fideles: etiam si non nocent, fugiunt. Aliquod potius bonum mansurum circumspice! nullum autem est, nisi quod animus ex se sibi invenit. Sola virtus praestat gaudium perpetuum, securum: si quid obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur, nec umquam diem vincunt. Quando ad hoc gaudium pervenire continget? Non quidem cessatur adhuc: sed festinatur. Multum restat operis, in quod ipse necesse est vigiliam, ipse laborem tuum

impendas, si effici cupis. Delegationem res ista non recipit. Aliud literarum genus adiutorium admittit. Calvisius Sabinus memoria nostra fuit dives: et patrimonium habebat libertini, et ingenium. Numquam vidi hominem beatum indecentius. Huic memoria tam mala erat, ut illi nomen modo Ulyssis excideret, modo Achillis, modo Priami, quos tam bene noverat, quam paedagogos nostros novimus. Nemo vetulus nomenclator, qui nomina non reddit, sed inponit, tam perperam tribus, quam ille Troianos et Achivos, persalutabat. Nihilo minus eruditus volebat videri. Hanc itaque compendiariam excogitavit: magna summa emit servos; unum qui Homerum teneret, alterum qui Hesiodum; novem praeterea Lyricis singulos adsignavit. Magno emisse illum non est quod mireris: non invenerat; faciendos locavit. Postquam haec familia illi comparata est, coepit convivas suos inquietare. Habebat ad pedes hos, a quibus subinde quum peteret versus quos referret, saepe in medio verbo excidebat. Suasit illi Satellius Quadratus, stultorum divitum adrosor, et (quod sequitur) adrisor, et, quod duobus his adiunctum est, derisor, ut grammaticos haberet analectas. Quum dixisset Sabinus, centenis millibus sibi constare singulos servos: Minoris, inquit, totidem scrinia emisses! Ille tamen in ea opinione erat, ut putaret se scire quod quisquam in domo sua sciret. Idem Satellius illum hortari coepit, ut luctaretur; hominem aegrum, pallidum, gracilem. Quum Sabinus re-

spondisset: Et quomodo possum? vix vivo! Noli, obsecro te, inquit, istud dicere! non vides, quam multos servos valentissimos habeas? — Bona mens nec commodatur, nec emitur; et puto, si venalis esset, non haberet emtorem: at mala quotidie emitur.

Sed accipe iam quod debeo, et vale. *Divitiae sunt. ad legem naturae conposita paupertas.* Hoc saepe dicit EPICURUS, aliter atque aliter: sed numquam nimis dicitur, quod numquam satis discitur. Quibusdam remedia monstranda, quibusdam inculcanda sunt. Vale.

EPISTOLA XXVIII.

Loca mutata, animum non mutant: ipse te debes. Tolle internam aegrimoniam, omnis locus bonus iucundusque erit. Eligam tamen, si possum, quietissimum et minus turbis aut vitiis opportunum. Clausula: Peccata tua nosce, iam es salvus.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Hoc tibi soli putas accidisse, et admiraris quasi rem novam, quod peregrinatione tam longa, et tot locorum varietatibus, non discussisti tristitiam gravitatemque mentis. Animum debes mutare, non coelum! Licet vastum traieceris mare, licet, ut ait VIRGILIUS noster,

— — — *terraeque urbesque recedant:*

sequentur te, quocumque perveneris, vitia. Hoc idem querenti cuidam SOCRATES ait: *Quid miraris, nihil tibi peregrinationes prodeese, quum te circumferas?* Premit te eadem causa, quae expulit. Quid terrarum iuvare novitas potest? quid

cognitio urbium, aut locorum? in inritum cedit ista iactatio! Quaeris, quare te fuga ista non adiuvet? Tecum fugis. Onus animi deponendum est! non ante tibi ullus placebit locus. Talem nunc esse habitum tuum cogita, qualem VIRGILIUS noster vatis inducit iam concitatae et instigatae, multumque habentis in se spiritus non sui:

Bacchatur vates, magnum si pectore possit
excussisse Deum. —

Vadis huc illuc, ut excutias insidens pondus, quod ipsa iactatione incommodius fit: sicut in navi onera immota minus urgent; inaequaliter convoluta citius eam partem, in quam incubuere, demergunt. Quidquid facis, contra te facis, et motu ipso noces tibi; aegrum enim concutis. At, quum istud exemeris malum, omnis mutatio loci iucunda fiet. In ultimas expellaris terras licebit: in quolibet barbariae angulo conloceris, hospitalis tibi illa qualiscumque sedes erit. Magis, quis veneris, quam quo, interest: et ideo nulli loco addicere debemus animum. Cum hac persuasione vivendum est: Non sum uni angulo natus: patria mea totus hic mundus est. Quod si liqueret tibi, non admirareris nil adiuvari te regionum varietatibus, in quas subinde priorum taedio migras: prima enim quaeque placuisset, si omnem tuam crederes. Nunc non peregrinaris, sed erras, et ageris, ac locum ex loco mutas: quum illud, quod quaeris, Bene vivere, omni loco po-

situm sit. Num quid tam turbidum fieri potest, quam forum? ibi quoque licet quiete vivere, si necesse sit. Sed, si liceat disponere se, conspectum quoque et viciniam fori procul fugiam: nam ut loca gravia etiam firmissimam valitudinem tentant; ita bonae quoque menti, necdum adhuc perfectae et convalescenti, sunt aliqua parum salubria. Dissentio ab his, qui in fluctus medios eunt, et, tumultuosam probantes vitam, quotidie cum difficultatibus rerum magno animo conluctantur. Sapiens feret ista, non eliget; et malet in pace esse, quam in pugna. Non multum prodest vitia sua proiecisse, si cum alienis rixandum est. — Triginta, inquis, tyranni Socratem circumsteterunt; nec potuerunt animum eius infringere. — Quid interest, quot domini sint? servitus una est: hanc qui contemsit, in quantalibet turba dominantium liber est.

Tempus est desinere, sed si prius portorium solvero. *Initium est salutis notitia peccati.* Egregie mihi hoc dixisse videtur Epicurus. Nam qui peccare se nescit, corrigi non vult: deprehendas te oportet, antequam emendes. Quidam vitiis gloriantur. Tu existimas, aliquid de remedio cogitare, qui mala sua virtutum loco numerant? Ideo, quantum potes, te ipse coargue! inquire in te; accusatoris primum partibus fungere, deinde iudicis, novissime deprecatoris: aliquando te offende! Vale.

EPISTOLA XXIX.

Marcellinum difficilem corrigi. Adspernatur enim, et illudit: tamen non deseram, et fortasse vel sic pervincam. Sententia Epicuri: Ne stude populo placere, id est, multis.

SENECA Lucilio suo Salutem.

De Marcellino nostro quaeris, et vis scire quid agat. Raro ad nos venit, nulla alia ex causa, quam quod audire verum timet. A quo periculo iam abest: nulli enim nisi audituro dicendum est. Ideo de Diogene, nec minus de aliis Cynicis, qui libertate promiscua usi sunt et obvios monuerunt, dubitari solet, an hoc facere debuerint. Quid enim, si quis surdos obiurget, aut natura morbove mutos? — Quare, inquis, verbis parcam? gratuita sunt. Non possum scire an ei profuturus sim, quem admoneo: illud scio, alicui me profuturum, si multos admonuero. Spargenda manus est: non potest fieri, ut non aliquando succedat multa tentanti. — Hoc, mi Lucili, non existimo magno viro faciendum: diluitur eius auctoritas, nec habet apud eos satis ponderis, quos posset minus obsolefacta corrigere. Sagittarius non aliquando ferire debet, sed aliquando deerrare. Non est ars, quae ad effectum casu venit. Sapientia ars est: certum petat; eligat profecturos; ab his quos desperavit, recedat: non tamen cito relinquat, et in ipsa desperatione extrema remedia tentet. Marcellinum nostrum ego nondum despero. Etiamnunc servari potest, sed si cito illi manus porrigitur. Est quidem periculum, ne por-

rigentem trahat: magna in illo ingenii vis est, sed iam tendentis in pravum. Nihilominus adibo hoc periculum, et audebo illi mala sua ostendere. Faciet quod solet; advocabit illas facetias, quae risum evocare lugentibus possunt; et in se primum, deinde in nos iocabitur; omnia, quae dicturus sum, occupabit. Scrutabitur scholas nostras, et obiiciet philosophis congiaria, amicas, gulam; ostendet mihi alium in adulterio, alium in popina, alium in aula; ostendet mihi lepidum philosophum Aristonem, qui in gestatione disserebat, hoc enim ad edendas operas tempus exceperat. De cuius secta quum quaereretur Scaurus, ait: Utique Peripateticus non est! De eodem quum consuleretur Iulius Graecinus, vir egregius, quid sentiret: Non possum, inquit, tibi dicere: nescio enim quid de gradu faciat! tamquam de essedario interrogaretur. Hos mihi circulatores, qui philosophiam honestius neglexissent, quam vendunt, in faciem ingeret. Constitui tamen contumelias perpeti. Moveat ille mihi risum: ego fortasse illi lacrimas movebo; aut, si ridere perseverabit, gaudebo, tamquam in malis, quod illi genus insaniae hilare contigerit. Sed non est illa hilaritas longa: observa; videbis eosdem intra exiguum tempus acerrime ridere, et acerrime rabere. Propositum est adgredi illum, et ostendere quanto pluris fuerit, quum multis minoris videretur. Vitia eius, etiam si non excidero, inhibebo: non desinent, sed intermittent; fortasse autem et desinent, si intermittendi consuetudi-

nem fecerint. Non est hoc ipsum fastidiendum, quoniam quidem graviter adfectis sanitatis loco est bona remissio. Dum me illi paro, tu interim, qui potes, qui intelligis, unde, quo evaseris, et ex eo suspicaris, quousque sis evasurus, conpone mores tuos, adtolle animum, adversus formidata consiste; numerare eos noli, qui tibi metum faciunt. Nonne videatur stultus, si quis multitudinem eo loco timeat, per quem transitus singulis est? Aeque ad tuam mortem multis aditus non est, licet illam multi minentur. Sic istud natura disposuit: spiritum tibi tam unus eripiet, quam unus dedit.

Si pudorem haberes, ultimam mihi pensionem remisisses: sed ne ego quidem me sordide geram in fenore aeris alieni, et tibi, quod debeo, inpingam. *Numquam volui populo placere: nam, quae ego scio, non probat populus; quae probat populus, ego nescio.* — Quis hoc? inquis. — Tamquam nescias, cui imperem! Epicurus. Sed idem hoc omnes tibi ex omni domo conclamabunt, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici. Quis enim placere potest populo, cui placet virtus? Malis artibus popularis favor quaeritur: similem te illis facias oportet: non probabunt, nisi agnoverint. Multo autem ad rem magis pertinet, qualis tibi videaris, quam qualis aliis. Conciliari, nisi turpi ratione, amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata, et omnibus praeferenda artibus rebusque, Philosophia praestabit? Scilicet, ut malis tibi placere, quam populo; ut aestimes iudicia,

non numeres; ut sine metu Deorum hominumque vivas; ut aut vincas mala, aut finias. Ceterum, si te videro celebrem secundis vocibus vulgi; si intrante te clamor et plausus pantomimica ornamenta obstrepuerint; si tota civitate feminae te puerique laudaverint; quidni ego tui miserear, quum sciam, quae via ad istum favorem ferat? Vale.

EPISTOLA XXX.

Morti parari nos debere, et robur in eam sumere, ab exemplo Aufidii Bassi: qui senex libenter audit de ea, et loquitur; et rationibus adstruit, non timendam.

SENECA Lucilio suo Salutem.

BASSUM Aufidium, virum optimum, vidi quassum, aetati obluctantem: sed iam plus illum degravat, quam quod possit adtolli; magno senectus et universo pondere incubuit. Scis illum semper infirmi corporis et exsucci fuisse; diu illud continuit, et, ut verius dicam, concinnavit: subito defecit. Quemadmodum in nave quae sentinam trahit, uni rimae aut alteri obsistitur; ubi plurimis locis laxari coepit et cedere, succurri non potest navigio dehiscenti: ita in senili corpore aliquatenus inbecillitas sustineri et fulciri potest; ubi, tamquam in putri aedificio, omnis iunctura diducitur, et, dum alia excipitur, alia discinditur, circumspiciendum est quomodo exeas. Bassus tamen noster alacer animo est. Hoc Philosophia praestat: in conspectu mortis hilarem, in quocumque corporis habitu fortem lae-

tumque; nec deficientem, quamvis deficiatur. Magnus gubernator et scisso navigat velo, et, si exarmatur, tamen reliquias navigii aptat ad cursum. Hoc facit Bassus noster, et eo animo vultuque finem suum spectat, quo alienum spectare, nimis securi putares. Magna res est haec, Lucili, et diu discenda; quum adventat hora illa inevitabilis, aequo animo abire. Alia genera mortis spei mixta sunt. Desinit morbus; incendium exstinguitur; ruina, quos videbatur oppressura, deposuit; mare, quos hauserat, vi eadem, qua sorbebat, eiecit incolumes; gladium miles ab ipsa perituri cervice revocavit: nil habet quod speret, quem senectus ducit ad mortem; huic uni intercedi non potest. Nullo genere homines mollius moriuntur; sed nec diutius. Bassus noster videbatur mihi prosequi se et conponere, et vivere tamquam superstes sibi, et sapienter ferre desiderium sui. Nam de morte multa loquitur, et id agit sedulo, ut nobis persuadeat, *si quid incommodi aut metus in hoc negotio est, morientis vitium esse, non mortis: nec magis in ipsa quidquam esse molestiae, quam post ipsam. Tam demens autem est qui timet quod non est passurus, quam qui timet quod non est sensurus. An quisquam hoc futurum credit, ut, per quam nihil sentitur, ea sentiatur? Ergo*, inquit, *mors adeo extra omne malum est, ut sit extra omnem malorum metum.*

Haec ego scio et saepe dicta, et saepe dicenda: sed neque, quum legerem, aeque mihi profuerunt, neque, quum audirem his dicentibus, qui

negabant timenda, a quorum metu aberant. Hic vero plurimum apud me auctoritatis habuit, quum loqueretur de morte vicina. Dicam etiam quid sentiam: puto, fortiorem eum esse qui in ipsa morte est, quam qui circa mortem. Mors enim admota etiam inperitis animum dedit non vitandi inevitabilia. Sic gladiator, tota pugna timidissimus, iugulum adversario praestat, et errantem gladium sibi adtemperat. At illa, quae in propinquo est, utique ventura, desiderat lentam animi firmitatem; quae est rarior, nec potest, nisi a sapiente, praestari. Libentissime itaque illum audiebam, quasi ferentem de morte sententiam, et qualis esset eius natura, velut propius inspectae, indicantem. Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si quis revixisset, et in morte nihil mali esse narraret expertus. Accessus mortis quam perturbationem adferat, optime hi tibi dicent, qui secundum illam steterunt, qui venientem et viderunt et receperunt. Inter hos Bassum licet numeres, qui nos decipi noluit: is ait, tam stultum esse, qui mortem timeat, quam qui senectutem. Nam quemadmodum senectus adolescentiam sequitur, ita mors senectutem. Vivere noluit, qui mori non vult. Vita enim cum exceptione mortis data est; ad hanc itur. Quam ideo timere dementis est; quia certa exspectantur, dubia metuuntur. Mors necessitatem habet aequam et invictam. Quis queri potest, in ea conditione se esse, in qua nemo non est? prima autem pars est aequitatis, aequalitas. Sed nunc superva-

cuum est, naturae causam agere, quae non aliam voluit legem nostram esse, quam suam. Quidquid conposuit, resolvit; et, quidquid resolvit, conponit iterum. Iam vero si cui contigit, ut illum senectus leniter emitteret, non repente avulsum vitae, sed minutatim subductum; nonne ille agere gratias Diis omnibus debet, quod satiatus ad requiem homini necessariam, lasso gratam, perductus est? Vides quosdam optantes mortem, et quidem magis, quam rogari solet vita. Nescio utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem, an qui hilares eam quietique opperiuntur; quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit, haec ex iudicio certo tranquillitas est. Venit aliquis ad mortem iratus morti: venientem nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu conposuerat. Fateor ergo, ad hominem mihi carum ex pluribus me causis frequentius venisse, ut scirem an illum totiens eumdem invenirem; numquid cum corporis viribus minueretur animi vigor: qui sic crescebat illi, quomodo manifestior notari solet agitatorum laetitia, quum septimo spatio palmae adpropinquant. Dicebat quidem ille, Epicuri praeceptis obsequens: *primum sperare se, nullum dolorem esse in illo extremo anhelitu: si tamen esset, habere aliquantulum in ipsa brevitate solatii; nullum enim dolorem longum esse, qui magnus est. Ceterum succursurum sibi etiam in ipsa distractione animae corporisque, si cum cruciatu id fieret, post illum dolorem se dolere non posse. Non dubitare autem se,*

quin senilis anima in primis labris esset, nec magna vi distraheretur a corpore. Ignis, qui valentem materiam occupavit, aqua et interdum ruina exstinguendus est; ille, qui alimentis deficitur, sua sponte subsidit. Libenter haec, mi Lucili, audio, non tamquam nova, sed tamquam in rem praesentem perductus. Quid ergo? non multos spectavi abrumpentes vitam? Ego vero vidi; sed plus momenti apud me habent, qui ad mortem veniunt sine odio vitae, et admittunt illam, non adtrahunt. *Illud quidem*, aiebat, *tormentum nostra nos sentire opera, quod tunc trepidamus, quum prope a nobis esse credimus mortem. A quo enim prope non est, parata omnibus locis, omnibusque momentis? Sed consideremus*, inquit, *tunc, quum aliqua causa moriendi videtur accedere, quanto aliae propiores sint, quae non timentur.* Hostis alicui mortem minabatur: hanc cruditas occupavit. Si distinguere voluerimus causas metus nostri, inveniemus alias esse, alias videri. Non mortem timemus, sed cogitationem mortis: ab ipsa enim semper tantumdem absumus. Ita, si timenda mors est, semper timenda est: quod enim morti tempus exemtum est?

Sed vereri debeo, ne tam longas epistolas peius, quam mortem, oderis: itaque finem faciam. Tu tamen mortem, ut numquam timeas, semper cogita. Vale.

EPISTOLA XXXI.

Et vota, et iudicia vulgi, spernendum: ad verum bonum eundum est. Id autem, Scientia rerum: per quam vera et falsa noscas; peritura et mansura. Exemplis illustrat.

SENECA Lucilio suo Salutem.

AGNOSCO Lucilium meum: incipit, quem promiserat, exhibere! Sequere illum impetum animi, quo ad optima quaeque, calcatis popularibus bonis, ibas! Non desidero maiorem melioremque te fieri, quam moliebaris. Fundamenta tua multum loci occupaverunt: tantum effice, quantum conatus es; et illa, quae tecum in animo tulisti, tracta! Ad summam, sapiens eris, si cluseris aures: quibus ceram parum est obdere; firmiore spissamento opus est, quam in sociis usum Ulyssem ferunt. Illa vox, quae timebatur, erat blanda, non tamen publica: at haec, quae timenda est, non ex uno scopulo, sed ex omni terrarum parte circumsonat. Praetervehere itaque non unum locum insidiosa voluptate suspectum, sed omnes urbes; surdum te amantissimis tui praesta. Bono animo male precantur: et, si esse vis felix, Deos ora, ne quid tibi ex his, quae optantur, eveniat. Non sunt ista bona, quae in te isti volunt congeri! unum bonum est, quod beatae vitae causa et firmamentum est, sibi fidere. Hoc autem contingere non potest, nisi contemtus est labor, et in eorum numero habitus, quae neque bona sunt, neque mala. Fieri enim non potest, ut una res modo mala sit, modo bona; modo levis et perferenda, modo expavescenda. Labor bonum non est: quid ergo est bonum? Laboris contemtio. Itaque, in vanum operosos culpaverim; rursus, ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vinci ac strigare per-

miserint, admirabor, et clamabo: Tanto melior surge, et inspira; et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera! Generosos animos labor nutrit. Non est ergo quod ex illo vetere voto parentum tuorum eligas, quid contingere tibi velis, quid optes: et, in totum, iam per maxima acto viro turpe est etiamnunc Deos fatigare. Quid votis opus est? fac te ipse felicem: facies autem, si intellexeris bona esse, quibus admixta virtus est; turpia, quibus malitia coniuncta est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splendidum est; nihil atrum, nisi quod tenebras habet, aut aliquid in se traxit obscuri; quemadmodum sine adiutorio ignis nihil calidum est, nihil sine aëre frigidum: ita honesta et turpia virtutis ac malitiae societas efficit.

Quid ergo est bonum? Rerum scientia. Quid malum est? Rerum imperitia. Ille prudens atque artifex, pro tempore, quaeque repellet aut eliget. Sed nec, quae repellit, timet; nec miratur, quae eligit; si modo magnus illi et invictus animus est. Submitti te ac deprimi veto. Laborem si non recuses, parum est: posce! — Quis ergo, inquis, labor frivolus et supervacuus est? — Quem humiles causae vocaverunt. Non est malus; non magis quam ille, qui pulchris rebus impenditur: quoniam animi est ipsa tolerantia, quae se ad dura et aspera hortatur, et dicit: quid cessas? non est viri, timere sudorem! Huic et illud accedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas ac tenor vitae per omnia consonans sibi: quod non potest esse,

nisi rerum scientia contingat, et ars, per quam divina et humana noscantur. Hoc est summum bonum; quod si occupas, incipis Deorum socius esse, non supplex. — Quomodo, inquis, isto pervenitur? — Non per Peninum Graiumve montem, nec per deserta Candaviae; nec Syrtes tibi, nec Scylla aut Charybdis, adeundae sunt; quae tamen omnia transisti procuratiunculae pretio. Tutum iter est, iucundum est, ad quod natura te instruxit. Dedit tibi illa, quae si non deserueris, par Deo surges. Parem autem te Deo pecunia non faciet; Deus nihil habet: praetexta non faciet; Deus nudus est: fama non faciet, nec ostentatio tui, et in populos nominis dimissa notitia; nemo novit Deum, multi de illo male existimant, et impune: non turba servorum, lecticam tuam per itinera urbana ac peregrina portantium; Deûm ille maximus potentissimusque ipse vehit omnia. Ne forma quidem, et vires, beatum te facere possunt: nihil horum patitur vetustatem. Quaerendum est, quod non fiat in dies deterius, cui non possit obstari. Quid hoc est? Animus: sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc, quam Deum in humano corpore hospitantem? Hic animus tam in equitem Romanum, quam in libertinum, quam in servum, potest cadere. Quid est eques Romanus, aut libertinus, aut servus? Nomina, ex ambitione, aut ex iniuria nata. Subsilire in coelum ex angulo licet: exsurge modo,

— — — et te quoque dignum
finge Deo! — —

Finges autem, non auro, non argento: non potest ex hac materia imago Deo exprimi similis: cogita, illos, quum propitii essent, fictiles fuisse. Vale.

EPISTOLA XXXII.

Laudat Lucilii solitudinem, et subductionem. Porro hortatur, ne quis tempus eripiat, illud tam breve et fugax. Contemnat etiam vulgaria vota.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Inquiro in te, et ab omnibus sciscitor, qui ex ista regione veniunt, quid agas, ubi et cum quibus moreris. Verba dare non potes: tecum sum. Sic vive, tamquam, quid facias, auditurus sim, immo tamquam visurus. Quaeris, quid me maxime ex his quae de te audio, delectet? Quod nihil audio; quod plerique ex his, quos interrogo, nesciunt quid agas. Hoc est salutare, non conversari dissimilibus et diversa cupientibus. Habeo quidem fiduciam, non posse te detorqueri, mansurumque in proposito, etiam si sollicitantium turba circumeat. Quid ergo est? non timeo ne mutent te; timeo ne inpediant. Multum autem nocet etiam qui moratur; utique in tanta brevitate vitae, quam breviorem inconstantia facimus, aliud eius subinde atque aliud facientes initium. Diducimus illam in particulas ac lancinamus. Propera ergo, Lucili carissime, et cogita, quantum additurus celeritati fueris, si a tergo hostis instaret, si equitem adventare suspicareris ac fugientium premere vestigia. Fit hoc; premeris: acce-

lera, et evade! perduc te in tutum; et subinde considera, quam pulchra res sit consummare vitam ante mortem, deinde exspectare securum reliquam temporis sui partem, inniti sibi, in possessione beatae vitae positum; quae beatior non fit, si longior. O quando videbis illud tempus, quo scies tempus ad te non pertinere! quo tranquillus placidusque eris, et crastini negligens, et in summa tui satietate! Vis scire, quid sit, quod faciat homines avidos futuri? Nemo sibi contigit. Optaverunt utique tibi alia parentes tui: sed ego contra, omnium tibi eorum contemtum opto, quorum illi copiam. Vota illorum multos compilant, ut te locupletent: quidquid ad te transferunt, alicui detrahendum est. Opto tibi tui facultatem, ut vagis cogitationibus agitata mens tandem resistat, et certa sit; ut placeat sibi, et, intellectis veris bonis (quae, simul intellecta sunt, possidentur) aetatis adiectione non egeat. Ille demum necessitates supergressus est, et exauctoratus ac liber, qui vivit vita peracta. Vale.

EPISTOLA XXXIII.

Negat sententias aut chrias e Stoicis excerpendas. Primum, quia omnia plena talibus et densa sunt: deinde quia turpe, cum auctore semper loqui. Nostra faciamus, et vita praeferamus.

SENECA Lucilio suo Salutem.

DESIDERAS his quoque epistolis, sicut prioribus, adscribi aliquas voces nostrorum procerum. — Non fuerunt circa flosculos occupati; totus contextus illorum virilis est: inaequalitatem scias

esse, ubi, quae eminent, sunt notabilia. Non est admirationi una arbor, ubi in eamdem altitudinem tota silva surrexit. Eiusmodi vocibus referta sunt carmina, refertae historiae. Itaque nolo illas Epicuri esse existimes; publicae sunt, et maxime nostrae. Sed illi magis adnotantur, quia rarae interim interveniunt, quia inexspectatae, quia mirum est fortiter aliquid dici ab homine mollitiam professo. Ita enim plerique iudicant: apud me est Epicurus et fortis, licet manuleatus sit. Fortitudo, et industria, et ad bellum promta mens, tam in Persas, quam in alte cinctos, cadit. Non est ergo quod exigas excerpta et repetita: continuum est apud nostros, quidquid apud alios excerpitur. Non habemus itaque ista oculiferia; nec emtorem decipimus, nihil inventurum, quum intraverit, praeter illa quae in fronte suspensa sunt. Ipsis permittimus, unde velint sumere exemplaria. Puta nos velle singulares sententias ex turba separare: cui illas adsignabimus? Zenoni, an Cleanthi, an Chrysippo, an Panaetio, an Posidonio? Non sumus sub rege; sibi quisque se vindicat: apud istos, quidquid dicit Hermarchus, quidquid Metrodorus, ad unum refertur. Omnia, quae quisquam in illo contubernio locutus est, unius ductu et auspiciis dicta sunt. Non possumus, inquam, licet tentemus, educere aliquid ex tanta rerum aequalium multitudine.

Pauperis est numerare pecus. —
Quocumque miseris oculum, id tibi occurret quod eminere posset, nisi inter paria legeretur.

Quare depone istam spem, posse te summatim degustare ingenia maximorum virorum: tota tibi inspicienda sunt, tota tractanda. Res geritur, et per lineamenta sua ingenii opus nectitur, ex quo nihil subduci sine ruina potest. Nec recuso, quo minus singula membra, dummodo in ipso homine, consideres. Non est formosa, cuius crus laudatur aut brachium; sed illa, cuius universa facies admirationem partibus singulis abstulit. Si tamen exegeris; non tam mendice tecum agam, sed plena manu fiet. Ingens eorum turba est, passim iacentium; sumenda erunt, non colligenda. Non enim excidunt, sed fluunt: perpetua et inter se connexa sunt. Nec dubito, quin multum conferant rudibus adhuc, et extrinsecus auscultantibus. Facilius enim singula insidunt circumscripta, et carminis modo inclusa. Ideo pueris et sententias ediscendas damus, et has quas Graeci *chrias* vocant, quia complecti illas puerilis animus potest, qui plus adhuc non capit certi profectus. Viro captare flosculos turpe est, et fulcire se notissimis ac paucissimis vocibus, et memoria stare. Sibi iam innitatur: dicat ista, non teneat. Turpe est enim seni, aut prospicienti senectutem, ex commentario sapere. Hoc Zenon dixit: tu quid? Hoc Cleanthes: tu quid? quousque sub alio moveris? et impera, et dic, quod memoriae tradatur; aliquid et de tuo profer! Omnes itaque istos, numquam auctores, semper interpretes, sub aliena umbra latentes, nihil existimo habere generosi, numquam ausos aliquando facere, quod

diu didicerant. Memoriam in alienis exercuerunt: aliud autem est meminisse, aliud scire. Meminisse, est rem commissam memoriae custodire; at contra scire, est et sua facere quaeque, nec ab exemplari pendere et totiens respicere ad magistrum. Hoc dixit Zeno, hoc Cleanthes. Aliquid intersit inter te, et librum! quousque disces? iam et praecipe. — Quid est, quare audiam, quod legere possum? — Multum, inquit, viva vox facit. — Non quidem haec, quae alienis verbis commodatur, et actuarii vice fungitur. Adiice nunc, quod isti, qui numquam tutelae suae fiunt, primum in ea re sequuntur priores, in qua nemo non a priore descivit: deinde in ea re sequuntur, quae adhuc quaeritur; numquam autem invenietur, si contenti fuerimus inventis. Praeterea, qui alium sequitur, nihil invenit, immo nec quaerit. — Quid ergo? non ibo per priorum vestigia? — Ego vero utar via vetere; sed, si propiorem planioremque invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata: multum ex illa etiam futuris relictum est. Vale.

EPISTOLA XXXIV.

Gaudere se in profectu Lucilii, quia ab ipso est, et ipse eum formavit. Hortatur porro pergere, et ad summum.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Cresco et exsulto, et discussa senectute recalesco, quotiens ex his, quae agis et scribis, intel-

ligo, quantum te ipse (nam turbam olim reliqueras) supergrederis. Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat; si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem; si alumnum suum nemo aliter intuetur, quam ut adolescentiam illius suam iudicet: quid evenire credis his, qui ingenia educaverunt, et, quae tenera formaverunt, adulta subito vident? Adsero te mihi: meum opus es. Ego, quum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos, nec lente ire passus sum, sed subinde incitavi: et nunc idem facio, sed iam currentem hortor, et invicem hortantem. — Quid aliud, inquis, adhuc volo? — In hoc plurimum est. Nam sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur, ita res animo constat: itaque pars magna bonitatis est, velle fieri bonum. Scis quem bonum dicam? perfectum, absolutum, quem malum facere nulla vis, nulla necessitas possit. Hunc in te prospicio, si perseveraveris et incubueris, et id egeris, ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi, et una forma percussa sint. Non est huiusmodi animus in recto, cuius acta discordant. Vale.

EPISTOLA XXXV.

Amicum illum sibi optat, id est virum bonum: aliter enim amicus nemo est, etiamsi amat. Hoc ergo faciat, et inprimis discat convenienter vivere, id est, constanter, id est, sapienter.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUUM te tam valde rogo ut studeas, meum ne-

gotium ago. Habere amicum volo; quod contingere mihi, nisi pergas ut coepisti excolere te, non potest: nunc enim amas me; amicus non es. — Quid ergo? haec inter se diversa sunt? — Immo dissimilia! Qui amicus est, amat; qui amat, non utique amicus est. Itaque amicitia semper prodest; amor aliquando etiam nocet. Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas. Festina ergo, dum mihi proficis; ne istud alteri didiceris. Ego quidem percipio iam fructum, quum mihi fingo, uno nos animo futuros, et, quidquid aetati meae vigoris abscessit, id ad me ex tua, quamquam non multum abest, rediturum; sed tamen re quoque ipsa esse laetus volo. Venit ad nos ex his, quos amamus, etiam absentibus, gaudium; sed id leve et evanidum. Conspectus, et praesentia, et conversatio aliquid habet vivae voluptatis; utique si non tantum, quem velis, sed qualem velis, videas. Adfer itaque te mihi, ingens munus! et, quo magis instes, cogita te mortalem esse, me senem. Propera ad me; sed ad te prius! Profice, et ante omnia hoc cura, ut constes tibi. Quotiens experiri voles, an aliquid actum sit, observa an eadem hodie velis, quae heri. Mutatio voluntatis indicat animum nutare, aliubi atque aliubi adparere, prout tulit ventus. Non vagatur, quod fixum atque fundatum est. Istud sapienti perfecto contingit, aliquatenus et proficienti provectoque. — Quid ergo interest? — Hic commovetur quidem, non tamen transit, sed suo loco nutat; ille ne commovetur quidem. Vale.

EPISTOLA XXXVI.

Laudat quemdam qui otio se admovit, a republica amovit: et ut contemnat vulgi voces. Pergat bonus esse, aut magis fieri; pergat et mortem adspernari, idque ratione.

SENECA Lucilio suo Salutem.

AMICUM tuum hortare, ut istos magno animo contemnat, qui illum obiurgant quod umbram et otium petierit, quod dignitatem suam destituerit, et, quum plus consequi posset, praetulerit quietem omnibus. Quam utiliter suum negotium gesserit, quotidie illis ostentet. Hi, quibus invidetur, non desinent transire; alii elidentur, alii cadent. Res est inquieta felicitas; ipsa se exagitat, movet cerebrum, non uno genere. Alios in aliud inritat; hos in potentiam, illos in luxuriam: hos inflat, illos mollit, et totos resolvit. — At bene aliquis illam fert! — Sic, quomodo vinum. Itaque non est quod tibi isti persuadeant, eum esse felicem, qui a multis obsidetur: sic ad illum, quemadmodum ad lacum, concurritur; quem, qui exhauriunt, et turbant. — Nugatorium et inertem vocant. — Scis, quosdam perverse loqui, et significare contraria. Felicem vocabant: quid ergo? erat? Ne illud quidem curo, quod quibusdam nimis horridi animi videtur et tetrici. ARISTON aiebat: *malle se adolescentem tristem, quam hilarem et amabilem turbae. Vinum enim bonum fieri, quod recens durum et asperum visum est: non pati aetatem, quod in dolio placuit.* Sine eum tristem adpellent, et inimicum processi-

bus suis: bene se dabit in vetustate ipsa tristitia. Perseveret modo colere virtutem, perbibere liberalia studia; non illa, quibus perfundi satis est, sed haec, quibus tingendus est animus. Hoc est discendi tempus. — Quid ergo? aliquod est, quo non sit discendum? — Minime! sed quemadmodum omnibus annis studere honestum est, ita non omnibus institui. Turpis et ridicula res est elementarius senex: iuveni parandum, seni utendum est. Facies ergo rem utilissimam tibi, si illum quam optimum feceris. Haec aiunt beneficia esse expetenda tribuendaque, non dubie primae sortis, quae tam dare prodest quam accipere. Denique nihil illi iam liberi est: spopondit! minus autem turpe est creditori, quam spei bonae, decoquere. Ad illud aes alienum solvendum, opus est negotianti navigatione prospera, agrum colenti ubertate eius quam colit terrae, et coeli favore: ille, quod debet, sola potest voluntate persolvere. In mores fortuna ius non habet. Hos disponat, ut quam tranquillissimus ille animus ad perfectum veniat; qui nec ablatum sibi quidquam sentit, nec adiectum, sed in eodem habitu est, quomodocumque res cedunt; cui sive adgeruntur vulgaria bona, supra res suas eminet; sive aliquid ex istis vel omnia casus excussit, minor non fit. Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret; si avorum nostrorum temporibus fuisset, equitare, et hostem cominus percu-

tere didicisset. Haec singulis disciplina gentis suae suadet, et imperat.

Quid huic ergo meditandum est? Quod adversus omnia tela, quod adversus omne hostium genus bene facit: mortem contemnere! quae quin habeat aliquid in se terribile, ut animos nostros (quos in amorem sui natura formavit) offendat, nemo dubitat; nec enim opus esset in id comparari et acui, in quod instinctu quodam voluntario iremus, sicut feruntur omnes ad conservationem sui. Nemo discit, ut, si necesse fuerit, aequo animo in rosa iaceat: sed in hoc duratur, ut tormentis non submittat fidem; ut, si necesse fuerit, stans, etiam aliquando saucius, pro vallo pervigilet, et ne pilo quidem incumbat, quia solet obrepere interim somnus in aliquod adminiculum reclinatis. Mors nullum habet incommodum: esse enim debet aliquis, cuius sit incommodum. Quod si tanta cupiditas te longioris aevi tenet; cogita, nihil eorum quae ab oculis abeunt, et in rerum naturam, ex qua prodierunt, ac mox processura sunt, reconduntur, consumi. Desinunt ista, non pereunt. Et mors, quam pertimescimus ac recusamus, intermittit vitam, non eripit: veniet iterum, qui nos in lucem reponat, dies; quem multi recusarent, nisi oblitos reduceret. Sed postea diligentius docebo, omnia, quae videntur perire, mutari. Aequo animo debet rediturus exire. Observa orbem rerum in se remeantium: videbis nihil in hoc mundo exstingui, sed vicibus descendere, ac surgere. Aestas abit, sed

alter illam annus adducit; hiems cecidit, referent illam sui menses; solem nox obruit, sed ipsam statim dies abiget. Stellarum iste decursus, quidquid praeterit, repetit: pars coeli levatur adsidue, pars mergitur. Denique finem faciam, si hoc unum adiecero, nec infantes, nec pueros, nec mente lapsos, timere mortem: et esse turpissimum, si eam securitatem nobis ratio non praestat, ad quam stultitia perducit. Vale.

EPISTOLA XXXVII.

Perseverandum in via et militia sapientiae esse. Ab hac salutem, felicitatem, libertatem pendere. Perveniri, et vinci, Ratione duce.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Quod maximum vinculum est ad bonam mentem, promisisti: virum bonum. Sacramento rogatus es. Deridebit, si quis tibi dixerit, mollem esse militiam et facilem: nolo te decipi. Eadem honestissimi huius et illius turpissimi auctoramenti verba sunt: uri, vinciri, ferroque necari. Ab his, qui manus arenae locant, et edunt ac bibunt quae per sanguinem reddant, cavetur, ut ista vel inviti patiantur; a te, ut volens libensque patiaris. Illis licet arma submittere, misericordiam populi tentare: tu neque submittes, nec vitam rogabis; recto tibi invictoque moriendum est. Quid porro prodest, paucos dies aut annos lucri facere? sine missione nascimur. — Quomodo ergo, inquis, me expediam? — Effugere non potes necessitates; potes vincere. Fiat via! et hanc tibi viam dabit Philosophia. Ad hanc te confer, si vis salvus

esse, si securus, si beatus; denique si vis esse, quod est maximum, liber. Hoc contingere aliter non potest. Humilis res est stultitia, abiecta, sordida, servilis, multis adfectibus et saevissimis subiecta. Hos tam graves dominos, interdum alternis imperantes, interdum pariter, dimittit a te sapientia, quae sola libertas est. Una ad hanc fert via, et quidem recta: non aberrabis; vade certo gradu! Si vis omnia tibi subiicere, te subiice rationi! Multos reges, si ratio te rexerit. Ab illa disces, quid et quemadmodum adgredi debeas: non incides rebus. Neminem mihi dabis, qui sciat, quomodo, quod vult, coeperit velle: non consilio adductus ullo, sed impetu inpactus est. Non minus saepe fortuna in nos incurrit, quam nos in illam. Turpe est non ire, sed ferri, et subito, in medio turbine rerum stupentem, quaerere: Huc ego quemadmodum veni? Vale.

EPISTOLA XXXVIII.

Praecepta utilia ad Sapientiam, magis quam Dissertationes, saepe esse. Illa inrepere in animum, et seminis modo fructificare et diffundi.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MERITO exigis, ut hoc inter nos epistolarum commercium frequentemus. Plurimum proficit sermo, qui minutatim inrepit animo: disputationes praeparatae et effusae, audiente populo, plus habent strepitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium est; consilium nemo clare dat. Aliquando utendum est et illis, ut ita dicam, concionibus, ubi, qui dubitat, inpellendus est:

ubi vero non hoc agendum est, ut velit discere, sed ut discat, ad haec submissiora verba veniendum est. Facilius intrant et haerent: nec enim multis opus est, sed efficacibus. Seminis modo spargenda sunt; quod, quamvis sit exiguum, quum occupavit idoneum locum, vires suas explicat, et ex minimo in maximos auctus diffunditur. Idem facit ratio: non late patet, si adspicias; in opere crescit. Pauca sunt quae dicuntur; sed si illa animus bene exceperit, convalescunt et exsurgunt. Eadem est, inquam, praeceptorum conditio, quae seminum: multum efficiunt, etsi angusta sunt; tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa, et in se trahat. Multa invicem et ipsa generabit, et plus reddet, quam acceperit. Vale.

EPISTOLA XXXIX.

Varie, et varios, in Philosophia scripsisse: excitari nos debere, et ardorem capere ab exemplo. Naturam eo ducere, quae ad excelsa vocat, in quibus non est plebeia felicitas: non item voluptas, quia aut fragilia sunt, aut nocent.

SENECA Lucilio suo Salutem.

COMMENTARIOS, quos desideras, diligenter ordinatos et in angustum coactos, ego vero conponam; sed vide ne plus profectura sit ratio ordinaria, quam haec, quae nunc vulgo *breviarium* dicitur; olim, quum latine loqueremur, *summarium* vocabatur. Illa res discenti magis necessaria est, haec scienti: illa enim docet, haec admonet. Sed utriusque rei tibi copiam faciam. Tu a me non est quod illum aut illum exigas: qui notorem

dat, ignotus est. Scribam ergo quod vis; sed meo more. Interim multos habes, quorum scripta nescio an satis ordinent. Sume in manus *Indicem Philosophorum;* haec ipsa res expergisci te coget, si videris quam multi tibi laboraverint: concupisces et ipse ex illis unus esse. Habet enim hoc optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta. Neminem excelsi ingenii virum humilia delectant et sordida; magnarum rerum species ad se vocat, et extollit. Quemadmodum flamma surgit in rectum, iacere ac deprimi non potest, non magis quam quiescere; ita noster animus in motu est, eo mobilior et actuosior, quo vehementior fuerit. Sed felix, qui ad meliora hunc impetum dedit! ponet se extra ius ditionemque fortunae; secunda temperabit, adversa comminuet, et aliis admiranda despiciet. Magni animi est, magna contemnere, ac mediocria malle quam nimia: illa enim utilia vitaliaque sunt; at haec, eo quod superfluunt, nocent. Sic segetem nimia sternit ubertas; sic rami onere franguntur; sic ad maturitatem non pervenit nimia fecunditas. Idem animis quoque evenit, quos inmoderata felicitas rumpit; qua non tantum in aliorum iniuriam, sed etiam in suam, vertuntur. Quis hostis in quemquam tam contumeliosus fuit, quam in quosdam voluptates suae sunt? quorum inpotentiae atque insanae libidini ob hoc unum possis ignoscere, quod, quae fecere, patiuntur. Nec inmerito hic illos furor vexat: necesse est in inmensum exeat cupiditas, quae naturalem modum transsilit. Il-

la enim habet suum finem; inania et ex libidine orta sine termino sunt. Necessaria metitur utilitas: supervacua quo redigis? Voluptatibus itaque se mergunt, quibus in consuetudinem adductis carere non possunt: et ob hoc miserrimi sunt, quod eo pervenerunt, ut illis, quae supervacua fuerant, facta sint necessaria. Serviunt itaque voluptatibus, non fruuntur; et mala sua (quod malorum ultimum est) amant. Tunc autem consummata est infelicitas, ubi turpia non solum delectant, sed etiam placent; et desinit esse remedio locus, ubi, quae fuerant vitia, mores sunt. Vale.

EPISTOLA XL.

Hortatur scribere, quia ibi imago mentis. Tum de Serapione, promti et profusi sermonis: quod negat Philosophum decere. Gravis et tarda oratio magis intrat et descendit.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Quod frequenter mihi scribis, gratias ago; nam, quo uno modo potes, te mihi ostendis. Numquam epistolam tuam accipio, ut non protinus una simus. Si imagines nobis amicorum absentium iucundae sunt, quae memoriam renovant, et desiderium absentiae falso atque inani solatio levant; quanto iucundiores sunt literae, quae vera amici absentis vestigia, veras notas adferunt? Nam, quod in conspectu dulcissimum est, id amici manus epistolae inpressa praestat, agnoscere.

Audisse te, scribis, Serapionem philosophum, quum istuc adplicuisset; solere magno cursu verba convolvere, quae non effundit, immo premit

et urget; plura enim veniunt, quam quibus una vox sufficiat. Hoc non probo in philosopho; cuius pronuntiatio quoque, sicut vita, debet esse composita: nihil autem ordinatum est, quod praecipitatur et properat. Itaque oratio illa apud Homerum concitata, et sine intermissione in morem nivis superveniens, oratori data est; lenis et melle dulcior seni profluit. Sic itaque habe, istam vim dicendi rapidam atque abundantem aptiorem esse circulanti, quam agenti rem magnam ac seriam, docentique. Aeque stillare illam nolo; quam currere: nec extendat aures, nec obruat. Nam illa quoque inopia et exilitas minus intentum auditorem habet, taedio interruptae tarditatis: facilius tamen insidit quod exspectatur, quam quod praetervolat. Denique tradere homines discipulis praecepta dicuntur: non traditur, quod fugit. Adiice nunc, quod, quae veritati operam dat oratio, inconposita debet esse et simplex: haec popularis nihil habet veri; movere vult turbam, et inconsultas aures impetu rapere; tractandam se non praebet; aufertur. Quomodo autem regere potest, quae regi non potest? Quid, quod haec oratio, quae sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet? remedia non prosunt, nisi immorentur. Multum praeterea habet inanitatis et vani; plus sonat, quam valet. Lenienda sunt quae me exterrent, compescenda quae inritant, discutienda quae fallunt; inhibenda luxuria, conripienda avaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus in transitu curat

aegros? Quid, quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus? Sed, ut pleraque, quae fieri posse non crederes, cognovisse satis est; ita istos, qui verba exercuerunt, abunde est semel audisse. Quid enim quis discere, quid imitari velit? quid de eorum animo iudicet, quorum oratio perturbata et inmissa est, nec potest reprimi? Quemadmodum per proclive currentium, non ubi visum est, gradus sistitur; sed incitato corporis pondere se rapit, ac longius, quam voluit, effertur: sic ista dicendi celeritas nec in sua potestate est, nec satis decora philosophiae, quae ponere debet verba, non proiicere, et pedetentim procedere. — Quid ergo? non aliquando et insurget? — Quidni? sed salva dignitate morum, quam violenta ista et nimia vis exuit. Habeat vires magnas, moderatas tamen; perennis sit unda, non torrens. Vix oratori permiserim talem dicendi velocitatem, inrevocabilem, ac sine lege vadentem. Quemadmodum enim iudex subsequi poterit, aliquando etiam imperitus et rudis? Tum quoque, quum illum aut ostentatio abstulerit, aut adfectus impetus sui, tantum festinet atque ingerat, quantum aures pati possunt.

Recte ergo facies, si non videris istos, qui, quantum dicant, non quemadmodum, quaerunt; et ipse malueris — si necesse est vel P. Vinicium dicere. Qui itaque? Quum quaereretur *quomodo P. Vinicius diceret*, Asellius ait: *tractim*. Nam Geminus Varius ait: *Quomodo istum diser-*

tum dicatis, nescio; tria verba non potest iungere. — Quidni malis tu sic dicere, quomodo Vinicius? Aliquis tam insulsus intervenerit, quam qui illi singula verba vellenti, tamquam dictaret, non diceret, ait: *Dic, vel numquam dicas.* Nam Q. Haterii cursum, suis temporibus oratoris celeberrimi, longe abesse ab homine sano volo. Numquam dubitavit, numquam intermisit; semel incipiebat, semel desinebat. Quaedam tamen et nationibus puto magis aut minus convenire. In Graecis hanc licentiam tuleris; nos, etiam quum scribimus, interpungere adsuevimus. Cicero quoque noster, a quo Romana eloquentia exsilivit, gradarius fuit. Romanus sermo magis se circumspicit, et aestimat, praebetque aestimandum. Fabianus, vir egregius et vita et scientia, et (quod post ista est) eloquentia quoque, disputabat expedite magis, quam concitate; ut posses dicere, facilitatem esse illam, non celeritatem. Hanc ego in viro sapiente recipio: non exigo, ut oratio eius sine impedimento exeat; proferatur tamen malo, quam profluat. Eo autem magis te deterreo ab isto morbo, quod non potest tibi res ista contingere aliter, quam si te pudere desierit. Perfrices frontem oportet, et te ipse non audias: multa enim inobservatus ille cursus feret, quae reprehendere velis. Non potest, inquam, tibi contingere res ista, salva verecundia. Praeterea exercitatione opus est quotidiana, et a rebus studium transferendum est ad verba. Haec autem, etiam si aderunt, et poterunt sine ullo tuo labore decurrere, tamen tem-

peranda sunt: nam quemadmodum sapienti viro incessus modestior convenit; ita oratio pressa, non audax. Summa ergo summarum haec erit: tardiloquum te esse iubeo. Vale.

EPISTOLA XLI.

O pulchram, altamque epistolam! Deum in nobis habitare, et bonum virum sine eo nullum esse. Colamus ipsum, et animum, qui ab illo descendit. In eo propria nostra bona sunt: alia omnia aliena. Bonum autem, recta Ratio.

SENECA Lucilio suo Salutem.

FACIS rem optimam, et tibi salutarem, si, ut scribis, perseveras ire ad bonam mentem; quam stultum est optare, quum possis a te impetrare. Non sunt ad coelum elevandae manus, nec exorandus aedituus, ut nos ad aurem simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te Deus, tecum est, intus est! Ita dico, Lucili: sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos; hic, prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Bonus vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adiutus, exsurgere? Ille dat consilia magnifica et erecta. In unoquoque virorum bonorum

(*quis Deus, incertum est*) *habitat Deus!* —

Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus, et conspectum coeli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens; illa proceritas silvae et secretum loci, et admiratio umbrae, in aperto tam

densae atque continuae, fidem tibi numinis facit. Et, si quis specus saxis penitus exesis montem suspenderit, non manu factus, sed naturalibus causis in tantam laxitatem excavatus; animum tuum quadam religionis suspicione percutiet. Magnorum fluminum capita veneramur; subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet; coluntur aquarum calentium fontes; et stagna quaedam vel opacitas vel inmensa altitudo sacravit. Si hominem videris interritum periculis, intactum cupiditatibus, inter adversa felicem, in mediis tempestatibus placidum, ex superiore loco homines videntem, ex aequo Deos; non subibit te eius veneratio? non dices: Ista res maior est altiorque, quam ut credi similis huic, in quo est, corpusculo possit? Vis istuc divina descendit. Animum excellentem, moderatum, omnia tamquam minora transeuntem, quidquid timemus optamusque ridentem, coelestis potentia agitat. Non potest res tanta sine adminiculo Numinis stare: itaque maiore sui parte illic est, unde descendit. Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt, unde mittuntur: sic animus magnus et sacer, et in hoc demissus, ut propius divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae: illinc pendet; illuc spectat ac nititur: nostris tamquam melior interest. Quis est ergo hic? animus qui nullo bono nisi suo nititur.

Quid enim est stultius, quam in homine aliena laudare? quid eo dementius, qui ea miratur, quae

ad alium transferri protinus possint? Non faciunt meliorem equum aurei freni. Aliter leo aurata iuba mittitur, dum contractatur, et ad patientiam recipiendi ornamenta cogitur fatigatus; aliter incultus, integri spiritus. Hic scilicet impetu acer, qualem illum natura esse voluit, speciosus ex horrido, cuius hic decor est, non sine timore adspici, praefertur illi languido et bracteato. Nemo gloriari nisi suo debet. Vitem laudamus, si fructu palmites onerat, si ipsa ad terram, pondere eorum quae tulit, adminicula deducit. Nam quis huic illam praeferet vitem, cui aureae uvae, aurea folia dependent? Propria virtus est in vite fertilitas: in homine quoque id laudandum est, quod ipsius est. Familiam formosam habet, et domum pulchram; multum serit, multum fenerat: nihil horum in ipso est, sed circa ipsum. Lauda in illo quod nec eripi potest, nec dari; quod proprium hominis est. Quaeris, quid sit? Animus, et ratio in animo perfecta! Rationale enim animal est homo: consummatur itaque bonum eius, si id implevit, cui nascitur. Quid est autem, quod ab illo ratio haec exigit? Rem facillimam: secundum naturam suam vivere! sed hanc difficilem facit communis insania: in vitia alter alterum trudimus! quomodo autem revocari ad salutem possunt, quos nemo retinet, populus inpellit? Vale.

EPISTOLA XLII.

Non cito credendum de viro bono: rem magnam esse. Quosdam praeferre, aut simulare; malos futuros, si sit occasio. Exemplo cu-

iusdam docet. Tum non laborandum in externis, quae incommoda, aut falsa commoda, habent.

SENECA Lucilio suo Salutem.

IAM tibi iste persuasit, virum se bonum esse? Atqui vir bonus tam cito nec fieri potest, nec intelligi. Scis quem nunc *virum bonum* dicam? huius secundae notae! nam ille alter fortasse, tamquam phoenix, semel anno quingentesimo nascitur; nec est mirum, ex intervallo magna generari. Mediocria, et in turbam nascentia, saepe fortuna producit: eximia vero ipsa raritate commendat. Sed iste multum adhuc abest ab eo, quod profitetur; et, si sciret quid esset vir bonus, nondum esse se crederet, fortasse etiam fieri posse desperaret. — At male existimat de malis! — Hoc etiam mali faciunt: nec ulla maior poena nequitiae est, quam quod sibi ac suis displicet. — At odit eos qui subita et magna potentia inpotenter utuntur! — Idem faciet, quum idem poterit. Multorum, quia inbecillia sunt, latent vitia; non minus ausura, quum illis vires suae placuerint, quam illa, quae iam felicitas aperuit. Instrumenta illis explicandae nequitiae desunt. Sic tuto serpens etiam pestifera tractatur, dum riget frigore: non desunt tunc illi venena, sed torpent. Multorum crudelitas, et ambitio, et luxuria, ut paria pessimis audeat, fortunae favore deficitur. Eadem velle eos cognosces; da posse, quantum volunt. Meministi, quum quemdam adfirmares esse in tua potestate, dixisse me, volaticum esse ac levem,

et te non pedem eius tenere, sed pennam? Mentitus sum: pluma tenebatur; quam remisit, et fugit. Scis quos postea tibi exhibuerit ludos, quam multa in caput suum casura tentaverit? Non videbat, se per aliorum pericula in suum ruere: non cogitabat quam onerosa essent quae petebat, etiamsi supervacua non essent.

Hoc itaque in his, quae adfectamus, ad quae labore magno contendimus, inspicere debemus, aut nihil in illis commodi esse, aut plus incommodi. Quaedam supervacua sunt; quaedam tanti non sunt. Sed haec non providemus: et gratuita nobis videntur, quae carissime constant. Ex eo licet stupor noster adpareat, quod ea sola putamus emi, pro quibus pecuniam solvimus; et gratuita vocamus, pro quibus nos ipsos inpendimus. Quae emere nollemus, si domus nobis nostra pro illis esset danda, si amoenum aliquod fructuosumve praedium; ad ea paratissimi sumus pervenire cum sollicitudine, cum periculo, cum iactura pudoris, et libertatis, et temporis. Adeo nihil est cuique se vilius! Idem itaque in omnibus consiliis rebusque faciamus, quod solemus facere, quotiens ad institorem alicuius mercis accessimus: videamus, hoc, quod concupiscimus, quanti deferatur. Saepe maximum pretium est, pro quo nullum datur. Multa possum tibi ostendere, quae, adquisita acceptaque, libertatem nobis extorserunt; nostri essemus, si ista nostra non essent.

Haec ergo tecum ipse versa, non solum ubi de incremento agetur, sed etiam ubi de iactura.

Hoc periturum est? nempe adventitium fuit: tam facile sine isto vives, quam vixisti. Si diu illud habuisti, perdis postquam satiatus es: si non diu, perdis antequam adsuescas. Pecuniam minorem habebis? nempe et molestiam: gratiam minorem? nempe et invidiam. Circumspice ista, quae nos agunt in insaniam, quae cum plurimis lacrimis amittimus: scies non damnum in his molestum esse, sed opinionem damni. Nemo illa perisse sentit, sed cogitat. Qui se habet, nihil perdidit: sed quoto cuique habere se contigit? Vale.

EPISTOLA XLIII.

Non latere, quae faciat: rumorem omnia perferre. Ergo vive, inquit, ut in publico. Quid si etiam lateas? animus tuus scit et videt.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Quomodo hoc ad me pervenerit, quaeris; quis mihi id te cogitare narraverit, quod tu nulli narraveras? — Is, qui scit plurimum: Rumor. — Quid ergo? inquis; tantus sum, ut possim excitare rumorem? — Non est quod te ad hunc locum respiciens metiaris: ad istum respice, in quo moraris. Quidquid inter vicina eminet, magnum est illic, ubi eminet. Nam magnitudo habet modum certum: comparatio illam aut tollit, aut deprimit. Navis, quae in flumine magna est, in mari parvula est: gubernaculum, quod alteri navi magnum est, alteri exiguum est. Tu nunc in provincia, licet contemnas ipse te, magnus es: quid agas, quemadmodum coenes, quemad-

modum dormias, quaeritur, scitur. Eo tibi diligentius vivendum est. Tunc autem felicem esse te iudica, quum poteris in publico vivere, quum te parietes tui tegent, non abscondent; quos plerumque circumdatos nobis iudicamus, non ut tutius vivamus, sed ut peccemus occultius. Rem dicam, ex qua mores existimes nostros: vix quemquam invenies, qui possit aperto ostio vivere. Ianitores conscientia nostra, non superbia, opposuit. Sic vivimus, ut deprehendi sit, subito adspici. Quid autem prodest recondere se, et oculos hominum auresque vitare? Bona conscientia turbam advocat: mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quae facis, omnes sciant: si turpia, quid refert neminem scire, quum tu scias? O te miserum, si comtemnis hunc testem! Vale.

EPISTOLA XLIV.

Pulchra epistola. Nemo se a stirpe contemnat, si ad Sapientiam, id est Virtutem, venit. Haec sola nobilitat.

SENECA Lucilio suo Salutem.

ITERUM tu mihi te pusillum facis, et dicis, malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam; quum possis eximere te vulgo, et ad felicitatem omnium maximam emergere! — Si quid est aliud in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit. Omnes, si ad originem primam revocantur, a Diis sunt. Eques Romanus es, et ad hunc ordinem tua te perduxit industria: at mehercules multis quatuordecim clusi sunt. Non

omnes curia admittit: castra quoque, quos ad laborem et periculum recipiant, fastidiose legunt. Bona mens omnibus patet; omnes ad hoc sumus nobiles. Nec reiicit quemquam philosophia, nec eligit; omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit; Cleanthes aquam traxit, et rigando hortulo locavit manus; Platonem non accepit nobilem philosophia, sed fecit. Quid est, quare desperes, his te posse fieri parem? Omnes hi maiores tui sunt, si te illis geris dignum: geres autem, si hoc protinus tibi persuaseris, a nullo te nobilitate superari. Omnibus nobis totidem ante nos sunt: nullius non origo ultra memoriam iacet. PLATO ait: *neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus.* Omnia ista longa varietas miscuit, et sursum deorsum fortuna versavit. Quis est generosus? ad virtutem bene a natura conpositus. Hoc unum intuendum est! alioquin, si ad vetera revocas, nemo non inde est, ante quod nihil est. A primo mundi ortu, usque in hoc tempus, perduxit nos ex splendidis sordidisque alternata series. Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit; nec, quod ante nos fuit, nostrum est. Animus facit nobilem: cui ex quacumque conditione supra fortunam licet surgere. Puta itaque te non esse equitem Romanum, sed libertinum; potes hoc consequi, ut solus sis liber inter ingenuos. — Quomodo? inquis. — Si mala bonaque non populo auctore distinxeris. Intuendum est, non unde veniant, sed quo eant. Si quid est,

quod beatam vitam potest facere, id bonum est suo iure; depravari enim in malum non potest. Quid est ergo in quo erratur, quum omnes beatam vitam optent? quod instrumenta eius pro ipsa habent, et illam, dum petunt, fugiunt. Nam, quum summa beatae vitae sit solida securitas et eius inconcussa fiducia, sollicitudinis colligunt causas, et per insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt. Ita longius ab effectu eius quod petunt, semper abscedunt, et, quo plus operae inpenderunt, hoc se magis inpediunt, et feruntur retro. Quod evenit in labyrintho properantibus: ipsa illos velocitas inplicat. Vale.

EPISTOLA XLV.

Non multis libris, sed bonis, ad Sapientiam opus. Veteres superflua quaedam, aut arguta, frustra scripsisse. Tum contra cavillos, et vocum captiones. Res, res, et earum discrimina quaerenda. Quis Beatus, et quod vere bonum?

Seneca Lucilio suo Salutem.

Librorum istic inopiam esse quereris. Non refert quam multos, sed quam bonos habeas: lectio certa prodest, varia delectat. Qui, quo destinavit, pervenire vult, unam sequatur viam, non per multas vagetur: non ire istud, sed errare est. — Vellem, inquis, magis libros mihi quam consilium dares. — Ego vero quoscumque habeo, mittere paratus sum, et totum horreum excutere; me quoque isto, si possem, transferrem, et, nisi mature te finem officii sperarem inpetraturum, hanc senilem expeditionem indixissem mi-

hi; nec me Charybdis, et Scylla, et fabulosum istud fretum deterrere potuissent. Transnatassem ista, non solum traiecissem, dummodo te complecti possem, et praesens aestimare quantum animo crevisses.

Ceterum quod libros meos tibi mitti desideras, non magis ideo me disertum puto, quam formosum putarem, si imaginem meam peteres. Indulgentiae scio istud esse, non iudicii; et, si modo iudicii est, indulgentia tibi inposuit. Sed qualescumque sunt, tu illos sic lege, tamquam verum quaeram, adhuc non sciam, et contumaciter quaeram. Non enim me cuiquam emancipavi; nullius nomen fero: multum magnorum virorum iudicio credo, aliquid et meo vindico. Nam illi quoque non inventa, sed quaerenda nobis reliquerunt: et invenissent forsitan necessaria, nisi et supervacua quaesissent. Multum illis temporis verborum cavillatio eripuit; captiosae disputationes, quae acumen inritum exercent. Nectimus nodos, et ambiguam significationem verbis inligamus, ac deinde dissolvimus. Tantum nobis vacat? Iam vivere, iam mori scimus? Tota illo mente pergendum est, ubi provideri debet, ne res nos, non verba, decipiant. Quid mihi vocum similitudines distinguis, quibus nemo umquam, nisi dum disputat, captus est? Res fallunt: illas discerne! Pro bonis mala amplectimur; optamus contra id quod optavimus; pugnant vota nostra cum votis, consilia cum consiliis. Adulatio quam similis est amicitiae! non imitatur tantum illam, sed vin-

cit, et praeterit: apertis et propitiis auribus recipitur, et in praecordia ima descendit; eo ipso gratiosa, quo laedit. Doce, quemadmodum hanc similitudinem dignoscere possim! Venit ad me pro amico blandus inimicus; vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt; temeritas sub titulo fortitudinis latet; moderatio vocatur ignavia; pro cauto timidus accipitur. In his magno periculo erramus: his certas notas inprime! Ceterum, qui interrogatur, *an cornua habeat*, non est tam stultus, ut frontem suam tentet; nec rursus tam ineptus aut hebes, ut nesciat, si tu illi subtilissima conlectione persuaseris. Sic ista sine noxa decipiunt, quomodo praestigiatorum acetabula et calculi, in quibus fallacia ipsa delectat: effice, ut, quomodo fiat, intelligam; perdidi usum. Idem de istis captionibus dico: quo enim nomine potius *sophismata* adpellem? nec ignoranti nocent, nec scientem iuvant. Si vis utique verborum ambiguitates diducere, hoc nos doce, beatum non eum esse, quem vulgus adpellat, ad quem pecunia magna confluxit; sed illum, cui bonum omne in animo est, erectum, et excelsum, et mirabilia calcantem; qui neminem videt, cum quo se commutatum velit; qui hominem ea sola parte aestimat, qua homo est; qui natura magistra utitur, ad illius leges conponitur, sic vivit quomodo illa praescripsit; cui bona sua nulla vis excutit; qui mala in bonum convertit, certus iudicii, inconcussus, intrepidus; quem aliqua vis movet, nulla perturbat; quem fortuna, quum

quod habuit telum nocentissimum vi maxima intorsit, pungit, non vulnerat, et hoc raro. Nam cetera eius tela, quibus genus humanum debellatur, grandinis more dissultant, quae, incussa tectis, sine ullo habitatoris incommodo crepitat ac solvitur. Quid me detines in eo, quem tu ipse *pseudomenon* adpellas, de quo tantum librorum conpositum est? Ecce tota mihi vita mentitur: hanc coargue! hanc ad verum, si acutus es, redige! Necessaria iudicat, quorum magna pars supervacua est; etiam, quae non est supervacua, nihil in se momenti habet in hoc, ut possit fortunatum beatumque praestare. Non enim statim bonum est, si quid necessarium est: aut proiicimus *bonum*, si hoc nomen pani aut polentae damus, et ceteris sine quibus vita non ducitur. Quod bonum est, utique necessarium est: quod necessarium est, non utique bonum est; quoniam quidem necessaria sunt quaedam, eadem vilissima. Nemo usque eo dignitatem boni ignorat, ut illud ad haec in diem utilia demittat. Quid ergo? non eo potius curam transferes, ut ostendas omnibus, magno temporis inpendio quaeri supervacua; et multos transisse vitam, dum vitae instrumenta conquirunt? Recognosce singulos, considera universos: nullius non vita spectat in crastinum. Quid in hoc sit mali, quaeris? Infinitum! non enim vivunt, sed victuri sunt; omnia differunt. Etiam si adtenderemus, tamen nos vita praecurreret: nunc vero cunctantes, quasi aliena, transcurrit, et ultimo die finitur, omni

perit. — Sed ne epistolae modum excedam, quae non debet sinistram manum legentis implere; in alium diem hanc litem cum dialecticis differam, nimium subtilibus, et hoc solum curantibus, non et hoc. Vale.

EPISTOLA XLVI.

De libro Lucilii iudicat, et laudat.

SENECA Lucilio suo Salutem.

LIBRUM tuum, quem mihi promiseras, accepi, et, tamquam lecturus ex commodo, adaperui ac tantum degustare volui. Deinde blanditus est ipse, ut procederem longius; qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est, quum esset nec mei, nec tui corporis, sed qui primo adspectu aut T. Livii, aut Epicuri posset videri; tanta autem dulcedine me tenuit et traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem. Sol me invitabat, fames admonebat, nubes minabantur; tamen exhausi totum. Non tantum delectatus, sed gravisus sum. Quid ingenii iste habuit, quid animi! dicerem, quid impetus! si interquievisset, si intervallo surrexisset. Nunc non fuit impetus, sed tenor; conpositio virilis et sancta. Nihilominus interveniebat dulce illud, et loco lene. Grandis, erectus es: hoc te volo tenere, sic ire. Fecit aliquid et materia: ideo eligenda est fertilis, quae capiat ingenium, quae incitet. De libro tuo plura scribam, quum illum retractavero: nunc parum mihi sedet iudicium, tamquam

audierim illa, non legerim. Sine me et inquirere. Non est quod verearis; verum audies. O te hominem felicem, quod nihil habes, propter quod quisquam tibi tam longe mentiatur! nisi quod iam, etiam ubi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. Vale.

EPISTOLA XLVII.

Familiariter cum servis agendum, vivendumque. Peccatum in eo sui aevi, ex fastu et fastidio. Iudicio tamen, liberius aut severius, hos illosque (pro indole et virtute cuiusque) habendos.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Libenter ex his, qui a te veniunt, cognovi, familiariter te cum servis tuis vivere: hoc prudentiam tuam, hoc eruditionem decet. Servi sunt? immo homines. Servi sunt? immo contubernales. Servi sunt? immo humiles amici. Servi sunt? immo conservi; si cogitaveris tantumdem in utrosque licere fortunae. Itaque rideo istos qui turpe existimant cum servo suo coenare: quare? nisi quia superbissima consuetudo coenanti domino stantium servorum turbam circumdedit. Est ille plus quam capit, et ingenti aviditate onerat distentum ventrem, ac desuetum iam ventris officio, ut maiore opera omnia egerat, quam ingessit: at infelicibus servis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licet. Virga murmur omne conpescitur; et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternutamenta, singultus: magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur: nocte tota ieiuni mutique perstant.

Sic fit, ut isti de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet. At illi, quibus non tantum coram dominis, sed cum ipsis erat sermo, quorum os non consuebatur, parati erant pro domino porrigere cervicem, periculum inminens in caput suum avertere. In conviviis loquebantur, sed in tormentis tacebant. Deinde eiusdem arrogantiae proverbium iactatur: *totidem esse hostes, quot servos.* Non habemus illos hostes, sed facimus. Alia interim crudelia et inhumana praetereo, quod ne tamquam hominibus quidem, sed tamquam iumentis abutimur: quod, quum ad coenandum discubuimus, alius sputa detergit, alius reliquias temulentorum subditus conligit, alius pretiosas aves scindit, et, per pectus et clunes certis ductibus circumferens eruditam manum, in frusta excutit. Infelix, qui huic uni rei vivit, ut altilia decenter secet: nisi quod miserior est, qui hoc voluptatis causa docet, quam qui necessitatis discit. Alius, vini minister, in muliebrem modum ornatus, cum aetate luctatur: non potest effugere pueritiam: retrahitur: iamque militari habitu, glaber, retritis pilis, aut penitus evulsis, tota nocte pervigilat; quam inter ebrietatem domini ac libidinem dividit, et in cubiculo vir, in convivio puer est. Alius, cui convivarum censura permissa est, perstat infelix, et exspectat, quos adulatio, et intemperantia aut gulae aut linguae, revocet in crastinum. Adiice obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis est; qui sciunt, cuius rei illum sapor excitet,

cuius delectet adspectus, cuius novitate nauseabundus erigi possit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat. Cum his coenare non sustinet, et maiestatis suae diminutionem putat, ad eamdem mensam cum servo suo accedere. Dii melius! quot ex istis dominos habent! Stare ante limen Callisti dominum suum vidi, et eum, qui illi inpegerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis intrantibus excludi. Retulit illi gratiam servus, ille in primam decuriam coniectus, in qua vocem praeco experitur; et ipse illum invicem apologavit, et ipse non iudicavit domo sua dignum. Dominus Callistum vendidit: sed domino quam multa Callistus!

Vis tu cogitare, istum quem servum tuum vocas, ex iisdem seminibus ortum, eodem frui coelo, aeque spirare, aeque vivere, aeque mori? Tam tu illum videre ingenuum potes, quam ille te servum. Variana clade multos splendidissime natos, senatorium per militiam auspicantes gradum, fortuna depressit: alium ex illis pastorem, alium custodem casae fecit. Contemne nunc eius fortunae hominem, in quam transire, dum contemnis, potes. Nolo in ingentem me locum inmittere, et de usu servorum disputare; in quos superbissimi, crudelissimi, et contumeliosissimi sumus. Haec tamen praecepti mei summa est: *Sic cum inferiore vivas, quemadmodum tecum superiorem velis vivere.* Quotiens in mentem venerit, quantum tibi in servum liceat; veniat in mentem, tantumdem in te domino tuo licere. — At ego,

inquis, nullum habeo dominum. — Bona aetas est! forsitan habebis. Nescis qua aetate Hecuba servire coeperit, qua Croesus, qua Darii mater, qua Plato, qua Diogenes? Vive cum servo clementer: comitem quoque, et in sermonem illum admitte, et in consilium, et in convictum.

Hoc loco adclamabit mihi tota manus delicatorum: Nihil hac re humilius, nihil turpius! — Hos ego eosdem deprendam, alienorum servorum osculantes manum. Ne illud quidem videtis, quam omnem invidiam maiores nostri dominis, omnem contumeliam servis detraxerint? Dominum *patrem familiae* adpellaverunt; servos (quod etiam in Mimis adhuc durat) *familiares*. Instituerunt diem festum, non quo solo cum servis domini vescerentur, sed quo utique honores illis in domo gerere, ius dicere permiserunt, et domum pusillam rempublicam esse iudicaverunt. — Quid ergo? omnes servos admovebo mensae meae? — Non magis quam omnes liberos. Erras, si existimas me quosdam, quasi sordidioris operae, reiecturum, ut puta illum mulionem, et illum bubulcum; non ministeriis illos aestimabo, sed moribus. Sibi quisque dat mores; ministeria casus adsignat. Quidam coenent tecum, quia digni sunt; quidam, ut sint. Si quid enim in illis ex sordida conversatione servile est, honestiorum convictus excutiet. Non est, mi Lucili, quod amicum tantum in foro et in curia quaeras; si diligenter adtenderis, et domi invenies. Saepe bona materia cessat sine artifice: tenta, et experire.

Quemadmodum stultus est, qui, equum emturus, non ipsum inspicit, sed stratum eius ac frenos: sic stultissimus est, qui hominem aut ex veste, aut ex conditione, quae vestis modo nobis circumdata est, aestimat. Servus est! sed fortasse liber animo. Servus est! hoc illi nocebit? ostende quis non sit. Alius libidini servit, alius avaritiae, alius ambitioni; omnes timori. Dabo consularem aniculae servientem; dabo ancillulae divitem; ostendam nobilissimos iuvenes mancipia pantomimorum. Nulla servitus turpior est, quam voluntaria. Quare non est quod fastidiosi isti te deterreant, quo minus servis tuis hilarem te praestes, et non superbe superiorem. Colant potius te, quam timeant.

Dicet nunc aliquis, me vocare ad pileum servos, et dominos de fastigio suo deiicere, quod dixi, colant potius dominum, quam timeant; ita, inquam, prorsus colant tamquam clientes, tamquam salutatores. — Hoc qui dixerit, obliviscetur, id dominis parum non esse, quod Deo satis est, qui colitur et amatur. Non potest amor cum timore misceri. Rectissime ergo te facere iudico, quod timeri a servis tuis non vis, quod verborum castigatione uteris. Verberibus muta admonentur. Non, quidquid nos offendit, et laedit: sed ad rabiem nos cogunt venire deliciae, ut, quidquid non ex voluntate respondit, iram evocet. Regum nobis induimus animos: nam illi quoque, obliti et virium suarum, et inbecillitatis alienae, sic excandescunt, sic saeviunt, quasi in-

iuriam acceperint; a cuius rei periculo illos fortunae suae magnitudo tutissimos praestat. Nec hoc ignorant, sed occasionem nocendi captant quaerendo; acceperunt iniuriam, ut facerent. Diutius te morari nolo, non est enim tibi exhortatione opus. Hoc habent inter cetera boni mores, placent sibi, permanent: levis est malitia, saepe mutatur; non in melius, sed in aliud. Vale.

EPISTOLA XLVIII.

Amicis eadem expedire, et alterum alteri utilem esse. Tum contra captiunculas, et spinosas ineptias. Quid facitis? quid luditis? de vita agitur: succurre, et forma. De fortuna: contra eam da arma.

SENECA Lucilio suo Salutem.

Ad epistolam, quam mihi ex itinere misisti, tam longam, quam ipsum iter fuit, postea rescribam. Seducere me debeo, et, quid suadeam, circumspicere. Nam tu quoque, qui consulis, diu, an consuleres, cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, quum longiore mora opus sit, ut solvas quaestionem, quam ut proponas? utique quum aliud tibi expediat, aliud mihi. Iterum ego tamquam Epicurus loquor? Mihi vero idem expedit, quod tibi; aut non sum amicus, nisi, quidquid agitur ad te pertinens, meum est. Consortium rerum omnium inter nos facit amicitia; nec secundi quidquam singulis est, nec adversi: in commune vivitur. Nec potest quisquam beate degere, qui se tantum intuetur, qui omnia ad utilitates suas convertit: alteri vivas oportet, si vis tibi vivere. Haec societas diligenter et sancte

observata, quae nos omnes omnibus miscet, et iudicat aliquod esse commune ius generis humani, plurimum ad illam quoque, de qua loquebar, interiorem societatem amicitiae colendam proficit. Omnia enim cum amico communia habebit, qui multa cum homine.

Hoc, Lucili, virorum optime, mihi ab istis subtilibus praecipi malo, quid amico praestare debeam, quid homini, quam quot modis *amicus* dicatur, et *homo* quam multa significet. In diversum, ecce, sapientia et stultitia discedunt: cui accedo? in utram ire partem iubes? Illi homo pro amico est, huic amicus est pro homine: ille amicum sibi parat, hic se amico. Tu mihi verba distorques, et syllabas digeris. Scilicet, nisi interrogationes vaferrimas struxero, et conclusione falsa a vero nascens mendacium adstrinxero, non potero a fugiendis petenda secernere! Pudet me; in re tam seria senes ludimus. *Mus syllaba est; mus autem caseum rodit; syllaba ergo caseum rodit.* Puta nunc, me istud non posse solvere; quod mihi ex ista inscientia periculum imminet? quod incommodum? Sine dubio verendum est, ne quando in muscipula syllabas capiam, aut ne quando, si negligentior fuero, caseum liber comedat. Nisi forte illa acutior est conlectio: *Mus syllaba est: syllaba autem caseum non rodit: mus ergo caseum non rodit.* O pueriles ineptias! in hoc supercilia subduximus? in hoc barbam demisimus? hoc est quod tristes docemus et pallidi?

Vis scire, quid Philosophia promittat generi

humano? Consilium! Alium mors vocat; alium paupertas urit; alium divitiae vel alienae torquent, vel suae; ille malam fortunam horret, hic se felicitati suae subducere cupit; hunc homines male habent, illum Dii. Quid mihi lusoria ista conponis? non est iocandi locus: ad miseros advocatus es. Opem laturum te naufragis, captis, aegris, egentibus, intentae securi subiectum praestantibus caput, pollicitus es: quo diverteris? quid agis? Hic, cum quo ludis, timet. *Succurre*, quidquid loquenti, respondent in poenis omnes. Undique ad te manus tendunt, perditae vitae periturаeque auxilium aliquod implorant; in te spes opesque sunt; rogant, ut ex tanta illos volutatione extrahas, ut disiectis et errantibus clarum veritatis lumen ostendas. Dic, quid natura necessarium fecerit, quid supervacuum; quam faciles leges posuerit; quam iucunda sit vita, quam expedita, illam sequentibus; quam acerba et inplicita eorum, qui opinioni plus quam naturae crediderunt: si prius docueris, quae partem malorum levatura sunt, quid istorum cupiditates demat, quid temperet. — Utinam tantum non prodessent! nocent. Hoc tibi, quum voles, manifestissimum faciam, et comminui et debilitari generosam indolem in istas argutias coniectam. Pudet dicere, contra fortunam militaturis quae porrigant tela, quemadmodum illos subornent. Hac ad summum bonum itur? Per istud philosophiae sunt nigrae et turpes infamesque, etiam ad album sedentibus, exceptiones. Quid enim aliud agitis,

quum eum, quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur? Sed quemadmodum illos Praetor, sic hos Philosophia in integrum restituit. Quid disceditis ab ingentibus promissis, et, grandia loquuti, *effecturos vos, ut non magis auri fulgor, quam gladii, perstringat oculos meos; ut ingenti constantia, et quod omnes optant, et quod omnes timent, calcem,* ad Grammaticorum elementa descenditis? Quid dicitis? Sic itur ad astra? — Hoc est enim quod Philosophia mihi promittit, ut parem Deo faciat; ad hoc invitatus sum, ad hoc veni: fidem praesta!

Quantum potes ergo, mi Lucili, reduc te ab istis exceptionibus et praescriptionibus philosophorum. Aperta decent et simplicia bonitatem. Etiamsi multum superesset aetatis, parce dispensandum erat, ut sufficeret necessariis: nunc quae dementia est, supervacua discere in tanta temporis egestate? Vale.

EPISTOLA XLIX.

Pompeiorum adspectu, memoriam sibi Lucilii renovatam. De brevitate et cursu Temporis: nihil longum aut vetus in eo esse. Obiter contra Dialecticos: et totum id genus prospiciendum tantum.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EST quidem, mi Lucili, supinus et negligens, qui in amici memoriam ab aliqua regione admonitus reducitur: tamen repositum in animo nostro desiderium loca interdum familiaria evocant; nec exstinctam memoriam reddunt, sed quies-

centem inritant; sicut dolorem lugentium, etiam si mitigatus est tempore, aut servuli familiaris admissio, aut vestis, aut domus renovat. Ecce Campania, et maxime Neapolis, ad Pompeiorum tuorum conspectum, incredibile est, quam recens desiderium tui fecerit. Totus mihi in oculis es: quum maxime a te discedo: video lacrimas conbibentem, et adfectibus tuis inter ipsam coërcitionem exeuntibus non satis resistentem. Modo amisisse te videor.

Quid enim non *modo* est, si recorderis? modo apud Sotionem philosophum puer sedi; modo causas agere coepi; modo desii velle agere; modo desii posse. Infinita est velocitas temporis, quae magis adparet respicientibus. Nam ad praesentia intentos fallit; adeo praecipitis fugae transitus levis est. Causam huius rei quaeris? quidquid temporis transiit, eodem loco est; pariter adspicitur, una iacet; omnia inde in profundum cadunt. Et alioqui non possunt longa intervalla esse in ea re, quae tota brevis est. Punctum est, quod vivimus, et adhuc puncto minus; sed hoc minimum specie quadam longioris spatii natura divisit. Aliud ex hoc infantiam fecit, aliud pueritiam, aliud adolescentiam, aliud inclinationem quamdam ab adolescentia ad senectutem, aliud ipsam senectutem. In quam angusto quot gradus posuit! Modo te prosequutus sum; et tamen hoc *modo* aetatis nostrae bona portio est, cuius brevitatem aliquando futuram cogitemus. Non solebat mihi tam velox tempus videri: nunc incredibilis

cursus adparet; sive quia admoveri lineas sentio, sive quia adtendere coepi et conputare damnum meum.

Eo magis utique indignor, aliquos ex hoc tempore (quod sufficere ne ad necessaria quidem potest, etiamsi custoditum diligentissime fuerit) in supervacua maiorem partem erogare. *Negat* CICERO, *si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat Lyricos.* Eodem loco Dialecticos. Tristius inepti sunt: illi ex professo lasciviunt; hi agere se ipsos aliquid existimant. Nec ego nego prospicienda ista; sed prospicienda tantum, et a limine salutanda, in hoc unum, ne verba nobis dentur, et aliquid in illis esse magni ac secreti boni iudicemus. Quid te torques et maceras in ea quaestione, quam subtilius est contemsisse, quam solvere? Securi est, et ex commodo migrantis, minuta conquirere: quum hostis instat a tergo, et movere se iussus est miles, excutit necessitas quidquid pax otiosa conlegerat. Non vacat mihi verba dubie cadentia consectari, et vafritiam in illis meam experiri.

Adspice, qui coëant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis! — —

Magno mihi animo strepitus iste belli circumsonantis exaudiendus est. Demens omnibus merito viderer, si, quum saxa in munimentum murorum senes feminaeque congererent; quum iuventus intra portas armata signum eruptionis exspectaret, aut posceret; quum hostilia in portis tela vibrarent, et ipsum solum subfossionibus et cuni-

culis tremeret; sederem otiosus et eiusmodi quaestiunculas ponens: *Quod non perdidisti, habes; cornua autem non perdidisti; cornua ergo habes:* aliaque ad exemplum huius acutae delirationis concinnata. Atqui aeque licet demens tibi videar, si istis inpendero operam: et nunc obsideor. Tunc tamen periculum mihi obsesso externum inmineret; murus me ab hoste secerneret: nunc mortifera mecum sunt. Non vaco ad istas ineptias: ingens negotium in manibus est. Quid agam? mors me sequitur, fugit vita; adversus haec me doce aliquid! effice ut ego mortem non fugiam, vita me non effugiat. Exhortare adversus difficilia, de aequanimitate adversus inevitabilia: angustias temporis mei laxa; doce, non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu; posse fieri, immo saepissime fieri, ut, qui diu vixit, parum vixerit. Dic mihi dormituro: Potes non expergisci; dic experrecto: Potes non dormire amplius; dic exeunti: Potes non reverti; dic redeunti: Potes non exire. Erras, si in navigatione tantum existimas minimum esse, quo a morte vita diducitur: in omni loco aeque tenue intervallum est. Non ubique se mors tam prope ostendit: ubique tam prope est. Has tenebras discute; et facilius ea trades, ad quae praeparatus sum. Dociles natura nos edidit, et rationem dedit inperfectam, sed quae perfici posset. De iustitia mihi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa, cui alieni corporis abstinentia est, et hac, cui sui cura. Si me nolueris per devia ducere, facilius ad

id, quo tendo, perveniam. Nam, ut ille ait Tragicus, *Veritatis simplex oratio est;* ideoque illam inplicare non oportet: nec enim quidquam minus convenit, quam subdola ista calliditas, animis conantibus magna. Vale.

EPISTOLA L.

Caecos nos in vitiis esse, aut velamenta iis quaerere. Agnoscenda autem, et remedia quaerenda. Unde alioqui animi sanitas? quae etiam contingere vel inveteratis vitiis potest: quia ille facilis est flecti, et Natura ad bonum volat.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EPISTOLAM tuam accepi post multos menses, quam miseras: supervacuum itaque putavi, ab eo, qui adferebat, quid ageres, quaerere. Valde enim bonae memoriae est, si meminit: et tamen spero, sic te iam vivere, ut ubicumque eris, sciam quid agas. Quid enim aliud agas, quam ut meliorem te ipse quotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intelligas tua vitia esse, quae putas rerum? Quaedam enim locis et temporibus adscribimus; at illa, quocumque transierimus, sequutura sunt. Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse; ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus; me rideo. Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram: nescit esse se caecam; subinde paedagogum suum rogat, ut migret; ait domum nigram et tenebrosam esse. Hoc, quod in illa ridemus, omnibus

nobis accidere, liqueat tibi. Nemo se avarum esse intelligit, nemo cupidum. Caeci tamen ducem quaerunt; nos sine duce erramus, et dicimus: Non ego ambitiosus sum, sed nemo aliter Romae potest vivere! Non ego sumtuosus sum, sed Urbs ipsa magnas impensas exigit! Non est meum vitium, quod iracundus sum, quod nondum constitui certum genus vitae; adolescentia haec facit!

Quid nos decipimus? non est extrinsecus malum nostrum; intra nos est, in visceribus ipsis sedet. Et ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia nos aegrotare nescimus. Si curari coeperimus, quando tot morbos, tantasve aegritudines discutiemus? Nunc vero ne quaerimus quidem medicum; qui minus negotii haberet, si adhiberetur ad recens vitium: sequerentur teneri et rudes animi recta monstrantem. Nemo difficulter ad naturam reducitur, nisi qui ab illa defecit. Erubescimus discere bonam mentem: at, mehercules, si turpe est magistrum huius rei quaerere; illud desperandum est, posse nobis casu tantum bonum influere: laborandum est! Et, ut verum dicam, ne labor quidem magnus est; si modo, ut dixi, ante animum nostrum formare inceperimus et recorrigere, quam indurescat pravitas eius. Sed nec induratam despero: nihil est quod non expugnet pertinax opera, et intenta ac diligens cura. Robora in rectum, quamvis flexa, revocabis; curvatas trabes calor explicat, et, aliter natae, in id finguntur, quod usus noster exigit. Quanto facilius animus accipit formam, flexibilis, et omni hu-

more obsequentior? quid enim est aliud animus, quam quodam modo se habens spiritus? vides autem tanto spiritum esse faciliorem omni alia materia, quanto tenuior est. Illud, mi Lucili, non est quod te impediat, quo minus de nobis bene speres, quod malitia iam nos tenet, quod diu in possessione nostri est. Ad neminem ante bona mens venit, quam mala; omnes praeoccupati sumus. Virtutes discere est vitia dediscere. Sed eo maiore animo ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel traditi nobis boni perpetua possessio est. Non dediscitur virtus. Contraria enim mala in alieno haerent; ideo expelli et exturbari possunt: fideliter sedent, quae in locum suum veniunt. Virtus secundum naturam est: vitia inimica et infesta sunt. Sed quemadmodum virtutes receptae exire non possunt, facilisque earum tutela est; ita initium ad illas eundi arduum: quia hoc primum inbecillae mentis atque aegrae est, formidare inexperta. Itaque cogenda est mens, ut incipiat. Deinde non est acerba medicina: protinus enim delectat, dum sanat. Aliorum remediorum post sanitatem voluptas est: Philosophia pariter et salutaris et dulcis est. Vale.

EPISTOLA LI.

De Aetna aliquid, uberius de Baiis: et hac occasione, in molles et luxui deditos. Hunc pellendum, et militandum esse: in quos? in voluptatem, in dolorem, alia. Hoc agentem, bonum in locis seriis sanctisque agere; vitare lasciva, aut peramoena.

Seneca Lucilio suo Salutem.

QUOMODO quisque potest; mi Lucili! Tu istic

habes *Aetnam*, illum nobilissimum Siciliae montem: quem quare dixerit MESSALA *unicum*, sive VALGIUS, (apud utrumque enim legi,) non reperio; quum plurima loca evomant ignem, non tantum edita, (quod crebrius evenit, videlicet quia ignis in altissimum effertur,) sed etiam iacentia. Nos, utcumque possumus, contenti sumus Baiis; quas postero die, quam adtigeram, reliqui; locum ob hoc devitandum, quum habeat quasdam naturales dotes, quia sibi illum celebrandum luxuria desumsit.

Quid ergo? ulli loco indicendum est odium? Minime! sed quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit quam alia; nec ullum colorem ille odit, sed aliquem putat parum aptum esse frugalitatem professo: sic regio quoque est, quam sapiens vir, aut ad sapientiam tendens, declinet, tamquam alienam bonis moribus. Itaque, de secessu cogitans, numquam Canopum eliget, quamvis neminem Canopus esse frugi vetet; ne Baias quidem. Diversorium vitiorum esse coeperunt: illic sibi plurimum luxuria permittit; illic, tamquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur. Non tantum corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic ne inter popinas quidem. Videre ebrios per littora errantes, et comessationes navigantium, et symphoniarum cantibus strepentes lacus, et alia, quae, velut soluta legibus, luxuria non tantum peccat, sed publicat, quid necesse est? Id agere debemus,

ut inritamenta vitiorum quam longissime profugiamus. Indurandus est animus, et a blandimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Hannibalem hiberna solverunt; et indomitum illum nivibus atque Alpibus virum enervaverunt fomenta Campaniae. Armis vicit, vitiis victus est. Nobis quoque militandum est: et quidem genere militiae, quo numquam quies, numquam otium datur. Debellandae sunt in primis voluptates: quae, ut vides, saeva quoque ad se ingenia rapuerunt. Si quis sibi proposuerit, quantum operis adgressus sit, sciet nihil delicate, nihil molliter esse faciendum. Quid mihi cum istis calentibus stagnis? quid cum sudatoriis, in quae siccus vapor corpora exhausturus includitur? Omnis sudor per laborem exeat! Si faceremus quod fecit Hannibal, ut interrupto cursu rerum, omissoque bello, fovendis corporibus operam daremus; nemo non intempestivam desidiam, victori quoque, nedum vincenti, periculosam, merito reprehenderet. Minus nobis, quam illis Punica signa sequentibus, licet: plus periculi restat cedentibus, plus operis etiam perseverantibus. Fortuna mecum bella gerit: non sum imperata facturus; iugum non recipio; immo, quod maiore virtute faciendum est, excutio! Non est emolliendus animus. Si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum labori, cedendum est paupertati; idem sibi in me iuris esse volet et ambitio, et ira; inter tot adfectus distrahar, immo discerpar. Libertas proposita est: ad hoc praemium laboratur. Quae

sit libertas, quaeris? Nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus; fortunam in aequum deducere: quo die illa me intellexero plus posse, nil poterit. Ego illam feram, quum in manu mors sit?

His cogitationibus intentum loca seria sanctaque eligere oportet. Effeminat animos amoenitas nimia; nec dubie aliquid ad corrumpendum vigorem potest regio. Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum durata in aspero ungula est; in molli palustrique pascuo saginata cito subteruntur: et fortior miles ex confragoso venit; segnis est urbanus et verna. Nullum laborem recusant manus, quae ad arma ab aratro transferuntur: in primo deficit pulvere ille unctus et nitidus. Severior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magnis conatibus reddit. Literni honestius Scipio, quam Baiis exsulabat: ruina eius non est tam molliter conlocanda. Illi quoque, ad quos primos fortuna Romani populi publicas opes transtulit, C. Marius et Cn. Pompeius et Caesar, exstruxerunt quidem villas in regione Baiana, sed illas inposuerunt summis iugis montium. Videbatur hoc magis militare, ex edito speculari late longeque subiecta. Adspice quam positionem elegerint, quibus aedificia excitaverint locis, et qualia: scies non villas esse, sed castra. Habitaturum tu putas umquam fuisse in micca Catonem, ut praeternavigantes adulteras dinumeraret, et tot adspiceret genera cymbarum variis coloribus picta, et fluitantem toto lacu rosam, ut

audiret canentium nocturna convicia? nonne manere ille intra vallum maluisset, quam unam noctem inter talia duxisse? Quidni malit, quisquis vir est, somnum suum classico, quam symphonia, rumpi? — Sed satis diu cum Baiis litigavimus, numquam satis cum vitiis: quae, oro te, mi Lucili, persequere sine modo, sine fine; nam illis quoque nec finis est, nec modus. Proiice quaecumque cor tuum laniant; quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis revellendum erat. Voluptates praecipue exturba, et invisissimas habe: latronum more, quos *philetas* Aegyptii vocant, in hoc nos amplectuntur, ut strangulent. Vale.

EPISTOLA LII.

Vacillare nos in rectis: opus esse adiutorio, et directione. Alios autem aliis facilius duci formarique, ut natura est. Sed ut formeris, elige e priscis, et e praesentibus. Fuge tamen verbosos, ambitiosos, plausum captantes.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUID est hoc, Lucili, quod nos alio tendentes alio trahit, et eo, unde recedere cupimus, impellit? quid conluctatur cum animo nostro, nec permittit nobis quidquam semel velle? Fluctuamus inter varia consilia; nihil libere volumus, nihil absolute, nihil semper. — Stultitia, inquis, est, cui nihil constat, nihil diu placet. — Sed quomodo nos, aut quando ab illa revellemus? Nemo per se satis valet, ut emergat; oportet manum aliquis porrigat, aliquis educat. Quosdam ait EPICURUS ad veritatem sine ullius adiuto-

centem inritant; sicut dolorem lugentium, etiam si mitigatus est tempore, aut servuli familiaris admissio, aut vestis, aut domus renovat. Ecce Campania, et maxime Neapolis, ad Pompeiorum tuorum conspectum, incredibile est, quam recens desiderium tui fecerit. Totus mihi in oculis es: quum maxime a te discedo: video lacrimas conbibentem, et adfectibus tuis inter ipsam coërcitionem exeuntibus non satis resistentem. Modo amisisse te videor.

Quid enim non *modo* est, si recorderis? modo apud Sotionem philosophum puer sedi; modo causas agere coepi; modo desii velle agere; modo desii posse. Infinita est velocitas temporis, quae magis adparet respicientibus. Nam ad praesentia intentos fallit; adeo praecipitis fugae transitus levis est. Causam huius rei quaeris? quidquid temporis transiit, eodem loco est; pariter adspicitur, una iacet; omnia inde in profundum cadunt. Et alioqui non possunt longa intervalla esse in ea re, quae tota brevis est. Punctum est, quod vivimus, et adhuc puncto minus; sed hoc minimum specie quadam longioris spatii natura divisit. Aliud ex hoc infantiam fecit, aliud pueritiam, aliud adolescentiam, aliud inclinationem quamdam ab adolescentia ad senectutem, aliud ipsam senectutem. In quam angusto quot gradus posuit! Modo te prosequutus sum; et tamen hoc *modo* aetatis nostrae bona portio est, cuius brevitatem aliquando futuram cogitemus. Non solebat mihi tam velox tempus videri: nunc incredibilis

cursus adparet; sive quia admoveri lineas sentio, sive quia adtendere coepi et conputare damnum meum.

Eo magis utique indignor, aliquos ex hoc tempore (quod sufficere ne ad necessaria quidem potest, etiamsi custoditum diligentissime fuerit) in supervacua maiorem partem erogare. *Negat* CICERO, *si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus quo legat Lyricos.* Eodem loco Dialecticos. Tristius inepti sunt: illi ex professo lasciviunt; hi agere se ipsos aliquid existimant. Nec ego nego prospicienda ista; sed prospicienda tantum, et a limine salutanda, in hoc unum, ne verba nobis dentur, et aliquid in illis esse magni ac secreti boni iudicemus. Quid te torques et maceras in ea quaestione, quam subtilius est contemsisse, quam solvere? Securi est, et ex commodo migrantis, minuta conquirere: quum hostis instat a tergo, et movere se iussus est miles, excutit necessitas quidquid pax otiosa conlegerat. Non vacat mihi verba dubie cadentia consectari, et vafritiam in illis meam experiri.

Adspice, qui coëant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis! — —

Magno mihi animo strepitus iste belli circumsonantis exaudiendus est. Demens omnibus merito viderer, si, quum saxa in munimentum murorum senes feminaeque congererent; quum iuventus intra portas armata signum eruptionis exspectaret, aut posceret; quum hostilia in portis tela vibrarent, et ipsum solum subfossionibus et cuni-

culis tremeret; sederem otiosus et eiusmodi quaestiunculas ponens: *Quod non perdidisti, habes; cornua autem non perdidisti; cornua ergo habes:* aliaque ad exemplum huius acutae delirationis concinnata. Atqui aeque licet demens tibi videar, si istis inpendero operam: et nunc obsideor. Tunc tamen periculum mihi obsesso externum inmineret; murus me ab hoste secerneret: nunc mortifera mecum sunt. Non vaco ad istas ineptias: ingens negotium in manibus est. Quid agam? mors me sequitur, fugit vita; adversus haec me doce aliquid! effice ut ego mortem non fugiam, vita me non effugiat. Exhortare adversus difficilia, de aequanimitate adversus inevitabilia: angustias temporis mei laxa; doce, non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu; posse fieri, immo saepissime fieri, ut, qui diu vixit, parum vixerit. Dic mihi dormituro: Potes non expergisci; dic experrecto: Potes non dormire amplius; dic exeunti: Potes non reverti; dic redeunti: Potes non exire. Erras, si in navigatione tantum existimas minimum esse, quo a morte vita diducitur: in omni loco aeque tenue intervallum est. Non ubique se mors tam prope ostendit: ubique tam prope est. Has tenebras discute; et facilius ea trades, ad quae praeparatus sum. Dociles natura nos edidit, et rationem dedit inperfectam, sed quae perfici posset. De iustitia mihi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa, cui alieni corporis abstinentia est, et hac, cui sui cura. Si me nolueris per devia ducere, facilius ad

id, quo tendo, perveniam. Nam, ut ille ait Tragicus, *Veritatis simplex oratio est;* ideoque illam inplicare non oportet: nec enim quidquam minus convenit, quam subdola ista calliditas, animis conantibus magna. Vale.

EPISTOLA L.

Caecos nos in vitiis esse, aut velamenta iis quaerere. Agnoscenda autem, et remedia quaerenda. Unde alioqui animi sanitas? quae etiam contingere vel inveteratis vitiis potest: quia ille facilis est flecti, et Natura ad bonum volat.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EPISTOLAM tuam accepi post multos menses, quam miseras: supervacuum itaque putavi, ab eo, qui adferebat, quid ageres, quaerere. Valde enim bonae memoriae est, si meminit: et tamen spero, sic te iam vivere, ut ubicumque eris, sciam quid agas. Quid enim aliud agas, quam ut meliorem te ipse quotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intelligas tua vitia esse, quae putas rerum? Quaedam enim locis et temporibus adscribimus; at illa, quocumque transierimus, sequutura sunt. Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse; ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus; me rideo. Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram: nescit esse se caecam; subinde paedagogum suum rogat, ut migret; ait domum nigram et tenebrosam esse. Hoc, quod in illa ridemus, omnibus

aeque in tempestate timere, quam terram. Peius autem vexabar, quam ut mihi periculum succurreret; nausea enim me, segnis haec, et sine exitu, torquebat, quae bilem movet, nec effundit. Institi itaque gubernatori, et illum, vellet nollet, coëgi petere littus. Cuius ut viciniam adtigimus, non exspecto, ut quidquam ex praeceptis VIRGILII fiat,

obvertant pelago proras; — —

aut

ancora de prora iaciatur: — —

sed, memor artificii mei, vetus frigidae cultor, mitto me in mare, quomodo psychrolutam decet, gausapatus. Quae putas me passum, dum per aspera erepo, dum viam quaero, dum facio? Intellexi, non inmerito nautis terram timeri. Incredibilia sunt, quae tulerim; quum me ferre non possem. Illud scito, Ulyssem non fuisse tam irato mari natum, ut ubique naufragia faceret: nauseator erat. Et ego, quocumque navigare debuero, vicesimo anno perveniam.

Ut primum stomachum, quem scis cum mari nauseam effugere, conlegi, ut corpus unctione recreavi; hoc coepi mecum cogitare, quanta nos vitiorum nostrorum sequeretur oblivio; etiam corporalium, quae subinde admonent sui; nedum illorum, quae eo magis latent, quo maiora sunt. Levis aliquem motiuncula decipit: sed quum crevit, et vera febris exarsit, etiam duro et perpessitio confessionem exprimit. Pedes dolent, articuli punctiunculas sentiunt: adhuc dissimu-

lamus; et aut talum extorsisse dicimus, aut in exercitatione aliqua laborasse. Dubio et incipiente morbo, quaeritur nomen; qui ubi iam talaria coepit intendere, et utrosque pedes fecit dextros, necesse est podagram fateri. Contra evenit in iis morbis, quibus adficiuntur animi; quo quis peius se habet, minus sentit. Non est quod mireris, Lucili carissime. Nam qui leviter dormit, et species secundum quietem capit, aliquando dormire se dormiens cogitat: gravis sopor etiam somnia exstinguit, animumque altius mergit, quam ut uti ullo intellectu sinat. Quare vitia sua nemo confitetur? Quia etiam nunc in illis est! Somnium narrare, vigilantis est; et vitia sua confiteri, sanitatis indicium est. Expergiscamur ergo, ut errores nostros coarguere possimus: sola autem nos Philosophia excitabit, sola somnum excutiet gravem. Illi te totum dedica! dignus illa es; illa digna te est. Ite in complexum alter alterius; omnibus aliis rebus te nega, fortiter, aperte! Non est quod precario philosopheris. Si aeger esses, curam intermisisses rei familiaris, et forensia tibi negotia excidissent, nec quemquam tanti putares, cui advocatus in remissione descenderes; toto animo id ageres, ut quam primum morbo liberareris. Quid ergo? non et nunc idem facies? Omnia inpedimenta dimitte, et vaca bonae menti; nemo ad illam pervenit occupatus.

Exercet Philosophia regnum suum; dat tempus, non accipit. Non est res subseciva: ordinaria est; domina est; adest et iubet. Alexander cui-

dam civitati, partem agrorum et dimidium rerum omnium promittenti: *Eo*, inquit, *proposito in Asiam veni, non ut id acciperem quod dedissetis, sed ut id haberetis, quod reliquissem.* Idem Philosophia rebus omnibus: *Non sum hoc tempus acceptura, quod vobis superfuerit; sed id habebitis, quod ipsa erogavero.* Totam huc converte mentem, huic adside, hanc cole; ingens intervallum inter te et ceteros fiat! Omnes mortales multo antecedes, non multo te Dii antecedent. — Quid inter te et illos interfuturum sit, quaeris? — Diutius erunt. At, mehercules, magni artificis est, clusisse totum in exiguo. Tantum sapienti sua, quantum Deo omnis aetas patet. Est aliquid, quo sapiens antecedat Deum: ille beneficio naturae non timet, suo sapiens. Ecce res magna, habere inbecillitatem hominis, securitatem Dei! Incredibilis Philosophiae vis est ad omnem fortuitam vim retundendam. Nullum telum in corpore eius sedet; munita est et solida: quaedam defatigat, et velut levia tela laxo sinu eludit; quaedam discutit, et in eum usque, qui miserat, respuit. Vale.

EPISTOLA LIV.

Suspirio se laborasse: atque ita de morte cogitasse. Non timendam, quia idem post eam, quod antequam eramus, erit. Praeparemur.

SENECA Lucilio suo Salutem.

LONGUM mihi commeatum dederat mala valitudo; repente me invasit. — Quo genere? inquis. — Prorsus merito interrogas: adeo nullum

mihi ignotum est. Uni tamen morbo quasi adsignatus sum, quem quare Graeco nomine adpellem, nescio; satis enim apte dici *suspirium* potest. Brevis autem valde, et procellae similis, est impetus; intra horam fere desinit. Quis enim diu exspirat? Omnia corporis aut incommoda, aut pericula, per me transierunt; nullum mihi videtur molestius. Quidni? aliud enim, quidquid est, aegrotare est; hoc, animam agere. Itaque medici hanc *meditationem mortis* vocant. Facit enim aliquando spiritus ille, quod saepe conatus est.

Hilarem me putas haec tibi scribere, quia effugi? Si hoc fine quasi bona valitudine delector, tam ridicule facio, quam ille, quisquis vicisse se putat, quum vadimonium distulit. Ego vero et in ipsa suffocatione non desii cogitationibus laetis ac fortibus adquiescere. Quid hoc, inquam, est? tam saepe mors experitur me? faciat! At ego illam diu expertus sum. — Quando, inquis? — Antequam nascerer. Mors est, non esse id, quod ante fuit: sed, id quale sit, iam scio; hoc erit post me, quod ante me fuit. Si quid in hac re tormenti est, necesse est, et fuisse, antequam prodiremus in lucem: atqui nullam sensimus tunc vexationem. Rogo, non stultissimum dicas, si quis existimet, lucernae peius esse, quum exstincta est, quam antequam accenditur? Nos quoque et accendimur, et exstinguimur: medio illo tempore aliquid patimur: utrimque vero alta securitas est. In hoc enim, mi Lucili, nisi fallor, erramus, quod mortem iudicamus sequi; quum illa et praecesse-

rit, et sequutura sit. Quidquid ante nos fuit, mors est. Quid enim refert, utrum non incipias, an desinas? quum utriusque rei hic sit effectus, non esse.

His et huiusmodi exhortationibus, (tacitis scilicet, nam verbis locus non erat,) adloqui me non desii: deinde paulatim suspirium illud, quod esse iam anhelitus coeperat, intervalla maiora fecit, et retardatum est, ac remansit. Nec adhuc, quamvis desierit, ex natura fluit spiritus: sentio haesitationem quamdam eius et moram. Quomodo volet! dummodo non ex animo suspirem. Hoc tibi de me recipe: non trepidabo ad extrema; iam praeparatus sum; nihil cogito de die toto. Illum lauda et imitare, quem non piget mori, quum iuvet vivere. Quae enim virtus est, quum eiiciaris, exire? Tamen est et hîc virtus: eiicior quidem, sed tamquam exeam. Et ideo numquam eiicitur Sapiens: quia *eiici*, est inde expelli, unde invitus recedas. Nihil invitus facit sapiens: necessitatem effugit, quia vult quod coactura est. Vale.

EPISTOLA LV.

De Vatiae villa, et de ipso Vatia: tum de bono maloque otio. Item amicos animo adesse posse, et debere.

Seneca Lucilio suo Salutem.

A GESTATIONE quum maxime venio: non minus fatigatus sum, quam si tantum ambulassem, quantum sedi. Labor est enim et diu ferri, ac nescio an eo maior, quia contra naturam est; quae pedes dedit, ut per nos ambularemus; et oculos, ut per nos videremus. Debilitatem nobis indixe-

re deliciae; et, quod diu noluimus, posse desivimus. Mihi tamen necessarium erat concutere corpus; ut, sive bilis insederat faucibus, discuteretur; sive ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum iactatio; quam profuisse mihi sensi. Ideo diutius vehi perseveravi, invitante ipso littore, quod inter Cumas et Servilii Vatiae villam curvatur; et hinc mari, illinc lacu, velut angustum iter, cluditur. Erat enim a recenti tempestate maris spissum. Fluctus autem illud, ut scis, frequens et concitatus exaequat; longior tranquillitas solvit, quum arenis, quae humore adligantur, succus abscessit. Ex consuetudine tamen mea circumspicere coepi, an aliquid illic invenirem, quod mihi posset bono esse; et direxi oculos in villam, quae aliquando Vatiae fuit. In hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit, et ob hoc unum felix habebatur. Nam quotiens aliquos amicitia Asinii Galli, quotiens Seiani odium, deinde amor merserat; (aeque enim offendisse illum, quam amasse, periculosum fuit;) exclamabant homines: *O Vatia, solus scis vivere!* At ille latere sciebat, non vivere.

Multum autem interest, utrum vita tua otiosa sit, an ignava. Numquam aliter hanc villam Vatia vivo praeteribam, quam ut dicerem: *Vatia hic situs est.* Sed adeo, mi Lucili, Philosophia sacrum quiddam est, et venerabile, ut etiam, si quid illi simile est, mendacio placeat. Otiosum enim hominem, seductum existimat vulgus, et securum, et se contentum, sibi viventem; quorum nihil

ulli contingere, nisi sapienti, potest. Ille quidem, nulla re sollicitus, scit sibi vivere: ille enim, quod est primum, scit vivere. Nam qui res et homines fugit; quem cupiditatum suarum infelicitas relegavit; qui alios feliciores videre non potuit; qui, velut timidum atque iners animal, metu oblituit; ille sibi non vivit, sed, quod est turpissimum, ventri, somno, libidini. Non continuo sibi vivit, qui nemini. Adeo tamen magna res est constantia, et in proposito suo perseverantia, ut habeat auctoritatem inertia quoque pertinax.

De ipsa villa nihil possum tibi certi scribere; frontem enim eius tantum novi, et exposita, quae ostendit etiam transeuntibus. Speluncae sunt duae magni operis, cuivis laxo atrio pares, manu factae; quarum altera solem non recipit, altera usque in occidentem tenet. Platanona medius rivus, et a mari et ab Acherusio lacu receptus, Euripi modo dividit; alendis piscibus, etiam si adsiduo exhauriatur, sufficiens. Sed illi, quum mare patet, parcitur: quum tempestas piscatoribus dedit ferias, manus ad parata porrigitur. Hoc tamen est commodissimum in villa, quod Baias trans parietem habet: incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. Has laudes eius ipse novi: esse illam totius anni credo. Occurrit enim Favonio, et illum adeo excipit, ut Baiis neget. Non stulte videtur elegisse hunc locum Vatia, in quem otium suum, pigrum iam et senile, conferret.

Sed non multum ad tranquillitatem locus confert: animus est, qui sibi omnia commendet. Vi-

di ego in villa hilari et amoena moestos; vidi in media solitudine occupatis similes. Quare non est quod existimes, ideo parum bene conpositum esse te, quod in Campania non es. Quare autem non es? Huc usque cogitationes tuas mitte! Conversari cum amicis absentibus licet; et quidem quotiens velis, quamdiu velis. Magis hac voluptate, quae maxima est, fruimur, dum absumus. Praesentia enim nos delicatos facit: et, quia aliquando una loquimur, ambulamus, considemus, quum seducti sumus, nihil de his, quos modo vidimus, cogitamus. Et ideo aequo animo ferre debemus absentiam, quia nemo non multum etiam praesentibus abest. Pone hic primum noctes separatas; deinde occupationes utriusque diversas; deinde studia secreta, suburbanas profectiones: videbis non multum esse, quod nobis peregrinatio eripiat. Amicus animo possidendus est: hic autem numquam abest; quemcumque vult, quotidie videt. Itaque mecum stude, mecum coena, mecum ambula. In angusto viveremus, si quidquam esset cogitationibus clusum. Video te, mi Lucili: quum maxime audio: adeo tecum sum, ut dubitem, an incipiam non epistolas, sed codicillos tibi scribere. Vale.

EPISTOLA LVI.

Mentem compositam vacare sibi et studiis, etiam in turba. Suo exemplo docet. Magis optandum internum silentium, et pacem. Inertia porro, mala; et ea cupidinum mater.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Peream, si est tam necessarium, quam videtur,

silentium in studia seposito. Ecce varius clamor undique me circumsonat; supra ipsum balneum habito. Propone nunc tibi omnia genera vocum, quae in odium possunt aures adducere: quum fortiores exercentur, et manus plumbo graves iactant, quum aut laborant, aut laborantem imitantur, gemitus audio; quotiens retentum spiritum remiserunt, sibilos et acerbissimas respirationes: quum in alipten inertem et hac plebeia unctione contentum incidi, audio crepitum inlisae manus humeris; quae, prout plana pervenit aut concava, ita sonum mutat. Si vero pilicrepus supervenerit et numerare coeperit pilas, actum est. Adiice nunc scordalum, et furem deprehensum, et illum, cui vox sua in balneo placet. Adiice nunc eos, qui in piscinam cum ingenti inpulsae aquae sono saliunt. Praeter istos, quorum, si nihil aliud, rectae voces sunt, alipilum cogita; tenuem et stridulam vocem, quo sit notabilior, subinde exprimentem; nec umquam tacentem, nisi dum vellit alas, et alium pro se clamare cogit. Iam libarii varias exclamationes, et botularium, et crustularium, et omnes popinarum institores, mercem sua quadam et insignita modulatione vendentes.

O te, inquis, ferreum, aut surdum, cui mens inter clamores tam varios, tam dissonos, constat, quum Crispum nostrum adsidua salutatio perducat ad mortem! — At, mehercules, ego istum fremitum non magis curo, quam fluctum, aut deiectum aquae; quamvis audiam, cuidam genti

hanc unam fuisse causam urbem suam transferendi, quia fragorem Nili cadentis ferre non potuit. Magis mihi vox avocare videtur, quam crepitus. Illa enim animum abducit, hic tantum aures implet ac verberat. In his, quae me sine avocatione circumstrepunt, essedas transcurrentes pono, et fabrum inquilinum, et ferrarium vicinum, aut hunc, qui ad Metam-sudantem tubulas experitur et tibias, nec cantat, sed exclamat. Etiam molestior est mihi sonus, qui intermittitur subinde, quam qui continuatur. Sed iam me sic ad omnia ista duravi, ut audire vel pausarium possim, voce acerbissima remigibus modos dantem. Animum enim cogo sibi intentum esse, nec avocari ad externa. Omnia licet foris resonent; dum intus nihil tumultus sit, dum inter se non rixentur cupiditas et timor, dum avaritia luxuriaque non dissideant, nec altera alteram vexet. Nam quid prodest totius regionis silentium, si adfectus fremunt?

Omnia noctis erant placida conposta quiete.

Falsum est! nulla placida quies est, nisi quam ratio conposuit: nox exhibet molestiam, non tollit; et sollicitudines mutat. Nam dormientium quoque insomnia tam turbulenta sunt, quam dies. Illa tranquillitas vera est, in quam bona mens explicatur. Adspice illum, cui somnus laxae domus silentio quaeritur; cuius aures ne quis agitet sonus, omnis servorum turba conticuit, et suspensum, accedentium propius, vestigium ponitur. Huc nempe versatur atque illuc, somnum

inter aegritudines levem captans; quae non audit, audisse se queritur. Quid in causa putas esse? Animus illi obstrepit! hic placandus est, huius conpescenda est seditio; quem non est quod existimes placidum, si iacet corpus. Interdum quies inquieta est. Et ideo ad rerum actus excitandi, ac tractatione bonarum artium occupandi sumus, quotiens nos male habet inertia sui inpatiens. Magni imperatores, quum male parere militem vident, aliquo labore conpescunt, et expeditionibus detinent. Numquam vacat lascivire districtis; nihilque tam certum est, quam otii vitia negotio discuti. Saepe videmur taedio rerum civilium, et infelicis atque ingratae stationis poenitentia, secessisse: tamen in illa latebra, in quam nos timor et lassitudo coniecit, interdum recrudescit ambitio. Non enim excisa desiit, sed fatigata, aut etiam abiecta, rebus parum sibi cedentibus. Idem de luxuria dico, quae videtur aliquando cessisse; deinde frugalitatem professos sollicitat, atque in media parsimonia voluptates non damnatas, sed relictas, petit; et quidem eo vehementius, quo occultius. Omnia enim vitia in aperto leviora sunt: morbi quoque tunc ad sanitatem inclinant, quum ex abdito erumpunt, ac vim suam proferunt. Et avaritiam itaque, et ambitionem, et cetera mala mentis humanae, tunc perniciosissima scias esse, quum simulata sanitate subsidunt. Otiosi videmur, et non sumus. Nam si bona fide sumus; si receptui cecinimus; si speciosa contemsimus, ut paulo ante dicebam: nulla res nos avoca-

bit, nullus hominum aviumque concentus interrumpet cogitationes bonas solidasque, et iam certas. Leve illud est ingenium, nec se adhuc reduxit introrsus, quod ad vocem et accidentia erigitur. Habet intus aliquid sollicitudinis, et concepti pavoris, quod illum curiosum facit; ut ait VIRGILIUS noster:

Et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
tela, nec adverso glomerati ex agmine Graii,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum, et pariter comitique onerique timentem.

Prior ille sapiens est, quem non tela vibrantia, non arietata inter se arma agminis densi, non urbis inpulsae fragor territat: hic alter inperitus est, rebus suis timet ad omnem crepitum expavescens, quem unaquaelibet vox pro fremitu accepta deiecit, quem motus levissimi exanimant. Timidum illum sarcinae faciunt. Quemcumque ex istis felicibus elegeris, multa trahentibus, multa portantibus, videbis illum

— — *comitique onerique timentem.*

Tunc ergo te scito esse conpositum, quum ad te nullus clamor pertinebit; quum te nulla vox tibi excutiet; non si blandietur, non si minabitur, non si inani sono varia circumstrepet. — Quid ergo? non aliquanto commodius est, carere convicio? — Fateor. Itaque ego ex hoc loco migrabo; experiri et exercere me volui. Quid necesse est diutius torqueri, quum tam facile remedium Ulysses sociis etiam adversus Sirenas invenerit? Vale.

EPISTOLA LVII.

De Crypta Neapolitana, et ibi horrore. Tum primos motus in potestate non esse. Aliquid de animi tenuitate et celeritate.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUUM a Baiis deberem Neapolim repetere, facile credidi tempestatem esse, ne iterum navem experirer; sed tantum luti tota via fuit, ut possem videri nihilominus navigasse. Totum athletarum fatum mihi illo die perpetiendum fuit: a ceromate nos haphe excepit in crypta Neapolitana. Nihil illo carcere longius; nihil illis facibus obscurius, quae nobis praestant, non ut per tenebras videamus, sed ut ipsas. Ceterum etiam si locus haberet lucem, pulvis auferret, in aperto quoque res gravis et molesta; quid illic, ubi in se volutatur, et, quum sine ullo spiramento sit inclusus, in ipsos, a quibus excitatus est, recidit? Duo incommoda inter se contraria simul pertulimus; eadem via, eodem die, et luto et pulvere laboravimus.

Aliquid tamen mihi illa obscuritas, quod cogitarem, dedit: sensi quemdam ictum animi, et sine metu mutationem, quam insolitae rei novitas simul ac foeditas fecerat. Non de me nunc tecum loquor, qui multum ab homine tolerabili, nedum a perfecto absum; sed de illo, in quem ius fortuna perdidit: huius quoque ferietur animus, mutabitur color. Quaedam enim, mi Lucili, nulla effugere virtus potest; admonet illam natura mortalitatis suae. Itaque et vultum adducet ad

tristitiam; et inhorrescet ad subita; et caligabit, si vastam altitudinem, in crepidine eius constitutus, despexerit. Non est hic timor, sed naturalis adfectio inexpugnabilis rationi. Itaque fortes quidam, et paratissimi fundere suum sanguinem, alienum videre non possunt: quidam ad vulneris novi, quidam ad veteris et purulenti, tractationem inspectionemque succidunt ac linquuntur animo; alii gladium facilius recipiunt, quam vident. Sensi ergo, ut dicebam, quamdam non quidem perturbationem, sed mutationem; rursus, ad primum conspectum redditae lucis, alacritas incogitata rediit et iniussa. Illud deinde mecum loqui coepi, quam inepte quaedam magis ac minus timeremus, quum omnium idem finis esset. Quid enim interest, utrum supra aliquem vigiliarium ruat, an mons? Nihil invenies: erunt tamen qui hanc ruinam magis timeant, quamvis utraque mortifera aeque sit. Adeo non effectus, sed efficientia timor spectat.

Nunc me putas de Stoicis dicere, qui existimant animam hominis magno pondere extriti permanere non posse, et statim spargi, quia non fuerit illi exitus liber? — Ego vero non facio: qui hoc dicunt, videntur mihi errare. Quemadmodum flamma non potest opprimi; (nam circa id diffugit, quo urgetur:) quemadmodum aër verbere aut ictu non laeditur, ne scinditur quidem, sed circa id, cui cessit, refunditur: sic animus, qui ex tenuissimo constat, deprehendi non potest, nec intra corpus adfligi; sed beneficio sub-

tilitatis suae, per ipsa, quibus premitur, erumpit. Quomodo fulmini, etiam quum latissime percussit ac fulsit, per exiguum foramen est reditus: sic animo, qui adhuc tenuior est igne, per omne corpus fuga est. Itaque de illo quaerendum est, an possit immortalis esse? Hoc quidem certum habe: si superstes est corpori, propter illud nullo genere [mori] posse, propter quod non perit; quoniam nulla immortalitas cum exceptione est, nec quidquam noxium aeterno est. Vale.

EPISTOLA LVIII.

Verba quaedam nupera, desita nunc esse. Transit ad Physica, et quotuplex τὸ ὄν, ex Platone. Aptat ad Ethica, et nihil hic idem, aut firmum esse. Tum subtilitates, quem usum habere possint? et hunc ex omni re captandum. Adnectit de senectute, et morte: neutram optandam, aut recusandam.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUANTA verborum nobis paupertas, immo egestas sit, numquam magis quam hodierno die intellexi. Mille res inciderunt, quum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent, nec haberent; quaedam vero, quum habuissent, fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium? Hunc, quem Graeci *oestron* vocant, pecora peragentem et totis saltibus dissipantem, *asilum* nostri vocabant. Hoc VIRGILIO licet credas:

Est lucum Silari iuxta ilicibusque virentem
plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Graii vertere vocantes:

asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
diffugiunt armenta. — —

Puto intelligi istud verbum interisse. Ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut *cernere ferro inter se* dicebantur. Idem VIRGILIUS hoc probabit tibi:

— — — Stupet ipse Latinus,
ingentes, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros, et cernere ferro;

quod nunc *decernere* dicimus; simplicis illius verbi usus amissus est. Dicebant antiqui, *si iusso*, id est, *si iussero*. Hoc nolo mihi credas, sed fideli VIRGILIO:

Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.

Non id ago nunc hac diligentia, ut ostendam, quantum tempus apud Grammaticum perdiderim; sed ut ex hoc intelligas, quantum apud ENNIUM et ATTIUM verborum situs occupaverit; quum apud hunc quoque, qui quotidie excutitur, aliqua nobis subducta sint.

Quid, inquis, sibi ista vult praeparatio? quo spectat? — Non celabo te: cupio, si fieri potest propitiis auribus tuis, *Essentiam* dicere; sin minus, dicam et iratis. CICERONEM auctorem huius verbi habeo, puto locupletem: si recentiorem quaeris, FABIANUM, disertum et elegantem, orationis, etiam ad nostrum fastidium, nitidae. Quid enim fiet, mi Lucili? quomodo dicetur *οὐσία*, res necessaria, naturam continens, fundamentum omnium? Rogo itaque, permittas mihi hoc verbo uti: nihilominus dabo operam, ut ius a te da-

tum parcissime exerceam: fortasse contentus ero mihi licere. Quid proderit facilitas tua, quum ecce id nullo modo latine exprimere possim, propter quod linguae nostrae convicium feci?

Magis damnabis angustias Romanas, si scieris unam syllabam esse, quam mutare non possim. — Quae haec sit, quaeris? — τὸ ὄν. Duri tibi videor ingenii; in medio positam posse sic transferre, ut dicam: *Quod est.* Sed multum interesse video: cogor verbum pro vocabulo ponere; sed ita necesse est, ponam. *Quod est, sex modis* hoc a PLATONE *dici*, amicus noster, homo eruditissimus, hodierno die dicebat. Omnes tibi exponam, si ante indicavero, esse aliquid *genus*, esse et *speciem.* Nunc enim *genus* illud *primum* quaerimus, ex quo ceterae species suspensae sunt, a quo nascitur omnis divisio, quo universa comprehensa sunt. Invenietur autem, si coeperimus singula retro legere; sic enim perducemur ad primum. *Homo* species est, ut ARISTOTELES ait; *equus* species est; *canis* species: ergo commune aliquod quaerendum est his omnibus vinculum, quod illa complectatur, et sub se habeat. Hoc quid est? *Animal.* Ergo genus esse coepit omnium horum, quae modo retuli, hominis, equi, canis: Animal. Sed sunt quaedam, quae animam habent, nec sunt animalia: placet enim, *satis* et *arbustis* animam inesse; itaque et vivere illa, et mori dicimus. Ergo *Animantia* superiorem tenebunt locum, quia et animalia in hac forma sunt, et sata. Quaedam anima carent, ut saxa; itaque erit aliquid animantibus

antiquius, *Corpus:* hoc sic dividam, ut dicam, corpora omnia aut animata esse, aut inanima. Etiamnum est aliquid superius, quam corpus: dicimus enim quaedam *corporalia* esse, quaedam *incorporalia*. Quid ergo erit ex quo haec diducantur? illud, cui nomen modo parum proprium inposuimus, *Quod est*. Sic enim in species secabitur, ut dicamus: Quod est, aut corporale est, aut incorporale. Hoc ergo genus est primum et antiquissimum, et, ut ita dicam, generale; cetera, genera quidem sunt, sed specialia: tamquam, *homo* genus est; habet enim in se nationum species: Graecos, Romanos, Parthos; colorum: albos, nigros, flavos; habet singulos: Catonem, Ciceronem, Lucretium. Itaque qua multa continet, in genus cadit; qua sub alio est, in speciem. Illud genus, *Quod est*. generale, supra se nihil habet. Initium rerum est: omnia sub illo sunt.

Stoici volunt superponere huic etiam aliud genus magis principale: de quo statim dicam, si prius illud genus, de quo loquutus sum, merito primum poni docuero, quum sit rerum omnium capax. Quod est, in has species divido, ut sint corporalia, aut incorporalia. Nihil tertium est. Corpus quomodo divido? Ut dicam: aut animantia sunt, aut inanima. Rursus animantia quemadmodum divido? Ut dicam: quaedam animum habent, quaedam tantum animam; aut sic: quaedam impetum habent, incedunt, transeunt; quaedam, solo adfixa, radicibus aluntur et crescunt.

Rursus animalia in quas species seco? Aut mortalia sunt, aut inmortalia. Primum genus Stoicis quibusdam videtur, *Quiddam.* Quare videatur, subiiciam. In rerum, inquiunt, natura quaedam sunt, quaedam non sunt. Et haec autem, quae non sunt, rerum natura conplectitur, quae animo succurrunt; tamquam Centauri, Gigantes, et quidquid aliud, falsa cogitatione formatum, habere aliquam imaginem coepit, quamvis non habeat substantiam.

Nunc ad id quod tibi promisi, revertor, quomodo, quaecumque sunt, in sex modos PLATO partiatur. Primum illud, *Quod est*, nec visu, nec tactu, nec ullo sensu conprehenditur; cogitabile est. Quod generaliter est, tamquam homo generalis, sub oculos non venit; sed specialis venit, ut Cicero et Cato. Animal non videtur, sed cogitatur: videtur autem species eius, equus, et canis. Secundum ex his, quae sunt, ponit Plato, *quod eminet et exsuperat omnia. Hoc*, ait, *per excellentiam esse:* ut poëta communiter dicitur; omnibus enim versus facientibus hoc nomen est: sed iam apud Graecos in unius notam cessit. Homerum intelligas, quum audieris Poëtam. Quid ergo hoc est? *Deus;* scilicet maior ac potentior cunctis. Tertium genus est eorum, *quae proprie sunt:* innumerabilia haec sunt, sed extra nostrum posita conspectum. — Quae sunt, interrogas? — Propria Platonis supellex est; *Ideas* vocat, ex quibus omnia, quaecumque videmus, fiunt, et ad quas cuncta formantur. Hae inmortales, in-

mutabiles, inviolabiles sunt. Quid sit idea, id est, quid PLATONI esse videatur, audi: *Idea est eorum, quae natura fiunt, exemplar aeternum.* Adiiciam definitioni interpretationem, quo tibi res apertior fiat. Volo imaginem tuam facere: exemplar picturae te habeo, ex quo capit aliquem habitum mens, quem operi suo inponat. Ita illa, quae me docet et instruit, facies, a qua petitur imitatio, idea est. Talia ergo exemplaria infinita habet natura rerum, hominum, piscium, arborum; ad quae, quodcumque fieri ab illa debet, exprimitur. Quartum locum habet εἶδος. Quid sit hoc εἶδος, adtendas oportet; et Platoni inputes, non mihi, hanc rerum difficultatem: nulla est autem sine difficultate subtilitas. Paulo ante pictoris imagine utebar: ille, quum reddere Virgilium coloribus vellet, ipsum intuebatur; idea erat Virgilii facies, futuri operis exemplar: ex hac quod artifex trahit, et operi suo inposuit, εἶδος est. — Quid intersit, quaeris? — Alterum exemplar est, alterum forma ab exemplari sumta et operi inposita. Alteram artifex imitatur, alteram facit. Habet aliquam faciem statua: haec est εἶδος. Habet aliquam faciem exemplar ipsum, quod intuens opifex statuam figuravit: haec idea est. Etiamnunc aliam desideras distinctionem? Idos in opere est; idea extra opus: nec tantum extra opus est, sed ante opus. Quintum genus est eorum, *quae communiter sunt:* haec incipiunt ad nos pertinere; hic sunt omnia, homines, pecora, res.

Sextum genus eorum est, *quae quasi sunt;* tamquam inane, tamquam tempus.

Quaecumque videmus ac tangimus, Plato in illis non numerat, quae *esse* proprie putat. Fluunt enim, et in adsidua diminutione atque adiectione sunt. Nemo nostrûm idem est in senectute, qui fuit iuvenis; nemo est mane, qui fuit pridie. Corpora nostra rapiuntur fluminum more; quidquid vides, currit cum tempore; nihil ex his, quae videmus, manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum. Hoc est quod ait HERACLITUS: *In idem flumen bis non descendimus.* Manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est. Hoc in amne manifestius est, quam in homine: sed nos quoque non minus velox cursus praetervehit; et ideo admiror dementiam nostram, quod tantopere amamus rem fugacissimam, corpus, timemusque ne quando moriamur, quum omne momentum mors prioris habitus sit. Vis tu non timere, ne semel fiat quod quotidie fit? De homine dixi, fluida materia et caduca, et omnibus obnoxia causis: mundus quoque, aeterna res et invicta, mutatur, nec idem manet. Quamvis enim omnia in se habeat, quae habuit; aliter habet, quam habuit: ordinem mutat.

Quid, inquis, ista subtilitas mihi proderit? — Si me interrogas, nihil. Sed quemadmodum ille caelator oculos diu intentos ac fatigatos remittit atque avocat, et, ut dici solet, pascit; sic nos animum aliquando debemus relaxare, et quibusdam oblectamentis reficere. Sed ipsa oblectamen-

ta opera sint; ex his quoque, si observaveris, sumes, quod possit fieri salutare. Hoc ego, mi Lucili, soleo facere: ex omni vacatione, etiamsi a philosophia longissime aversa est, eruere aliquid conor et utile efficere. Quid de istis capiam, quae modo tractavimus, remotis a reformatione morum? quomodo meliorem me facere ideae Platonicae possunt? quid ex istis traham, quod cupiditates meas conprimat? Vel hoc ipsum, quod omnia ista, quae sensibus serviunt, quae nos accendunt et inritant, negat Plato ex his esse, quae vere sint. Ergo ista imaginaria sunt, et ad tempus aliquam faciem ferunt; nihil horum stabile, nec solidum est. Et nos tamen cupimus, tamquam aut semper futura, aut semper habituri. Inbecilli fluidique, per intervalla consistimus: mittamus animum ad illa, quae aeterna sunt! miremur in sublimi volitantes rerum omnium formas, Deumque inter illa versantem, et hoc providentem, quemadmodum, quae inmortalia facere non potuit, quia materia prohibebat, defendat a morte, ac ratione vitium corporis vincat! Manent enim cuncta, non quia aeterna sunt, sed quia defenduntur cura regentis. Inmortalia tutore non egent: haec conservat artifex, fragilitatem materiae vi sua vincens. Contemnamus omnia, quae adeo pretiosa non sunt, ut, an sint omnino, dubium sit. Illud simul cogitemus: si mundum ipsum, non minus mortalem quam nos sumus, Providentia periculis eximit; potest tamen aliquatenus nostra quoque providentia prorogare huic corpusculo moram,

si voluptates, quibus pars maior perit, potuerimus regere et coërcere. Plato ipse ad senectutem se diligentia pertulit. Erat quidem corpus validum ac forte sortitus, et illi nomen latitudo pectoris fecerat; sed navigationes ac pericula multum detraxerant viribus; parsimonia tamen, et eorum, quae aviditatem evocant, modus, et diligens sui tutela, produxit illum ad senectutem, multis prohibentibus causis. Nam hoc scis, puto, Platoni diligentiae suae beneficio contigisse, quod natali suo decessit, et annum unum atque octogesimum implevit sine ulla deductione. Ideo Magi, qui forte Athenis erant, immolaverunt defuncto, amplioris fuisse sortis quam humanae rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata conponunt. Non dubito, quin paratus esset, paucos dies ex ista summa et sacrificium remittere. Potest frugalitas producere senectutem; quam ut non puto concupiscendam, ita ne recusandam quidem. Iucundum est, esse secum quam diutissime, quum quis se dignum, quo frueretur, effecit.

Itaque de isto feremus sententiam, an oporteat fastidire senectutis extrema, et finem non opperiri, sed manu facere. Prope est a timente, qui fatum segnis exspectat; sicut ille ultra modum deditus vino est, qui amphoram exsiccat, et faecem quoque exsorbet. De hoc tamen quaeremus, pars summa vitae, utrum ea faex sit, an liquidissimum ac purissimum quiddam; si modo mens sine iniuria est, et integri sensus animum

iuvant, nec defectum et praemortuum corpus est. Plurimum enim refert, vitam aliquis extendat, an mortem. At, si inutile ministeriis est corpus, quidni oporteat educere animum laborantem? et fortasse paulo ante, quam debet, faciendum est; ne, quum fieri debeat, facere non possis: et, quum maius periculum sit male vivendi, quam cito moriendi, stultus est qui non exigui temporis mercede magnae rei aleam redimit. Paucos longissima senectus ad mortem sine iniuria pertulit: multis iners vita sine usu iacuit sui. Quanto deinde crudelius iudicas, aliquid ex vita perdidisse, quamvis finienda? Noli me invitus audire, tamquam ad te iam pertineat ista sententia: sed, quid dicam, aestima. Non relinquam senectutem, si me totum mihi reservabit; totum autem ab illa parte meliore: at, si coeperit concutere mentem, si partes eius convellere, si mihi non vitam reliquerit, sed animam; prosiliam ex aedificio putrido ac ruenti. Morbum morte non fugiam, dumtaxat sanabilem, nec officientem animo: non adferam mihi manus propter dolorem; sic mori, vinci est. Hunc tamen si sciero perpetuo mihi esse patiendum; exibo, non propter ipsum, sed quia inpedimento mihi futurus est ad omne propter quod vivitur. Inbecillus est et ignavus, qui propter dolorem moritur; stultus, qui doloris causa vivit. — Sed in longum exeo: est praeterea materia, quae ducere diem possit. Et quomodo finem vitae inponere poterit, qui epi-

stolae non potest? Vale ergo: quod libentius quam mortes meras lecturus es. Vale.

EPISTOLA LIX.

Voluptatis et Gaudii discrimen: atque hoc honestum verbum esse. Laudat deinde stilum Lucilii, et philosopho verba item non negligenda; amandas etiam parabolas atque imagines. Serio autem, non obiter philosophandum esse: nec nobis ipsis cito placendum. Quae adulatio nos perdit.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MAGNAM ex epistola tua percepi voluptatem: permitte enim mihi uti verbis publicis, nec illa ad significationem stoicam revoca. Vitium esse voluptatem credimus. Sit sane: ponere tamen illam solemus ad demonstrandam animi hilarem adfectionem. Scio, inquam, et *voluptatem* (si ad nostrum album verba dirigimus) rem infamem esse; et *gaudium*, nisi sapienti, non contingere: est enim animi elatio, suis bonis viribusque fidentis. Vulgo tamen sic loquimur, ut dicamus, magnum gaudium nos ex illius consulatu, aut ex nuptiis, aut ex partu uxoris percepisse; quae adeo non sunt gaudia, ut saepe initia futurae tristitiae sint: gaudio autem iunctum est, non desinere, nec in contraria verti. Itaque quum dicit VIRGILIUS noster, *Et mala mentis gaudia;* diserte quidem dicit, sed parum proprie; nullum enim *malum gaudium* est. Voluptatibus hoc nomen inposuit, et quod voluit, expressit; significavit enim homines malo suo laetos. Tamen ego non inmerito dixeram, cepisse me magnam ex epistola tua volu-

ptatem: quamvis enim ex honesta causa inperitus homo gaudeat, tamen adfectum eius inpotentem, et in diversa statim inclinaturum, voluptatem voco, opinione falsi boni motam, inmoderatam et inmodicam.

Sed, ut ad propositum revertar, audi quid me in epistola tua delectaverit. Habes verba in potestate; non effert te oratio, nec longius, quam destinasti, trahit. Multi sunt, qui ad id, quod non proposuerant scribere, alicuius verbi placentis decore vocentur; quod tibi non evenit: pressa sunt omnia, et rei aptata. Loqueris quantum vis, et plus significas quam loqueris. Hoc maioris rei indicium est: adparet, animum quoque nihil habere supervacui, nihil tumidi. Invenio nunc translationes verborum, ut non temerarias, ita non indecoras: itaque periculum sui fecerint. Invenio imagines: quibus si quis nos uti vetat, et poëtis illas solis indicat esse concessas, neminem mihi videtur ex antiquis legisse; apud quos nondum captabatur plausibilis oratio. Illi, qui simpliciter et demonstrandae rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt; quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poëtis, sed ut inbecillitatis nostrae adminicula sint, et ut discentem et audientem in rem praesentem adducant.

Sextium ecce quummaxime lego, virum acrem, Graecis verbis, Romanis moribus philosophantem. Movit me imago ab illo posita: *ire quadrato agmine exercitum, ubi hostis ab omni parte suspectus est, pugnae paratum. Idem,* inquit, *sa-*

piens facere debet: omnes virtutes suas undique expandat, ut, ubicumque infesti aliquid orietur, illic parata praesidia sint, et ad nutum regentis sine tumultu respondeant. Quod in exercitibus his, quos imperatores magni ordinant, fieri videmus, ut imperium ducis simul omnes copiae sentiant, sic dispositae, ut signum ab uno datum, peditem simul equitemque percurrat: hoc aliquanto magis necessarium esse nobis, Sextius ait. Illi enim saepe hostem timuere sine causa; tutissimumque illis iter, quod suspectissimum, fuit. Nihil stultitia pacatum habet: tam superne illi metus est, quam infra; utrumque trepidat latus: sequuntur pericula, et occurrunt; ad omnia pavet; inparata est, et ipsis terretur auxiliis. Sapiens autem, ad omnem incursum munitus est et intentus: non si paupertas, non si luctus, non si ignominia, non si dolor inpetum faciat, pedem referet. Interritus et contra illa ibit, et inter illa. Nos multa adligant, multa debilitant; diu in istis vitiis iacuimus; elui difficile est: non enim inquinati sumus, sed infecti.

Ne ab alia imagine ad aliam transeamus, hoc quaeram, quod mecum saepe dispicio, quid ita nos stultitia tam pertinaciter teneat? Primo, quia non fortiter illam repellimus, nec toto ad salutem inpetu nitimur; deinde, quia illa, quae a sapientibus viris reperta sunt, non satis credimus, nec apertis pectoribus haurimus, leviterque tam magnae rei insistimus. Quemadmodum autem potest aliquis, quantum satis sit, adversus vitia discere, qui, quantum a vitiis vacat, discit? Ne-

mo nostrûm in altum descendit; summa tantum decerpsimus; et exiguum temporis inpendisse philosophiae, satis abundeque occupatis fuit. Illud praecipue inpedit, quod cito nobis placemus. Si invenimus, qui nos bonos viros dicat, qui prudentès, qui sanctos, agnoscimus. Nec sumus modica laudatione contenti: quidquid in nos adulatio sine pudore congessit, tamquam debitum prendimus; optimos nos esse, sapientissimos, adfirmantibus adsentimur, quum sciamus illos multa mentiri; adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus in id, cui contraria quummaxime facimus. Mitissimum ille se in ipsis suppliciis audit, in rapinis liberalissimum, in ebrietatibus ac libidinibus temperantissimum. Sequitur itaque, ut ideo mutari nolimus, quia nos optimos esse credimus. Alexander quum iam in India vagaretur, et gentes, ne finitimis quidem satis notas, bello vastaret, in obsidione cuiusdam urbis, dum circumit muros et inbecillissima moenium quaerit, sagitta ictus, diu persedere et incepta agere perseveravit. Deinde quum, represso sanguine, sicci vulneris dolor cresceret, et crus suspensum equo paulatim obtorpuisset, coactus absistere: *Omnes*, inquit, *iurant esse me Iovis filium, sed vulnus hoc hominem esse me clamat.* Idem nos faciamus; quum pro sua quemque portione adulatio infatuat, dicamus: Vos quidem me dicitis prudentem esse; ego autem video, quam multa inutilia concupiscam, nocitura optem; ne hoc quidem intelligo, quod animalibus satietas monstrat, quis cibo de-

beat esse, quis potioni modus; quantum capiam, adhuc nescio.

Iam docebo, quemadmodum intelligas te non esse sapientem. Sapiens ille plenus est gaudio, hilaris, et placidus, inconcussus; cum Diis ex pari vivit. Nunc ipse te consule. Si numquam moestus es, nulla spes animum tuum futuri exspectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis animi tenor erecti et placentis sibi est; pervenisti ad humani boni summam. Sed si adpetis voluptates, et undique, et omnes; scito, tantum tibi ex sapientia, quantum ex gaudio, deesse. Ad hoc cupis pervenire; sed erras, qui inter divitias illuc te venturum esse speras, inter honores gaudium, inter sollicitudines quaeris. Ista, quae sic petis, tamquam datura laetitiam ac voluptatem, causae dolorum sunt. Omnes, inquam, illi tendunt ad gaudium: sed, unde stabile magnumque consequantur, ignorant. Ille ex conviviis et luxuria; ille ex ambitione, et circumfusa clientium turba; ille ex amica; alius ex studiorum liberalium vana ostentatione, et nihil sanantibus literis. Omnes istos oblectamenta fallacia et brevia decipiunt; sicut ebrietas, quae unius horae hilarem insaniam longi temporis taedio pensat; sicut plausus et adclamationis secundae favor, qui magna sollicitudine et partus est et expiandus. Hoc ergo cogita, hunc esse sapientiae effectum, gaudii aequalitatem. Talis est Sapientis animus, qualis mundus super lunam; semper illic serenum est. Habes ergo, quare velis sapiens esse; quia

numquàm sine gaudio est. Gaudium hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia. Non potest gaudere, nisi fortis, nisi iustus, nisi temperans. — Quid ergo? inquis; stulti ac mali non gaudent? — Non magis, quam praedam nacti leones. Quum fatigaverunt se vino et libidinibus; quum illos nox inter vina defecit; quum voluptates, angusto corpori ultra quam capiebat ingestae, suppurare coeperunt; tunc exclamant miseri VIRGILIANUM [illum versum]:

Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti. —

Omnem luxuriosi noctem inter falsa gaudia, et quidem tamquam supremam, agunt. Illud gaudium, quod Deos Deorumque aemulos sequitur, non interrumpitur, non desinit: desineret, si sumtum esset aliunde: quia non est alieni muneris, ne arbitrii quidem alieni est. Quod non dedit fortuna, non eripit. Vale.

EPISTOLA LX.

Vota vulgi spernenda. Naturam audiendam esse.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUEROR, litigo, irascor. Etiam nunc optas quod tibi optavit nutrix tua, aut paedagogus, aut mater? Nondum intelligis, quantum mali optaverint? O quam inimica nobis sunt vota nostrorum! eo quidem inimiciora, quo cessere felicius. Iam non admiror, si omnia nos a prima pueritia mala sequuntur: inter exsecrationes parentum crevimus. Exaudiant quoque Dii nostram pro nobis

vocem gratuitam. Quousque poscemus aliquid Deos, quasi nondum ipsi alere nos possimus? Quamdiu sationibus implebimus magnarum urbium campos? quamdiu nobis populus metet? quamdiu unius mensae strumentum multa navigia, et quidem non ex uno mari, subvehent? Taurus paucissimorum iugerum pascuo impletur; una silva elephantis pluribus sufficit: homo et terra pascitur, et mari. Quid ergo? tam insatiabilem nobis natura alvum dedit, quum tam modica corpora dedisset, ut vastissimorum edacissimorumque animalium aviditatem vinceremus? Minime! Quantulum est enim quod naturae datur? parvo illa dimittitur. Non fames nobis ventris nostri magno constat, sed ambitio. Hos itaque, ut ait SALUSTIUS, *ventri obedientes*, animalium loco numeremus, non hominum: quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum. Vivit is, qui se utitur: qui vero latitant et torpent, sic in domo sunt, quomodo in conditivo. Horum licet in limine ipso nomen marmori inscribas; mortem suam antecesserunt. Vale.

EPISTOLA LXI.

Emendari et immutari studeamus: mortem cogitemus, ut semper imminentem, et utique venturam.

SENECA Lucilio suo Salutem.

DESINAMUS, quod voluimus, velle. Ego certe id ago senex, ne eadem velle videar quae puer volui. In hoc unum eunt dies, in hoc noctes; hoc opus meum est, haec cogitatio, inponere veteri-

bus malis finem. Id ago, ut mihi instar totius vitae sit dies. Nec mehercules tamquam ultimum rapio; sed sic illum adspicio, tamquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistolam scribo, tamquam quummaxime scribentem mors evocatura sit. Paratus exire sum, et ideo fruor vita; quia, quam diu futurum hoc sit, minimi pendo. Ante senectutem curavi, ut bene viverem; in senectute, ut bene moriar: bene autem mori est, libenter mori. Da operam, ne quid umquam invitus facias! Quidquid futurum est, necesse futurum est repugnanti: in volentem necessitas non est. Ita dico: qui imperia libens excipit, partem acerbissimam servitutis effugit, facere quod nolit. Non, qui iussus aliquid facit, miser est; sed qui invitus facit. Itaque sic animum conponamus, ut, quidquid res exiget, id velimus: et in primis finem nostri sine tristitia cogitemus. Ante ad mortem, quam ad vitam, praeparandi sumus. Satis instructa vita est; sed nos instrumentorum eius avidi sumus: deesse nobis aliquid videtur, et semper videbitur. Ut satis vixerimus, nec anni nec dies facient, sed animus. Vixi, Lucili carissime, quantum satis erat: mortem plenus exspecto. Vale.

EPISTOLA LXII.

Homines aut negotia non obstare Bonae menti. Laus Demetrii.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Mentiuntur, qui sibi obstare ad studia liberalia turbam negotiorum videri volunt; simulant

occupationes, et augent, et ipsi se occupant. Vaco, mi Lucili, vaco; et, ubicumque sum, ibi meus sum. Rebus enim non me trado, sed commodo; nec consector perdendi temporis causas. Et, quocumque constiti loco, ibi cogitationes meas tracto, et aliquid in animo salutare verso. Quum me amicis dedi, non tamen mihi abduco; nec cum illis moror, quibus me tempus aliquod congregavit aut causa ex officio nata civili, sed cum optimo quoque sum: ad illos, in quocumque loco, in quocumque seculo fuerint, animum meum mitto. Demetrium, virorum optimum, mecum circumfero; et, relictis conchyliatis, cum illo seminudo loquor, illum admiror. Quidni admirer? vidi nihil ei deesse. Contemnere omnia aliquis potest; omnia habere nemo potest. Brevissima ad divitias, per contemtum divitiarum, via est. Demetrius autem noster sic vivit, non tamquam contemserit omnia, sed tamquam aliis habenda permiserit. Vale.

EPISTOLA LXIII.

Consolatoria super morte amici, sapiens et perpulchra.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MOLESTE fers decessisse Flaccum, amicum tuum; plus tamen aequo dolere te nolo. Illud, ut non doleas, vix audebo exigere; et esse melius scio. Sed cui ista firmitas animi continget, nisi iam multum supra fortunam elato? Illum quoque ista res vellicabit: sed tantum vellicabit. Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si

non nimiae decurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico, nec fluant: lacrimandum est, non plorandum. Duram tibi legem videor ponere? quum Poëtarum Graecorum maximus ius *flendi* dederit *in unum* dumtaxat *diem;* quum dixerit, *etiam Nioben de cibo cogitasse.* — Quaeris, unde sint lamentationes, unde inmodici fletus? — Per lacrimas argumenta desiderii quaerimus; et dolorem non sequimur, sed ostendimus. Nemo tristis sibi est. O infelicem stultitiam! est aliqua et doloris ambitio. — Quid ergo? inquis; obliviscar amici? — Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est. Iam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet: non differo in longius tempus, quo desiderium omne mulcetur, quo etiam acerrimi luctus residunt. Quum primum te observare desieris, imago ista tristitiae discedet: nunc ipse custodis dolorem tuum; sed custodienti quoque elabitur, eoque citius, quo est acrior, desinit. Id agamus, ut iucunda fiat nobis amissorum recordatio: nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitaturus est. Si tamen istud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum, quos amavimus, nomen occurrat; hic quoque morsus habet suam voluptatem. Nam, ut dicere solebat ATTALUS noster: *Sic amicorum defunctorum memoria iucunda est, quomodo poma quaedam sunt suaviter aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amaritudo delectat: quum vero intervenit spatium, omne, quod angebat, exstinguitur, et pura ad*

nos voluptas venit. Si illi credimus: *Amicos incolumes cogitare, melle ac placenta frui est; eorum, qui fuerunt, retractatio, non sine acerbitate quadam iuvat. Quis autem negaverit, haec acria quoque, et habentia austeritatis aliquid, stomachum excitare?* Ego non idem sentio; mihi amicorum defunctorum cogitatio dulcis ac blanda est. Habui enim illos, tamquam amissurus; amisi, tamquam habeam.

Fac ergo, mi Lucili, quod aequitatem tuam decet; desine beneficium fortunae male interpretari! Abstulit; sed dedit. Ideo amicis avide fruamur, quia, quamdiu contingere hoc possit, incertum est. Cogitemus, quam saepe illos reliquerimus in aliquam peregrinationem longinquam exituri; quam saepe, eodem morantes loco, non viderimus: intelligemus, plus nos temporis in vivis perdidisse. Feras autem hos, qui, quum negligentissime amicos habeant, miserrime lugent, nec amant quemquam, nisi quum perdiderunt? Ideoque tunc effusius moerent, quia verentur, ne dubium sit, an amaverint; sera indicia adfectus sui quaerunt. Si habemus alios amicos, male de his et meremur, et existimamus, quia parum valent in unius elati solatium: si non habemus, maiorem ipsi nobis iniuriam fecimus, quam a fortuna accepimus. Illa unum abstulit; nos, quemcumque non fecimus. Deinde ne unum quidem nimis amavit, qui plus quam unum amare non potuit. Si quis despoliatus, amissa unica tunica, complorare se malit, quam circumspicere, quomodo frigus effugiat, et aliquid inveniat

quo tegat scapulas; nonne tibi videatur stultissimus? Quem amabas, extulisti; quaere, quem ames! Satius est amicum reparare, quam flere. Scio pertritum iam hoc esse, quod adiecturus sum; non ideo tamen praetermittam, quia ab omnibus dictum est. Finem dolendi etiam qui consilio non fecerat, tempore invenit; turpissimum autem est in homine prudenti remedium moeroris, lassitudo moerendi. Malo relinquas dolorem, quam ab illo relinquaris: et quam primum id facere desiste, quod, etiamsi voles, diu facere non poteris. Annum feminis ad lugendum constituere maiores; non ut tam diu lugerent, sed ne diutius: viris nullum legitimum tempus est, quia nullum honestum. Quam tamen mihi ex illis mulierculis dabis, vix retractis a rogo, vix a cadavere revulsis, cui lacrimae in totum mensem duraverint? Nulla res citius venit in odium, quam dolor: qui recens, consolatorem invenit, et aliquos ad se adducit; inveteratus vero deridetur. Nec immerito; aut enim simulatus, aut stultus est.

Haec tibi scribo, is qui Annaeum Serenum, carissimum mihi, tam inmodice flevi, ut, quod minime velim, inter exempla sim eorum, quos dolor vicit. Hodie tamen factum meum damno, et intelligo maximam mihi causam sic lugendi fuisse, quod numquam cogitaveram, mori eum ante me posse. Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse, et multo minorem: tamquam ordinem fata servarent! — Itaque adsidue cogitemus, tam de nostra, quam omnium, quos diligimus,

mortalitate. Tunc ego dicere debui: Minor est Serenus meus: quid ad rem pertinet? post me mori debet, sed ante me potest. Quia non feci, inparatum subito fortuna percussit. Nunc cogito, omnia et mortalia esse, et incerta lege mortalia. Hodie fieri potest, quidquid umquam potest. Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perventuros, quo illum pervenisse moeremus. Et fortasse (si modo sapientium vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perisse, praemissus est. Vale.

EPISTOLA LXIV.

Q. Sextii laudatio, et ipsius deinde Sapientiae. Veteres eius auctores venerandos, et nos tamen posse adiicere.

SENECA Lucilio suo Salutem.

FUISTI heri nobiscum. — Potes queri, si heri tantum; ideo adieci, nobiscum: mecum enim semper es. Intervenerant quidam amici, propter quos maior fumus fieret: non hic, qui erumpere ex lautorum culinis et terrere vigiles solet; sed hic modicus, qui hospites venisse significet. Varius nobis sermo fuit, ut in convivio, nullam rem usque ad exitum adducens, sed aliunde alio transiliens. Lectus est deinde liber QUINTI SEXTII patris; magni, si quid mihi credis, viri, et, licet neget, Stoici. Quantus in illo, Dii boni, vigor est, quantum animi! Hoc non in omnibus philosophis invenies. Quorumdam scripta clarum habent tantum nomen, cetera exsanguia sunt. In-

stituunt, disputant, cavillantur: non faciunt animum; quia non habent. Quum legeris Sextium, dices: Vivit, viget, liber est, supra hominem est, dimittit me plenum ingentis fiduciae. In quacumque positione mentis sim, quum hunc lego, fatebor tibi, libet omnes casus provocare, libet exclamare: Quid cessas, Fortuna? congredere! paratum vides. Illius animum induo, qui quaerit ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat,

spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam, cuius patientia exercear. Nam hoc quoque egregium Sextius habet, quod et ostendet tibi beatae vitae magnitudinem, et desperationem eius non faciet. Scies esse illam in excelso, sed volenti penetrabilem. Hoc idem Virtus tibi ipsa praestabit, ut illam admireris, et tamen speres. Mihi certe multum auferre temporis solet contemplatio ipsa Sapientiae: non aliter illam intueor obstupefactus, quam ipsum interim mundum, quem saepe tamquam spectator novus video.

Veneror itaque inventa Sapientiae, inventoresque: adire, tamquam multorum hereditatem, iuvat. Mihi ista adquisita, mihi ista laborata sunt. Sed agamus bonum patremfamilias; faciamus ampliora quae accepimus: maior ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum adhuc restat operis, multumque restabit; nec ulli nato post mille secula praecludetur occasio aliquid adhuc adiiciendi. Sed, etiamsi omnia a veteribus inventa sunt,

hoc semper novum erit, usus, et inventorum ab aliis scientia ac dispositio. Puta relicta nobis medicamenta, quibus sanarentur oculi: non opus est mihi alia quaerere; sed haec tamen morbis et temporibus aptanda sunt. Hoc asperitas oculorum conlevatur; hoc palpebrarum crassitudo tenuatur; hoc vis subita et humor avertitur; hoc acuetur visus. Teras ista oportet, et eligas tempus; adhibeas singulis modum. Animi remedia inventa sunt ab antiquis: quo modo autem admoveantur, aut quando, nostri operis est quaerere. Multum egerunt qui ante nos fuerunt; sed non peregerunt; suspiciendi tamen sunt, et ritu Deorum colendi. Quidni ego magnorum virorum et imagines habeam incitamenta animi, et natales celebrem? Quidni ego illos honoris causa semper adpellem? Quam venerationem praeceptoribus meis debeo, eamdem illis praeceptoribus generis humani, a quibus tanti boni initia fluxerunt. Si consulem videro aut praetorem, omnia, quibus honor haberi honori solet, faciam? equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam? Quid ergo? Marcum Catonem utrumque, et Laelium Sapientem, et Socratem cum Platone, et Zenonem Cleanthemque, in animum meum sine dignatione summa recipiam? Ego vero illos veneror, et tantis nominibus semper adsurgo. Vale.

EPISTOLA LXV.

Physiologica tractat, de Causa et Materia. Quatenus utilia sint, docet: si cum modo tractentur, et bono fine, id est vitae. Adtolli per haec animum ad Deum, et Honestum.

SENECA Lucilio suo Salutem.

HESTERNUM diem divisi cum mala valitudine: antemeridianum illa sibi vindicavit, postmeridiano mihi cessit. Itaque lectione primum tentavi animum; deinde, quum hanc recepisset, plus illi imperare ausus sum, immo permittere. Aliquid scripsi, et quidem intentius quam soleo; dum cum materia difficili contendi, et vinci nolo: donec intervenerunt amici, qui mihi vim adferrent, et tamquam aegrum intemperantem coërcerent. In locum stili sermo successit: ex quo eam partem ad te perferam, quae in lite est. Te arbitrum addiximus: plus negotii habes, quam existimas. Triplex causa est.

Dicunt, ut scis, STOICI nostri, *duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant. Causam* et *Materiam.* Materia iacet iners, res ad omnia parata; cessatura, si nemo moveat. Causa autem, id est, ratio, materiam format, et, quocumque vult, versat; ex illa varia opera producit. Esse ergo debet, *unde* aliquid fiat, deinde *a quo* fiat: hoc *causa* est, illud *materia.* Omnis ars naturae imitatio est; itaque, quod de universo dicebam, ad haec transfer, quae ab homine facienda sunt. Statua et materiam habuit, quae pateretur artificem; et artificem, qui materiae daret faciem. Ergo, in statua, materia aes fuit, causa opifex. Eadem conditio rerum omnium est: ex eo constant, quod fit; et ex eo, quod facit. STOICIS placet, *unam causam esse, id quod facit.* ARISTOTELES putat, *causam tribus modis dici. Prima,* inquit, *causa est*

ipsa materia, sine qua nihil potest effici: secunda, opifex; tertia est forma, quae unicuique operi inponitur, tamquam statuae: nam hanc Aristoteles *idos* vocat. *Quarta quoque,* inquit, *his accedit, propositum totius operis.* Quid sit hoc, aperiam. Aes prima statuae causa est: numquam enim facta esset, nisi fuisset id, ex quo funderetur ducereturve. Secunda causa artifex est: non potuisset enim aes illud in habitum statuae figurari, nisi accessissent peritae manus. Tertia causa est forma: neque enim statua ista Doryphoros aut Diadumenos vocaretur, nisi haec illi esset inpressa facies. Quarta causa est faciendi propositum: nam nisi hoc fuisset, facta non esset. Quid est *propositum?* Quod invitavit artificem, quod ille sequutus fecit. Vel pecunia est hoc, si venditurus fabricavit; vel gloria, si laboravit in nomen; vel religio, si donum templo paravit. Ergo et haec causa est, propter quam fit. An non putas inter causas facti operis esse numerandum, quo remoto factum non esset? His *quintam* PLATO adiicit, *exemplar*, quam ipse *ideam* vocat; hoc est enim, ad quod respiciens artifex id, quod destinabat, effecit. Nihil autem ad rem pertinet, utrum foris habeat exemplar, ad quod referat oculos; an intus, quod sibi ipse concepit et posuit. Haec exemplaria rerum omnium Deus intra se habet; numerosque universorum, quae agenda sunt, et modos, mente complexus est: plenus his figuris est, quas PLATO *ideas* adpellat *inmortales, inmutabiles, infatigabiles.* Itaque homines quidem pereunt; ipsa au-

tem humanitas, ad quam homo effingitur, permanet; et, hominibus laborantibus, intereuntibus, illa nihil patitur. *Quinque ergo causae sunt*, ut PLATO dicit: *id ex quo*, *id a quo*, *id in quo*, *id ad quod*, *id propter quod*: *novissime id quod ex his est*. Tamquam in statua (quia de hac loqui coepimus) id ex quo, aes est; id a quo, artifex est; id in quo, forma est, quae aptatur illi; id ad quod, exemplar est, quod imitatur is qui facit; id propter quod, facientis propositum est: id quod ex istis est, ipsa statua est. *Haec omnia mundus quoque*, ut ait PLATO, *habet*: *facientem*; *hic Deus est*: *ex quo fit*; *haec materia est*: *formam*; *hic est habitus et ordo mundi*, *quem videmus*: *exemplar*, *scilicet ad quod Deus hanc magnitudinem operis pulcherrimi fecit*: *propositum*, *propter quod fecit*. Quaeris, quod sit propositum Deo? Bonitas est. Ita certe PLATO ait: *Quae Deo faciendi mundum causa fuit? Bonus est; bono nulla cuiusquam boni invidia est. Fecit itaque quam optimum potuit.*

Fer ergo iudex sententiam, et pronuntia, quis tibi videatur verisimillimum dicere, non quis verissimum dicat: id enim tam supra nos est, quam ipsa veritas. Haec, quae ab Aristotele et Platone ponitur, turba causarum, aut nimium multa, aut nimium pauca comprehendit. Nam si, quocumque remoto quid effici non potest, id causam iudicant esse faciendi, pauca dixerunt. Ponant inter causas tempus; nihil sine tempore potest fieri: ponant locum; si non fuerit ubi fiat aliquid, ne fiet quidem: ponant motum; nil sine hoc nec

fit nec perit; nulla sine motu ars, nulla mutatio est. Sed nos nunc primam et generalem causam quaerimus: haec simplex esse debet; nam et materia simplex est. Quaerimus, quae sit causa, ratio scilicet faciens: ista enim, quaecumque retulistis, non sunt multae et singulae causae, sed ex una pendent, ex ea quae faciet. Formam dicis causam esse? Hanc inponit artifex operi: pars causae est, non causa. Exemplar quoque non est causa; sed instrumentum, causae necessarium. Sic necessarium est exemplar artifici, quomodo scalprum, quomodo lima; sine his procedere ars non potest: non tamen hae partes artis aut causae sunt. Propositum, inquit, artificis, propter quod ad faciendum aliquid accedit, causa est. Ut sit causa, non est efficiens causa, sed superveniens. Hae autem innumerabiles sunt: nos de causa quaerimus generalissima. Illud vero non pro solita ipsis subtilitate dixerunt, totum mundum, et consummatum opus, causam esse: multum enim interest inter opus et causam operis.

Aut fer sententiam, aut (quod facilius in eiusmodi rebus est) nega tibi liquere, et nos reverti iube. — Quid te, inquis, delectat, tempus inter ista conterere, quae tibi nullum adfectum eripiunt, nullam cupiditatem abigunt? — Ego quidem priora illa ago ac tracto, quibus pacatur animus; et me prius scrutor, deinde hunc mundum. Ne hoc quidem tempus, ut existimas, perdo. Ista enim omnia, si non concidantur, nec in hanc subtilitatem inutilem distrahantur, adtollunt et le-

vant animum, qui, gravi sarcina pressus, explicari cupit, et reverti ad illa, quorum fuit. Nam corpus hoc animi pondus ac poena est: premente illo urgetur; in vinculis est; nisi accessit Philosophia, et illum respirare rerum naturae iussit spectaculo, et a terrenis ad divina dimisit. Haec libertas eius est, haec evagatio: subducit interim se custodiae, in qua tenetur, et coelo reficitur. Quemadmodum artifices ex alicuius rei subtilioris inspectione, quae intentione oculos defatigat, si malignum et precarium lumen habent, in publicum prodeunt, et in aliqua regione ad populi otium dedicata oculos libera luce delectant: sic animus in hoc tristi et obscuro domicilio clusus, quotiens potest, apertum petit, et in rerum naturae contemplatione requiescit. Sapiens adsectatorque sapientiae adhaeret quidem in corpore suo; sed optima sui parte abest, et cogitationes suas ad sublimia intendit: velut sacramento rogatus, hoc, quod vivit, stipendium putat; et ita formatus est, ut illi nec amor vitae, nec odium sit; patiturque mortalia, quamvis sciat ampliora superesse. Interdicis mihi inspectionem rerum naturae, ac toto abductum redigis in partem? Ego non quaeram, quae sint initia universorum? quis rerum formator? quis omnia in unum mersa, et materia inerti convoluta, discreverit? Non quaeram, quis sit istius artifex mundi? qua ratione tanta magnitudo in legem et ordinem venerit? quis sparsa conlegerit, confusa distinxerit, in una deformitate iacentibus faciem diviserit? unde lux

tanta fundatur? ignis sit, an aliquid igne lucidius? Ego ista non quaeram? ego nesciam, unde descenderim? semel haec mihi videnda sint, an saepe [nascendum]? quo hinc iturus sim? quae sedes exspectent animam, solutam legibus servitutis humanae? Vetas me coelo interesse, id est, iubes me vivere capite demisso? Maior sum, et ad maiora genitus, quam ut mancipium sim mei corporis; quod equidem non aliter adspicio, quam vinculum aliquod libertati meae circumdatum. Hoc itaque oppono fortunae, in quo resistat; nec per illud ad me ullum transire vulnus sino. Quidquid in me potest iniuriam pati, hoc est: in hoc obnoxio domicilio animus liber habitat. Numquam me caro ista conpellet ad metum, numquam ad indignam bono simulationem: numquam in honorem huius corpusculi mentiar. Quum visum erit, distraham cum illo societatem: et nunc tamen, dum haeremus, non erimus aequis partibus socii; animus ad se omne ius ducet. Contemtus corporis sui, certa libertas est.

Ut ad propositum revertar: huic libertati multum confert et illa, de qua modo loquebamur, inspectio. Nempe universa ex materia et ex Deo constant: Deus ista temperat, quae circumfusa rectorem sequuntur et ducem. Potentius autem est ac pretiosius, quod facit, quod est Deus, quam materia, patiens Dei. Quem in hoc mundo locum Deus obtinet, hunc in homine animus: quod est illic materia, id in nobis corpus est. Serviant ergo deteriora melioribus; fortes simus ad-

versus fortuita; non contremiscamus iniurias, non vulnera, non vincula, non egestatem. Mors quidem aut finis est, aut transitus. Nec desinere timeo; idem est enim, quod non coepisse: nec transire; quia nusquam tam anguste ero. Vale.

EPISTOLA LXVI.

Claranum senem, sed alacrem esse: eumdem corpore deformem, animo honestum. Non refert de casa, in qua is habitet. Discrimen Bonorum Stoicis: et omnia paria esse. Quid ergo? idem Gaudium, et Patientia? idem, quod ad Virtutem: non ad Materiam. Externa etiam, non dare Boni augmentum. Haec diffuse, distincte, pulchre. O legamus, et aptemus!

SENECA Lucilio suo Salutem.

CLARANUM condispulum meum vidi post multos annos; non, puto, exspectas ut adiiciam, senem; sed mehercules viridem animo ac vigentem, et cum corpusculo suo conluctantem. Inique enim se natura gessit; et talem animum male conlocavit: aut fortasse voluit hoc ipsum nobis ostendere, posse ingenium fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere. Vicit tamen omnia inpedimenta; et ad cetera contemnenda a contemtu sui corporis venit. Errare mihi visus est qui dixit:

Gratior est pulchro veniens a corpore virtus.

Nec enim ullo honestamento eget; ipsa magnum sui decus est, et corpus suum consecrat. Certe Claranum nostrum coepi intueri: formosus mihi videtur, et tam rectus corpore, quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire; potest et ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus. Quosdam itaque mihi videtur in hoc ta-

les natura generare, ut adprobet, virtutem omni loco nasci. Si posset per se nudos edere animos, fecisset: nunc, quod amplius est, facit; quosdam enim edit corporibus inpeditos, sed nihilo minus perrumpentes obstantia. Claranus mihi videtur in exemplar editus, ut scire possemus, non deformitate corporis foedari animum, sed pulchritudine animi corpus ornari.

Quamvis autem paucissimos una fecerimus dies, tamen multi nobis sermones fuerunt, quos subinde egeram et ad te permittam. Hoc primo die quaesitum est: *Quomodo possint paria bona esse, si triplex eorum conditio est.* Quaedam, ut nostris videtur, prima bona sunt; tamquam gaudium, pax, salus patriae. Quaedam secunda, in materia infelici expressa; tamquam tormentorum patientia, et in morbo gravi temperantia. Illa bona directo optamus nobis; haec, si necesse erit. Sunt adhuc tertia; tamquam modestus incessus, et conpositus ac probus vultus, et conveniens prudenti viro gestus. Quomodo ista inter se paria esse possunt, quum alia optanda sint, alia aversanda? Si volumus ista distinguere, ad primum bonum revertamur, et consideremus, id quale sit. Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum; non ex opinione, sed ex natura, pretia rebus inponens; toti se inserens mundo, et in omnes eius actus contemplationem suam mittens, cogitationibus actionibusque intentus, ex aequo magnus ac vehemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae submittens, supra

omnia quae contingunt acciduntque eminens, pulcherrimus cum decore, cum viribus sanus ac siccus, inperturbatus, intrepidus, quem nulla vis frangat, quem nec adtollant fortuita, nec deprimant: — talis animus Virtus est; haec eius est facies, si sub unum veniat adspectum, et semel tota se ostendat. Ceterum multae eius species sunt, quae pro vitae varietate et pro actionibus explicantur; nec minor fit aut maior ipsa. Decrescere enim summum bonum non potest, nec virtuti ire retro licet: sed in alias atque alias qualitates convertitur; ad rerum, quas actura est, habitum figurata. Quidquid adtigit, in similitudinem sui adducit et tingit: actiones, amicitias, interdum domos totas, quas intravit disposuitque, condecorat: quidquid tractavit, id amabile, conspicuum, mirabile facit. Itaque vis eius et magnitudo ultra non potest surgere, quando incrementum maximo non est. Nihil invenies rectius recto, non magis quam verius vero, quam temperato temperatius.

Omnis in modo est virtus; modus certa mensura est. Constantia non habet quo procedat, non magis quam fiducia, aut veritas, aut fides. Quid accedere perfecto potest? nihil; aut perfectum non erat, cui accessit: ergo ne virtuti quidem; cui, si quid adiici potest, defuit. Honestum quoque nullam accessionem recipit; honestum est enim propter ista quae retuli. Quid porro decorum, et iustum, et legitimum? non eiusdem esse formae putas, certis terminis comprehensum?

Crescere posse, inperfectae rei signum est: bonum omne in easdem cadit leges: iuncta est privata et publica utilitas, tam mehercules, quam inseparabile est laudandum petendumque. Ergo virtutes inter se pares sunt, et opera virtutum, et omnes homines, quibus illae contigere. Satorum vero animaliumque virtutes, quum mortales sint, fragiles quoque caducaeque sunt et incertae; exsiliunt, residuntque; et ideo non eodem pretio aestimantur. Una inducitur humanis virtutibus regula; una enim est ratio recta, simplexque. Nihil est divino divinius, coelesti coelestius. Mortalia minuuntur, cadunt, deteruntur; crescunt, exhauriuntur, inplentur. Itaque illis in tam incerta sorte inaequalitas est: divinorum una natura est. Ratio autem nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa. Si ratio divina est, nullum autem bonum sine ratione est; bonum omne divinum est: nullum porro inter divina discrimen est; ergo nec inter bona. Paria itaque sunt et gaudium, et fortis atque obstinata tormentorum perpessio: in utroque enim eadem est animi magnitudo, in altero remissa et laxa, in altero pugnax et intenta. Quid? tu non putas, parem esse Virtutem eius, qui fortiter hostium moenia expugnat, et eius, qui obsidionem patientissime sustinet? Et magnus Scipio, qui Numantiam cludit et conprimit, cogitque invictas manus in exitium ipsas suum verti; et magnus ille obsessorum animus, qui scit non esse clusum, cui mors aperta est, et in conplexu libertatis exspirat.

Aeque reliqua quoque inter se paria sunt, tranquillitas, simplicitas, liberalitas, constantia, aequanimitas, tolerantia: omnibus enim istis una Virtus subest, quae animum rectum et indeclinabilem praestat.

Quid ergo? nihil interest inter gaudium, et dolorum inflexibilem patientiam? Nihil, quantum ad ipsas virtutes; plurimum inter illa, in quibus virtus utraque ostenditur: in altero enim naturalis est animi remissio ac laxitas; in altero, contra naturam dolor. Itaque media sunt haec, quae plurimum intervalli recipiunt: virtus in utroque par est. Virtutem materia non mutat; nec peiorem facit dura et difficilis, nec meliorem hilaris et laeta: necesse est ergo aequalia sint bona utraque. Nec hic potest se melius in hoc gaudio gerere, nec ille melius in illis cruciatibus: duo autem, quibus nihil fieri melius potest, paria sunt. Nam, si quae extra virtutem posita sunt, aut minuere illam aut augere possunt, desinit unum bonum esse quod honestum est. Si hoc concesseris, omne honestum periit. Quare? dicam: quia nihil honestum est, quod ab invito, quod a coacto fit. Omne honestum voluntarium est: admisce illi pigritiam, querelam, tergiversationem, metum; quod habet in se optimum, perdidit, sibi placere. Non potest honestum esse, quod non est liberum: nam quod timet, servit. Honestum omne securum est, tranquillum est: si recusat aliquid, si complorat, si malum iudicat; perturbationem recepit, et in magna discordia volutatur. Hinc

enim species recti vocat; illinc suspicio mali retrahit. Itaque qui honeste aliquid facturus est, quidquid opponitur, id, etiam si incommodum putat, malum non putet, velit, libens faciet. Omne honestum iniussum incoactumque est, sincerum, et nulli malo mixtum.

Scio quid mihi responderi hoc loco possit: Hoc nobis persuadere conaris, nihil interesse, utrum aliquis in gaudio sit, an in equuleo iaceat, ac tortorem suum lasset. — Poteram respondere: EPICURUS quoque ait, *Sapientem, si in Phalaridis tauro peruratur, exclamaturum: Dulce est, et ad me nil pertinet.* Quid miraris, si ego paria bona dico, unius in convivio iacentis, alterius inter tormenta fortissime stantis? quum, quod incredibilius est, dicat Epicurus, dulces esse tortores. Hoc respondeo, plurimum interesse inter gaudium et dolorem. Si quaeratur electio, alterum petam, alterum vitabo: illud secundum naturam est, hoc contra. Quamdiu sic aestimantur, magno inter se dissident spatio: quum ad virtutem ventum est, utraque par est, et quae per laeta procedit, et quae per tristia. Nullum habet momentum vexatio, et dolor, et quidquid aliud incommodi est; virtute enim obruitur. Quemadmodum minuta lumina claritas solis obscurat; sic dolores, molestias, iniurias, virtus magnitudine sua elidit atque opprimit; et quocumque adfulsit, ibi, quidquid sine illa adparet, exstinguitur; nec magis ullam portionem habent incommoda, quum in virtutem inciderint, quam in mari nimbus.

Hoc ut scias ita esse, ad omne pulchrum vir bonus sine ulla cunctatione procurret: stet illic licet carnifex, stet tortor atque ignis, perseverabit; nec quid passurus, sed quid facturus sit, adspiciet, et se honestae rei tamquam bono viro credet: utilem illam sibi iudicabit, tutam, prosperam. Eumdem locum habebit apud illum honesta res, sed tristis atque aspera, quem vir bonus, pauper, aut exsul, ac pallidus. Agedum pone ex alia parte virum bonum, divitiis abundantem; ex altera nihil habentem, sed in se omnia: uterque aeque vir erit bonus, etiam si fortuna dispari utetur. Idem, ut dixi, in rebus iudicium est, quod in hominibus: aeque laudabilis est Virtus in corpore valido ac libero posita, quam in morbido ac vincto. Ergo tuam quoque virtutem non magis laudabis, si corpus inlibatum fortuna praestiterit, quam si ex aliqua parte mutilatum: alioqui hoc erit, ex servorum habitu dominum aestimare. Omnia enim ista, in quae dominium casus exercet, serva sunt, pecunia, et corpus, et honores; inbecilla, fluida, mortalia, possessionis incertae. Illa rursus libera et invicta, opera Virtutis: quae non ideo magis adpetenda sunt, si benignius a fortuna tractantur; nec minus, si aliqua iniquitate rerum premuntur. Quod amicitia in hominibus est, hoc in rebus adpetitio. Non, puto, magis amares virum bonum locupletem, quam pauperem; nec robustum et lacertosum, quam gracilem, et languidi corporis; ergo ne rem quidem magis adpetes hilarem et pacatam,

quam distractam et operosam. At si hodie magis diliges, ex duobus aeque bonis viris, nitidum et unctum, quam pulverulentum et horrentem; deinde huc usque pervenies, ut magis diligas integrum omnibus membris et inlaesum, quam debilem aut luscum: paulatim fastidium tuum illo usque procedet, ut ex duobus aeque iustis ac prudentibus, comatum et crispulum malis, quam recalvum. Ubi par est in utroque virtus, non comparet aliarum rerum inaequalitas; omnia enim alia non partes, sed accessiones sunt. Nam quis tam iniquam censuram inter suos agit, ut filium sanum, quam aegrum, magis diligat? procerumve et excelsum, quam brevem aut modicum? Fetus suos non distinguunt ferae, et se in alimentum pariter omnium sternunt; aves ex aequo partiuntur cibos. Ulysses ad Ithacae suae saxa sic properat, quemadmodum Agamemnon ad Mycenarum nobiles muros. Nemo enim patriam, quia magna est, amat, sed quia sua. — Quorsus haec pertinent? — Ut scias, Virtutem omnia opera, velut fetus suos, iisdem oculis intueri, aeque indulgere omnibus; et quidem inpensius, laborantibus: quoniam quidem etiam parentum amor magis in ea, quorum miseretur, inclinatur. Virtus quoque opera sua, quae videt adfici et premi, non magis amat, sed, parentum bonorum more, magis conplectitur ac fovet. — Quare non est ullum Bonum altero maius? — Quia non est quidquam apto aptius, quia plano nihil est planius.

Non potes dicere, hoc magis par esse alicui, quam illud: ergo nec honesto honestius quidquam est.

Quod si par omnium virtutum natura est, tria genera bonorum in aequo sunt. Ita dico: in aequo est moderate gaudere, et moderate dolere; laetitia illa non vincit hanc animi firmitatem sub tortore gemitus devorantem. Illa bona optabilia sunt; haec mirabilia: utraque nihilo minus paria; quia, quidquid incommodi est, velamento maioris boni tegitur. Quisquis haec inparia iudicat, ab ipsis virtutibus avertit oculos, et exteriora circumspicit. Bona vera idem pendunt, idem patent; illa falsa multum habent vani. Itaque speciosa, et magna contra visentibus, quum ad pondus revocata sunt, fallunt.

Ita est, mi Lucili, quidquid vera Ratio commendat, solidum et aeternum est, firmat animum, adtollitque, semper futurum in excelso: illa, quae temere laudantur, et vulgi sententia bona sunt, inflant inanibus laetos. Rursus ea, quae timentur tamquam mala, inijciunt formidinem mentibus, et illas non aliter, quam animalia species periculi, agitant. Utraque ergo res sine causa animum et diffundit, et mordet: nec illa gaudio, nec haec metu digna est. Sola Ratio inmutabilis et iudicii tenax est; non enim servit, sed imperat sensibus. Ratio rationi par est, sicut rectum recto; ergo et virtus virtuti: virtus non aliud quam recta ratio est. Omnes virtutes rationes sunt: si rationes sunt; rectae sunt: si rectae sunt; et pares sunt. Qualis ratio est, tales et actiones sunt; ergo

omnes pares sunt: nam quum similes rationi sint, similes et inter se sunt. Pares autem actiones inter se esse dico, quia rectae sunt et honestae: ceterum magna habebunt discrimina, variante materia; quae modo latior est, modo angustior, modo illustris, modo ignobilis; modo ad multos pertinens, modo ad paucos. In omnibus tamen istis id, quod optimum est, par est; honestae sunt. Tamquam viri boni omnes pares sunt, quia boni sunt: sed habent differentias aetatis; alius senior est, alius iunior: habent corporis; alius formosus, alius deformis est: habent fortunae; ille dives, hic pauper est; ille gratiosus, potens, urbibus notus et populis; ignotus hic plerisque, et obscurus. Sed per illud, quod boni sunt, pares sunt.

De bonis ac malis sensus non iudicat: quid utile sit, quid inutile, ignorat. Non potest ferre sententiam, nisi in rem praesentem perductus est; nec futuri providus est, nec praeteriti memor; quid sit consequens, nescit. Ex hoc autem rerum ordo seriesque contexitur, et unitas vitae per rectum itura. Ratio ergo arbitra est bonorum ac malorum; aliena et externa pro vilibus habet, et ea, quae neque bona sunt, neque mala, accessiones minimas ac levissimas iudicat: omne illi bonum in animo est. Ceterum bona quaedam prima existimat, ad quae ex proposito venit, tamquam victoriam, bonos liberos, salutem patriae: quaedam secunda, quae non adparent nisi in rebus adversis; tamquam aequo animo pati mor-

bum magnum, exsilium: quaedam media, quae nihilo magis secundum naturam sunt, quam contra naturam; tamquam prudenter ambulare, composite sedere. Non enim minus secundum naturam est, sedere, quam aut stare, aut ambulare. Duo illa bona superiora diversa sunt: prima enim secundum naturam sunt, gaudere liberorum pietate, patriae incolumitate; secunda contra naturam sunt, fortiter obstare tormentis, et sitim perpeti morbo urente praecordia. — Quid ergo? aliquid contra naturam bonum est? — Minime! sed id aliquando contra naturam est, in quo bonum illud exsistit: vulnerari enim, et subiecto igne tabescere, et adversa valitudine adfligi, contra naturam est; sed inter ista servare animum infatigabilem, secundum naturam est. Et ut, quod volo, exprimam breviter, materia boni aliquando contra naturam est, bonum numquam; quoniam bonum sine ratione nullum est, sequitur autem ratio naturam. Quid est ergo Ratio? Naturae imitatio. Quod est summum hominis Bonum? Ex naturae voluntate se gerere.

Non est, inquit, dubium, quin felicior pax sit numquam lacessita, quam multo reparata sanguine. Non est dubium, inquit, quin felicior res sit inconcussa valitudo, quam ex gravibus morbis et extrema minitantibus in tutum vi quadam et patientia educta. Eodem modo non erit dubium, quin maius bonum sit gaudium, quam obnixus animus ad perpetiendos cruciatus vulnerum aut ignium. — Minime! Illa enim, quae fortuita sunt,

plurimum discriminis recipiunt; aestimantur enim utilitate sumentium. Bonorum unum propositum est, consentire naturae: hoc contingere, in omnibus par est. Quum alicuius Senatus sententiam sequitur, non potest dici: „Ille magis adsentitur, quam ille;" ab omnibus in eamdem sententiam itur. Idem de virtutibus dico; omnes naturae adsentiuntur: idem de bonis dico; omnia naturae adsentiuntur. Alter adolescens decessit, alter senex, aliquis praeter hos infans, cui nihil amplius contigit, quam prospicere vitam: omnes hi aeque fuere mortales, etiam si mors aliorum longius vitam passa est procedere, aliorum in medio flore praecidit, aliorum interrupit ipsa principia. Alius inter coenandum solutus est; alterius continuata mors somno est; aliquem concubitus exstinxit. His oppone ferro transfossos, aut exanimatos serpentum morsu, aut fractos ruina, aut per longam nervorum contractionem extortos minutatim: aliquorum melior dici, aliquorum peior potest exitus; mors quidem omnium par est. Per quae venit, diversa sunt; id, in quod desinunt, unum est. Mors nulla maior aut minor est; habet enim eumdem in omnibus modum, finisse vitam. Idem tibi de bonis dico: hoc bonum inter meras voluptates est; hoc inter tristia et acerba: illud fortunae indulgentiam rexit; hoc violentiam domuit: utrumque aeque bonum est, quamvis illud plana emolliverit, hoc aspera. Idem finis omnium est: bona sunt, laudanda sunt, virtutem

rationemque comitantur; Virtus aequat inter se quidquid agnoscit.

Nec est quare hoc inter nostra placita mireris. Apud EPICURUM *duo bona* sunt, *ex quibus summum illud beatumque conponitur: ut corpus sine dolore sit, animus sine perturbatione.* Haec bona non crescunt, si plena sunt: quo enim crescet quod plenum est? Dolore corpus caret; quid ad hanc accedere indolentiam potest? Animus constat sibi, et placidus est; quid accedere ad hanc tranquillitatem potest? Quemadmodum serenitas coeli non recipit maiorem adhuc claritatem, in sincerissimum nitorem repurgata; sic hominis, corpus animumque curantis, et bonum suum ex utroque nectentis, perfectus est status, et summam voti sui invenit, si nec aestus animo est, nec dolor corpori. Si qua extra blandimenta contingunt, non augent summum bonum; sed, ut ita dicam, condiunt et oblectant: absolutum enim illud humanae naturae bonum, corporis et animi pace contentum est. Dabo apud EPICURUM tibi etiam nunc simillimam huic nostrae divisionem bonorum. *Alia* enim *sunt* apud illum, *quae malit contingere sibi; ut corporis quietem, ab omni incommodo liberam; et animi remissionem, bonorum suorum contemplatione gaudentis: alia sunt, quae, quamvis nolit accidere, nihilo minus et laudat et conprobat:* tamquam illam, quam paulo ante dicebam, malae valitudinis et dolorum gravissimorum perpessionem, in qua Epicurus fuit illo summo ac fortunatissimo die suo. Ait enim: *se*

vesicae et exulcerati ventris tormenta tolerare. ulteriorem doloris accessionem non recipientia; esse nihilo minus sibi illum beatum diem. Beatum autem agere, nisi qui est in summo bono, non potest. Ergo et apud Epicurum sunt haec bona, quae malles non experiri; sed, quia ita res tulit, et amplexanda, et laudanda, et exaequanda summis sunt. Non potest dici, hoc non esse par maximis bonum, quod beatae vitae clausulam inposuit, cui Epicurus extrema voce gratias egit.

Permitte mihi, Lucili, virorum optime, aliquid audacius dicere: si ulla bona maiora esse aliis possent, haec ego, quae tristia videntur, mollibus illis et delicatis praetulissem. Maius est enim perfringere difficilia, quam laeta moderari. Eadem ratione fit, scio, ut aliquis felicitatem bene, et ut calamitatem fortiter ferat. Aeque esse fortis potest, qui pro vallo securus excubuit, nullis hostibus castra tentantibus; et qui, succisis poplitibus, in genua se excepit, nec arma dimisit. *Macte virtute esto!* sanguinolentis et ex acie redeuntibus dicitur. Itaque haec magis laudaverim bona exercitata et fortia, et cum fortuna rixata. Ego cur dubitem, quin magis laudem truncam illam et retorridam manum Mucii, quam cuiuslibet fortissimi salvam? Stetit hostium flammarumque contemtor, et manum suam in hostili foculo distillantem perspectavit; donec Porsenna, cuius poenae favebat, gloriae invidit, et ignem invito eripi iussit. Hoc bonum quidni inter prima numerem, tantoque maius putem,

quam illa secura et intentata fortunae, quanto rarius est, hostem amissa manu vicisse, quam armata? — Quid ergo? inquis: hoc bonum tibi optabis? — Quidni? hoc enim, nisi qui potest et optare, non potest facere. An potius optem, ut malaxandos articulos exsoletis meis porrigam? ut muliercula, aut aliquis in mulierculam ex viro versus, digitulos meos ducat? Quidni ego feliciorem putem Mucium, qui sic tractavit ignem, quam si illam manum tractatori praestitisset? In integrum restituit quidquid erraverat: confecit bellum inermis ac mancus, et illa manu trunca reges duos vicit. Vale.

EPISTOLA LXVII.

Post praefatiunculam Quaestio, An omne bonum optabile? Ait, esse: etiam cuius materia in malis. Ut, fortiter uri, aegrotare, flagellari. Non ipsa ustio, morbus, flagella; sed illud, fortiter et patienter, inquit, est optabile. Deinde, Virtutes nexas esse; et uti una, omnes. Sunt et haec pulchra, fortis, germani Stoici.

SENECA Lucilio suo Salutem.

UT a communibus initium faciam, ver aperire se coepit: sed, iam inclinatum in aestatem, quo tempore calere debebat, intepuit, nec adhuc illi fides est; saepe enim in hiemem revolvitur. Vis scire, quam dubium adhuc sit? nondum me committo frigidae merae; adhuc rigorem eius infringo. — Hoc est, inquis, nec calidum, nec frigidum pati. — Ita est, mi Lucili: iam aetas mea contenta est suo frigore; vix media regelatur aestate. Itaque maior pars in vestimentis degitur.

Ago gratias senectuti, quod me lectulo adfixit. Quidni gratias illi hoc nomine agam? quidquid debebam nolle, non possum. Cum libellis mihi plurimus sermo est. Si quando interveniunt epistolae tuae, tecum esse mihi videor, et sic adficior animo, tamquam tibi non rescribam, sed respondeam. Itaque et de hoc, quod quaeris, quasi colloquar tecum, quale sit, una scrutabimur.

Quaeris, *An omne bonum optabile sit?* „Si bonum est, inquis, fortiter torqueri, et magno animo uri, et patienter aegrotare, sequitur ut ista optabilia sint: nihil autem video ex istis voto dignum. Neminem certe adhuc scio eo nomine votum solvisse, quod flagellis caesus esset, aut podagra distortus, aut equuleo longior factus." — Distingue, mi Lucili, ista; et intelliges, esse in his aliquid optandum. Tormenta abesse a me velim; sed, si sustinenda fuerint, ut me in illis fortiter, honeste, animose geram, optabo. Quidni ego malim non incidere bellum? sed, si inciderit, ut vulnera, ut famem, et omnia, quae bellorum necessitas adfert, generose feram, optabo. Non sum tam demens, ut aegrotare cupiam; sed, si aegrotandum fuerit, ut nihil intemperanter, nihil effeminate faciam, optabo. Ita non incommoda optabilia sunt, sed Virtus, qua perferuntur incommoda. Quidam ex nostris existimant, tormentorum fortem tolerantiam non esse optabilem, sed ne abominandam quidem; quia voto purum bonum peti debet, et tranquillum, et extra molestiam positum. Ego dissentio. Quare? pri-

mum, quia fieri non potest, ut aliqua res bona quidem sit, sed optabilis non sit: deinde, si Virtus optabilis est, nullum autem sine virtute bonum, et omne bonum optabile est. Deinde etiam, si tormentorum fortis patientia optabilis non est, etiam nunc interrogo: Numne fortitùdo optabilis est? Atqui pericula contemnit et provocat: pulcherrima pars eius, maximeque mirabilis, illa est, non cedere ignibus; obviam ire vulneribus; interdum tela ne vitare quidem, sed pectore excipere. Si fortitudo optabilis est; et tormenta patienter ferre optabile est: hoc enim fortitudinis pars est.

Sed separa ista, ut dixi; nihil erit quod tibi faciat errorem. Non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. Illud opto, *fortiter;* quod est virtus. — Quis tamen umquam hoc sibi optabit? — Quaedam vota aperta et professa sunt, quum particulatim fiunt; quaedam latent, quum uno voto multa comprehensa sunt. Tamquam, opto mihi vitam honestam; vita autem honesta actionibus variis constat: in hac est Reguli arca, Catonis scissum manu sua vulnus, Rutilii exsilium, calix venenatus, qui Socratem transtulit e carcere in coelum. Ita, quum optavi mihi vitam honestam, et haec optavi, sine quibus interdum honesta non potest esse.

— — — O terque quaterque beati,
quîs, ante ora patrum, Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere! —

Quid interest, optes hoc alicui, an optabile fuisse fatearis? Decius se pro republica devovit, et

in medios hostes concitato equo, mortem petens, inruit. Alter post hunc, paternae virtutis aemulus, conceptis solemnibus ac iam familiaribus verbis, in aciem confertissimam incurrit, de hoc sollicitus tantum, ut litaret; optabilem rem putans bonam mortem. Dubitas ergo, an optimum sit, memorabilem mori, et in aliquo opere Virtutis?

Quum aliquis tormenta fortiter patitur, omnibus virtutibus utitur. Fortasse una in promtu sit, et maxime adpareat, patientia: ceterum illic est fortitudo; cuius patientia et perpessio et tolerantia rami sunt: illic est prudentia; sine qua nullum initur consilium, quae suadet, quod effugere non possis, quam fortissime ferre: illic est constantia; quae deiici loco non potest, et propositum nulla vi extorquente dimittit: illic est individuus ille comitatus virtutum. Quidquid honeste fit, una Virtus facit, sed ex consilii sententia; quod autem ab omnibus virtutibus comprobatur, etiam si ab una fieri videtur, optabile est.

Quid? tu existimas ea tantum optabilia esse, quae per voluptatem et otium veniunt? quae excipiuntur foribus ornatis? Est quaedam tristis voluptas: bona sunt quaedam vota, quae non gratulantium coetu, sed adorantium venerantiumque celebrantur. Ita tu non putas Regulum optasse, ut ad Poenos perveniret? Indue magni viri animum, et ab opinionibus vulgi secede paulisper; cape, quantam debes, Virtutis pulcherrimae ac magnificentissimae speciem, quae nobis non thure, nec sertis, sed sudore et sanguine co-

lenda est! Adspice M. Catonem, sacro illi pectori purissimas manus admoventem, et vulnera parum demissa laxantem! Utrum tandem illi dicturus es: *Vellem, quae velles!* et, *Moleste fero!* an: *Feliciter, quod agis!* Hoc loco mihi DEMETRIUS noster occurrit, qui vitam securam et sine ullis fortunae occursionibus *mare mortuum* vocat. Nihil habere ad quod exciteris, ad quod te concites, cuius denuntiatione et incursu firmitatem animi tui tentes, sed in otio inconcusso iacere, non est tranquillitas; malacia est. ATTALUS Stoicus dicere solebat: *Malo me fortuna in castris suis, quam in deliciis habeat. Torqueor; sed fortiter: bene est! Occidor; sed fortiter; bene est!* Audi EPICURUM, dicet: *Et dulce est.* Ego tam honestae rei ac severae numquam molle nomen inponam. Uror, sed invictus. Quidni optabile sit, non quod urit me ignis, sed quod non vincit? Nihil est Virtute praestantius, nihil pulchrius: et bonum est, et optabile, quidquid ex huius geritur imperio. Vale.

EPISTOLA LXVIII.

Suadet otium, sed cum Philosophia iunctum. Id ipsum non iactandum esse. Et in eo de se, apud se, agendum: id est, ut in vitia inquiramus, emendemus. Denique hoc otium, super aliorum negotia esse: quod magnae Reipublicae servit.

SENECA Lucilio suo Salutem.

CONSILIO tuo accedo; absconde te in otio: sed et ipsum otium absconde. Hoc te facturum, Stoicorum, etiamsi non praecepto, at exemplo licet

scias: sed ex praecepto quoque facies; et tibi, quum voles, adprobabis. Nec ad omnem rempublicam mittimus, nec semper, nec sine ullo fine: praeterea, quum Sapienti rempublicam ipso dignam dedimus, id est, mundum; non est extra rempublicam, etiam si secesserit. Immo fortasse, relicto uno angulo, in maiora atque ampliora transit; et, coelo inpositus, intelligit, quum sellam aut tribunal adscenderet, quam humili loco sederit. Depono hoc apud te, numquam plus agere Sapientem, quam quum in conspectum eius divina atque humana venerunt.

Nunc ad illud revertor, quod suadere tibi coeperam, ut otium tuum ignotum sit. Non est, quod inscribas tibi Philosophiam atque otium: aliud proposito tuo nomen inpone; valitudinem, et inbecillitatem vocato, et desidiam. Gloriari otio, iners ambitio est. Animalia quaedam, ne inveniri possint, vestigia sua circa ipsum cubile confundunt: idem tibi faciendum est; alioqui non deerunt, qui persequantur. Multi aperta transeunt, condita et abstrusa rimantur; furem signata sollicitant. Vile videtur, quidquid patet; aperta effractarius praeterit. Hos mores habet populus, hos inperitissimus quisque; in secreta inrumpere cupit. Optimum itaque est, non iactare otium suum: iactandi autem genus est, nimis latere, et a conspectu hominum secedere. Ille Tarentum se abdidit; ille Neapoli inclusus est; ille multis annis non transiit domus suae limen. Con-

vocat turbam, quisquis otio suo aliquam fabulam inposuit.

Quum secesseris, non est agendum hoc, ut de te homines loquantur, sed ut ipse loquaris tecum. Quid autem loqueris? quod homines de aliis libentissime faciunt; de te apud te male existima: adsuesces et dicere verum, et audire. Id autem maxime tracta, quod in te esse infirmissimum senties. Nota habet sui quisque corporis vitia: itaque alius vomitu levat stomachum; alius frequenti cibo fulcit; alius interposito ieiunio corpus exhaurit et purgat. Hi, quorum pedes dolor repetit, aut vino aut balneo abstinent: in cetera negligentes, huic, a quo saepe infestantur, occurrunt. Sic in animo nostro sunt quasi causariae partes, quibus adhibenda curatio est. Quid in otio facio? Ulcus meum curo. Si ostenderem tibi pedem turgidum, lividam manum, aut contracti cruris aridos nervos, permitteres mihi uno loco iacere, et fovere morbum meum: maius malum est hoc, quod non possum tibi ostendere. In pectore tumor, conlectio, et vomica est. Nolo laudes, nolo dicas: o magnum virum! contemsit omnia, et damnatis humanae vitae furoribus fugit! — Nihil damnavi, nisi me. Non est, quod proficiendi causa venire ad me velis. Erras, qui hinc aliquid auxilii speras: non medicus, sed aeger hic habitat. Malo illa, quum discesseris, dicas: Ego istum beatum hominem putabam, et eruditum; erexeram aures: destitutus sum, nihil vidi, nihil audivi, quod concupiscerem, ad

quod reverterer. Si hoc sentis, si hoc loqueris, aliquid profectum est. Malo ignoscas otio meo, quam invideas.

Otium, inquis, Seneca, commendas mihi? ad Epicureas voces dilaberis! — Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora, quam quae reliquisti. Pulsare superbas potentiorum fores, digerere in literam senes orbos, plurimum in foro posse, invidiosa potentia ac brevis est; et, si verum aestimes, sordida. Ille me gratia forensi longe antecedit; ille stipendiis militaribus, et quaesita per haec dignitate; ille clientum turba. [Cuius turbae par esse non possum, plus habet gratiae.] Est tanti ab hominibus vinci? dum a me fortuna vincatur! Utinam quidem hoc propositum sequi olim fuisset animus tibi! utinam de vita beata non in conspectu mortis ageremus! Sed nunc quoque moramur? Multa enim, quae supervacua esse et inimica credituri fuimus rationi, nunc experientiae credimus. Quod facere solent, qui serius exeunt et volunt tempus celeritate reparare, calcar addamus! Haec aetas optime facit ad haec studia; iam despumavit; iam vitia primo fervore adolescentiae indomita lassavit; non multum superest, ut exstinguat. — Et quando, inquis, tibi proderit istud, quod in exitu discis, aut in quam rem? — In hanc, ut exeam melior! Non est tamen quod existimes, ullam aetatem aptiorem esse ad bonam mentem, quam quae se multis experimentis, longa ac frequenti rerum patientia, domuit; quae ad salutaria, mitigatis

adfectibus, venit. Hoc est huius boni tempus: quisquis senex ad sapientiam pervenit, annis pervenit. Vale.

EPISTOLA LXIX.

Loca non mutanda, sed magis quiescendum corpore, ut et animus possit. Hunc in salutari studio defigendum, et quae avocent, vitanda.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MUTARE te loca, et in alium de alio transsilire, nolo. Primum, quia tam frequens migratio instabilis animi est. Coalescere otio non potest, nisi desiit circumspicere et errare. Ut animum possis continere, primum corporis tui fugam siste: deinde plurimum remedia continuata proficiunt; interrumpenda non est quies et vitae prioris oblivio. Sine dediscere oculos tuos; sine aures adsuescere sanioribus verbis. Quotiens processeris, in ipso transitu aliqua, quae renovent cupiditates tuas, tibi occurrent. Quemadmodum ei, qui amorem exuere conatur, evitanda est omnis admonitio dilecti corporis: (nihil enim facilius quam amor recrudescit:) ita, qui deponere vult desideria rerum omnium, quarum cupiditate flagravit, et oculos et aures ab his, quae reliquit, avertat. Cito rebellat adfectus: quocumque se verterit, pretium aliquod praesens occupationis suae adspiciet. Nullum sine auctoramento malum est. Avaritia pecuniam promittit; luxuria multas ac varias voluptates; ambitio purpuram et plausum, et ex hoc potentiam et quidquid potentia potest.

Mercede te vitia sollicitant: hic tibi gratis vivendum est. Vix effici toto seculo potest, ut vitia, tam longa licentia tumida, subigantur et iugum accipiant; nedum, si tam breve tempus intervallo discidimus. Unamquamlibet rem vix ad perfectum perducit adsidua vigilia et intentio. Si me quidem velis audire, hoc meditare: exerce te, ut mortem et excipias, et, si ita res suadebit, arcessas. Interest nihil, illa ad nos veniat, an ad illam nos. Illud inperitissimi cuiusque verbum falsum esse ipse tibi persuade: *Bella res est, mori sua morte.* Illud praeterea tecum licet cogites: Nemo nisi suo die moritur. Nihil perdis ex tuo tempore: nam quod relinquis, alienum est. Vale.

EPISTOLA LXX.

Pompeiis se fuisse, et praeteriti temporis admonitu sensisse eius fugam. Mortem instare, portum nempe iactationum. Neque timendam, neque adpetendam, aut sumendam: nisi interdum. Et quando? quum ratio, non impetus suadebit. Plura et perpulchra in hunc sensum.

SENECA Lucilio suo Salutem.

POST longum intervallum Pompeios tuos vidi: in conspectum adolescentiae meae reductus sum. Quidquid illic iuvenis feceram, videbar mihi facere adhuc posse, et paulo ante fecisse. Praenavigavimus, Lucili, vitam; et, quemadmodum in mari, ut ait VIRGILIUS noster,

— — *terraeque urbesque recedunt;*

sic, in hoc cursu rapidissimi temporis, primum pueritiam abscondimus, deinde adolescentiam, deinde quidquid est illud inter iuvenem et senem

medium, in utriusque confinio positum, deinde ipsius senectutis optimos annos: novissime incipit ostendi publicus finis generis humani. Scopulum esse illum putamus, dementissimi: portus est, aliquando petendus, numquam recusandus; in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quam qui cito navigavit. Alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent, et tranquillitatis lentissimae taedio lassant; alium pertinax flatus celerrime perfert. Idem evenire nobis puta: alios vita velocissime adduxit quo veniendum erat etiam cunctantibus, alios maceravit et coxit: quae, ut scis, non semper retinenda est; non enim vivere bonum est, sed bene vivere. Itaque Sapiens vivit quantum debet, non quantum potest. Videbit, ubi victurus sit, cum quibus, quomodo, quid acturus: cogitat semper, qualis vita, non quanta sit. Si multa occurrunt molesta et tranquillitatem turbantia, emittit se: nec hoc tantum in necessitate ultima facit; sed, quum primum illi coeperit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit, numquid illo die desinendum sit. Nihil existimat sua referre, faciat finem, an accipiat; tardius fiat, an citius: non tamquam de magno detrimento timet. Nemo multum ex stillicidio potest perdere. Citius mori, an tardius, ad rem non pertinet: bene mori, an male, ad rem pertinet. Bene autem mori, est effugere male vivendi periculum. Itaque effeminatissimam vocem illius Rhodii existimo, qui, quum in caveam coniectus esset a tyranno,

et tamquam ferum aliquod animal aleretur, suadenti cuidam ut abstineret cibo: *Omnia*, inquit, *homini*, *dum vivit*, *speranda sunt*. Ut sit hoc verum, non omni pretio vita emenda est. Quaedam licet magna, licet certa sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non veniam. Ego cogitem, in eo, qui vivit, omnia posse fortunam, potius quam cogitem, in eo, qui scit mori, nihil posse fortunam?

Aliquando tamen, etiam si certa mors instabit, et destinatum sibi supplicium sciet, non commodabit poenae suae manum. Stultitia est, timore mortis mori! Venit qui occidat: exspecta! Quid occupas? quare suscipis alienae crudelitatis procurationem? utrum invides carnifici tuo, an parcis? Socrates potuit abstinentia finire vitam, et inedia potius, quam veneno, mori; triginta tamen dies in carcere et in exspectatione mortis exegit: non hoc animo, tamquam omnia fieri possent, tamquam multas spes tam longum tempus reciperet; sed ut praeberet se legibus, ut fruendum amicis extremum Socratem daret. Quid erat stultius, quam mortem contemnere, venenum timere? Scribonia, gravis femina, amita Drusi Libonis fuit, adolescentis tam stolidi, quam nobilis, maiora sperantis, quam aut illo seculo quisquam sperare poterat, aut ipse ullo. Quum aeger a senatu in lectica relatus esset, non sane frequentibus exsequiis; (omnes enim necessarii deseruerant impie, iam non reum, sed funus:) habere coepit consilium, utrum consisceret sibi mor-

tem, an exspectaret. Cui Scribonia: Quid te, inquit, delectat alienum negotium agere? Non persuasit illi; manus sibi adtulit, nec sine causa: nam, post diem tertium aut quartum inimici moriturus arbitrio, si vivit, alienum negotium agit.

Non possis itaque de re in universum pronuntiare, quum mortem vis externa denuntiat, occupanda sit, an exspectanda: multa enim sunt, quae in utramque partem trahere possunt. Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est, quidni huic iniicienda sit manus? Quemadmodum navim eligam, navigaturus, et domum, habitaturus; ita mortis genus, qua sim exiturus e vita. Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior utique mors longior. In nulla re magis, quam in morte, morem animo gerere debemus: exeat, qua impetum cepit; sive ferrum adpetit, sive laqueum, sive aliquam potionem venas occupantem, pergat, et vincula servitutis abrumpat! Vitam et aliis adprobare quisque debet, mortem sibi. Optima est, quae placet.

Stulte haec cogitantur: „Aliquis dicet, me parum fortiter fecisse; aliquis, nimis temere; aliquis, fuisse aliquod genus mortis animosius.“ — Vis tu cogitare, id in manibus esse consilium, ad quod fama non pertinet? Hoc unum intuere, ut te fortunae quam celerrime eripias: alioqui aderunt, qui de facto tuo male existiment. Invenies etiam professos sapientiam, qui vim adferendam vitae suae negent, et nefas iudi-

cent, ipsum interemtorem sui fieri: exspectandum esse exitum, quem natura decrevit. Hoc qui dicit, non videt se libertatis viam cludere. Nil melius aeterna lex fecit, quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos. Ego exspectem vel morbi crudelitatem vel hominis, quum possim per media exire tormenta, et adversa discutere? Hoc est unum, cur de vita non possumus queri: neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod nemo nisi vitio suo miser est. Placet? vive! Non placet? licet eo reverti unde venisti! Ut dolorem capitis levares, sanguinem saepe misisti; ad extenuandum corpus vena percutitur: non opus est vasto vulnere dividere praecordia; scalpello aperitur ad illam magnam libertatem via, et puncto securitas constat.

Quid ergo est, quod nos facit pigros inertesque? Nemo nostrûm cogitat, quandoque sibi ex hoc domicilio exeundum. Sic veteres inquilinos indulgentia loci et consuetudo, etiam inter iniurias, detinet. Vis adversus hoc corpus liber esse? Tamquam migraturus habita! propone tibi, quandoque hoc contubernio carendum! fortior eris ad necessitatem exeundi. Sed quemadmodum suus finis veniet in mentem omnia sine fine concupiscentibus? Nullius rei meditatio tam necessaria est: alia enim exercentur fortasse in supervacuum. Adversus paupertatem praeparatus est animus? permansere divitiae. Ad contemtum nos doloris armavimus? numquam a nobis exiget huius virtutis experimentum integri ac sani felicitas corpo-

ris. Ut fortiter amissorum pateremur desideria, praecepimus nobis? omnes quos amabamus, superstites fortuna servavit. Huius unius rei usum qui exigat dies, veniet.

Non est quod existimes, magnis tantum viris hoc robur fuisse, quo servitutis humanae claustra perrumperent. Non est quod iudices, hoc fieri, nisi a Catone, non posse, qui, quam ferro non emiserat animam, manu extraxit; quum vilissimae sortis homines ingenti impetu in tutum evaserint: quumque commodo mori non licuisset, nec ad arbitrium suum instrumenta mortis eligere, obvia quaeque rapuerunt, et, quae natura non erant noxia, vi sua tela fecerunt. Nuper, in ludo bestiariorum, unus e Germanis, quum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus; nullum aliud illi dabatur sine custode secretum: ibi lignum id, quod ad emundanda obscoena adhaerente spongia positum est, totum in gulam farsit, et vi praeclusis faucibus spiritum elisit. — Hoc fuit morti contumeliam facere! — Ita prorsus. — Parum munde, et parum decenter! — Quid est stultius, quam fastidiose mori? O virum fortem! o dignum, cui fati daretur electio! quam fortiter ille gladio usus esset! quam animose in profundam se altitudinem maris aut abscisae rupis inmisisset! Undique destitutus, invenit quemadmodum et mortem sibi deberet et telum; ut scias, ad moriendum nihil aliud in mora esse, quam velle. Existimetur de facto hominis acerrimi, ut cuique visum erit; dum hoc

constet, praeferendam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae. Quoniam coepi sordidis uti exemplis, perseverabo: plus enim a se quisque exiget, si viderit, hanc rem etiam a contemtissimis posse contemni. Catones, Scipionesque, et alios, quos audire cum admiratione consuevimus, supra imitationem positos putamus; iam ego istam virtutem habere tam multa exempla in ludo bestiario, quam in ducibus belli civilis, ostendam. Quum adveheretur nuper inter custodias quidam ad matutinum spectaculum missus, tamquam somno premente nutaret, caput usque eo demisit, donec radiis insereret, et tamdiu se in sedili suo tenuit, donec cervicem circumactu rotae frangeret: eodem vehiculo, quo ad poenam ferebatur, poenam effugit.

Nihil obstat erumpere et exire cupienti. In aperto nos natura custodit: cui permittit necessitas sua, circumspiciat exitum mollem; cui ad manum plura sunt, per quae sese adserat, is delectum agat, et, qua potissimum liberetur, consideret; cui difficilis occasio est, is proximam quamque pro optima adripiat, sit licet inaudita, sit nova. Non deerit ad mortem ingenium, cui non defuerit animus. Vides, quemadmodum extrema quoque mancipia, ubi illis stimulos adegit dolor, excitentur et intentissimas custodias fallant? Ille vir magnus est, qui mortem sibi non tantum imperavit, sed invenit. Ex eodem tibi munere plura exempla promisi. Secundo naumachiae spectaculo unus e barbaris lanceam, quam in adver-

sarios acceperat, totam iugulo suo meruit. Quare, inquit, non omne tormentum, omne ludibrium iamdudum effugio? quare ego mortem armatus exspecto? Tanto hoc speciosius spectaculum fuit, quanto honestius mori discunt homines, quam occidere. Quid ergo? quod animi perditi noxiosique habent, non habebunt illi, quos adversus hos casus instruxit longa meditatio, et magistra rerum omnium Ratio? Illa nos docet, fati varios esse accessus, finem eumdem: nihil autem interesse, unde incipiat, quod venit eodem. Illa monet, ut, si licet, moriaris sine dolore; sin autem non, quemadmodum potes, et, quidquid obvenerit ad vim adferendam tibi, invadas. Iniuriosum est rapto vivere; at contra pulcherrimum, mori rapto. Vale.

EPISTOLA LXXI.

Summum Bonum in oculis habendum, eo singula consilia vel actiones referendas. Quod igitur illud? unum Honestum. Adulterant, qui Externa miscent: quia in solo animo haeret. Deinde, Bona paria esse: et Contemtum a Claritate non differre, si utrumque ex Honesto. Catonem dat exemplum, et (o pulchre!) dilatat. Mortem honestam a vita tali non item differre: contra Academicos, qui gradus faciunt Beatitatis. Non esse, nec illam, nec Honestum intendi. Itaque in equuleo, Beatissimo esse licere. Itane? non pallebit, tremet, dolebit? Immo: (a natura enim ista:) sed haec omnia animi robore vincet. Nec tamen statim omnes. Discrimina sunt inter Sapientes, aut Studiosos. Lege sodes, attende, mirare.

SENECA Lucilio suo Salutem.

SUBINDE me de rebus singulis consulis, oblitus vasto nos mari dividi. Quum magna pars consilii sit

in tempore, necesse est evenire, ut de quibusdam rebus tunc ad te perferatur sententia mea, quum iam contraria potior est. Consilia enim rebus aptantur: res nostrae feruntur, immo volvuntur. Ergo consilium sub die nasci debet: et hoc quoque tardum est nimis; sub manu, quod aiunt, nascatur! Quemadmodum autem inveniatur, ostendam. Quotiens, quid fugiendum sit, aut quid petendum, voles scire; ad summum Bonum et propositum totius vitae tuae respice! illi enim consentire debet quidquid agimus. Non disponet singula, nisi cui iam vitae suae summa proposita est. Nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi iam constet quid velit pingere. Ideo peccamus, quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo deliberat. Scire debet quid petat ille, qui sagittam vult mittere; et tunc dirigere ac moderari manu telum. Errant consilia nostra, quia non habent quo dirigantur. Ignoranti quem portum petat nullus suus ventus est. Necesse est multum in vita nostra casus possit, quia vivimus casu. Quibusdam autem evenit, ut, quaedam scire se, nesciant. Quemadmodum quaerimus saepe eos, cum quibus stamus; ita plerumque finem summi Boni ignoramus adpositum. Nec multis verbis, nec circuitu longo, quod sit summum Bonum, colligas; digito, ut ita dicam, demonstrandum est, nec in multa spargendum. Quid enim ad rem pertinet, in particulas illud diducere? quum possis dicere: *Summum Bonum est, quod honestum est;*

et, quod magis admireris: *Unum Bonum est, quod honestum est;* cetera falsa et adultera bona sunt. Hoc si persuaseris tibi, et virtutem adamaveris; (amare enim parum est:) quidquid illa contigerit, id tibi, qualecumque aliis videbitur, faustum felixque erit; et torqueri, si modo iacueris ipso torquente securior; et aegrotare, si non maledixeris fortunae, si non cesseris morbo. Omnia denique, quae ceteris videntur mala, et mansuescent, et in bonum abibunt, si super illa eminueris. Hoc liqueat, nihil esse bonum, nisi honestum; et omnia incommoda suo iure bona vocabuntur, quae modo virtus honestaverit. Multis videmur maiora promittere, quam recipit humana conditio. Non inmerito: ad corpus enim respiciunt. Revertantur ad animum! iam hominem Deo metientur.

Erige te, Lucili, virorum optime, et relinque istum ludum literarium philosophorum, qui rem magnificentissimam ad syllabas vocant; qui animum minuta docendo demittunt et conterunt: fies similis illis, qui invenerunt ista, non qui docent, et id agunt, ut Philosophia potius difficilis, quam magna, videatur. SOCRATES, qui totam Philosophiam revocavit ad mores, et *hanc summam* dixit esse *sapientiam, bona malaque distinguere: Sequere,* inquit, *illos, si quid apud te habeo auctoritatis, ut sis beatus; et te alicui stultum videri sine.* Quisquis volet, tibi contumeliam faciat et iniuriam: tu tamen nihil patieris, si modo tecum erit Virtus. *Si vis,* inquit, *beatus esse, si fide bona*

vir bonus, sine contemnat te aliquis. Hoc nemo praestabit, nisi qui omnia bona exaequaverit; quia nec bonum sine honesto est, et honestum in omnibus par est.

Quid ergo? nihil interest inter praeturam Catonis, et repulsam? nihil interest, utrum Pharsalica acie Cato vincatur, an vincat? hoc eius bonum, quo victis partibus non potest vinci, par erat illi bono, quo victor rediret in patriam, et componeret pacem? — Quidni par sit? Eadem enim Virtute et mala fortuna vincitur, et ordinatur bona: virtus autem non potest maior aut minor fieri; unius staturae est. — Sed Cn. Pompeius amittet exercitum; sed illud pulcherrimum reipublicae praetextum, optimates, et, prima acies Pompeianarum partium, Senatus ferens arma, uno proelio profligabuntur; et tam magni ruina imperii in totum dissiliet orbem! aliqua pars eius in Aegypto, aliqua in Africa, aliqua in Hispania cadet! ne hoc quidem miserae reipublicae continget, semel ruere! — Omnia licet fiant! Iubam in regno suo non locorum notitia adiuvet, non popularium pro rege suo virtus obstinatissima; Uticensium quoque fides, malis fracta, deficiat, et Scipionem in Africa nominis sui fortuna destituat; olim provisum est, ne quid Cato detrimenti caperet. — Victus est tamen! — Et hoc numera inter repulsas Catonis: tam magno animo feret, aliquid sibi ad victoriam, quam ad praeturam, obstitisse. Quo die repulsus est, lusit; qua nocte periturus fuit, legit: eodem loco habuit, praetura et vita excidere;

omnia, quae accide rent, ferenda esse persuaserat sibi. Quidni ille mutationem reipublicae forti et aequo pateretur animo? Quid enim mutationis periculo exceptum? non terra, non coelum, non totus hic rerum omnium contextus, quamvis Deo agente ducatur. Non semper tenebit hunc ordinem; sed illum ex hoc cursu aliquis dies deiiciet. Certis eunt cuncta temporibus; nasci debent, crescere, exstingui. Quaecumque supra nos vides currere, et haec, quibus inmixti atque inpositi sumus veluti solidissimis, carpentur ac desinent. Nulli non senectus sua est: inaequalibus ista spatiis eodem natura dimittit. Quidquid est, non erit: nec peribit, sed resolvetur. Nobis solvi, perire est. Proxima enim intuemur: ad ulteriora non prospicit mens hebes, et quae se corpori addixit; alioqui fortius finem sui suorumque pateretur, si speraret omnia illa sic in vitam mortemque per vices ire, et conposita dissolvi, dissoluta conponi; in hoc opere aeternam artem cuncta temperantis Dei verti. Itaque, ut Cato, quum aevum animo percurrerit, dicet: „Omne humanum genus, quodque est, quodque erit, morte damnatum est: omnes, quae usquam rerum potiuntur, urbes, quaeque alienorum imperiorum magna sunt decora, ubi fuerint, aliquando quaeretur, et vario exitii genere tollentur: alias destruent bella; alias desidia paxque ad inertiam versa consumet, et, magnis opibus exitiosa res, luxus. Omnes hos fertiles campos repentina maris inundatio abscondet, aut in subitam cavernam

considentis soli lapsus abducet. Quid est ergo, quare indigner aut doleam, si exiguo momento publica fata praecedo?" Magnus animus Deo pareat, et, quidquid lex universi iubet, sine cunctatione patiatur. Aut in meliorem emittitur vitam, lucidius tranquilliusque inter divina mansurus; aut certe, sine ullo futurus incommodo, suae naturae remiscebitur, et revertetur in totum. Non est ergo M. Catonis maius bonum honesta vita, quam mors honesta; quoniam non intenditur Virtus. *Idem esse*, dicebat SOCRATES, *veritatem et virtutem:* quomodo illa non crescit, sic ne virtus quidem; habet numeros suos, plena est.

Non est itaque, quod mireris paria esse Bona, et quae ex proposito sumenda sunt, et quae si ita res tulit. Nam si hanc inaequalitatem receperis, et fortiter torqueri in minoribus bonis numeres, numerabis etiam in malis: et infelicem Socratem dices in carcere; infelicem Catonem, vulnera sua animosius, quam fecerat, retractantem; calamitosissimum omnium Regulum, fidei poenas etiam hostibus servatae pendentem. Atqui nemo hoc dicere, ne ex mollissimis quidem, ausus est: negant enim illum esse beatum, sed tamen negant miserum. Academici veteres beatum quidem esse etiam inter hos cruciatus fatentur, sed non ad perfectum, nec ad plenum: quod nullo modo potest recipi. Nisi beatus est, in summo bono non est. Quod summum Bonum est, supra se gradum non habet; si modo illi Virtus inest, si illam adversa non minuunt, si manet

etiam comminuto corpore incolumis. Manet autem: virtutem enim intelligo animosam et excelsam, quam incitat quidquid infestat. Hunc animum, quem saepe induunt generosae indolis iuvenes, quos alicuius honestae rei pulchritudo percussit, ut omnia fortuita contemnant, profecto Sapientia infundet et tradet: persuadebit, unum Bonum esse, quod honestum; hoc nec remitti, nec intendi posse; non magis, quam regulam, qua rectum probari solet, flectes. Quidquid ex illa mutaveris, iniuria est recti. Idem ergo de Virtute dicemus: et haec recta est; flexuram non recipit: rigidari quidem potest, amplius intendi non potest. Haec de omnibus rebus iudicat, de hac nulla. Si rectior ipsa non potest fieri; nec, quae ab illa quidem fiunt, alia aliis rectiora sunt; huic enim necesse est respondeant: ita paria sunt.

Quid ergo? inquis: iacere in convivio, et torqueri, paria sunt? — Hoc mirum videtur tibi? Illud licet magis admireris: iacere in convivio, malum est; torqueri in equuleo, bonum est; si illud turpiter, hoc honeste fit. Bona ista aut mala non efficit materia, sed Virtus: haec ubicumque adparuit, omnia eiusdem mensurae ac pretii sunt. In oculos nunc mihi manus intentat ille, qui omnium animum aestimat ex suo, quod dicam paria bona esse, adversa fortiter portantis, et prospera honeste iudicantis; quod dicam paria bona esse, eius qui triumphat, et eius qui ante currum vehitur invictus animo. Non putant enim fieri, quidquid facere non possunt; ex infirmitate sua

de Virtute ferunt sententiam. Quid miraris, si uri, vulnerari, occidi, adligari iuvat, aliquando etiam libet? Luxurioso frugalitas poena est; pigro supplicii loco labor est; delicatis miseria est industria; desidioso studere torqueri est: eodem modo haec, ad quae omnes inbecilli sumus, dura atque intoleranda credimus, obliti, quam multis tormentum sit vino carere, aut prima luce excitari. Non ista difficilia sunt natura, sed nos fluidi et enerves. Magno animo de rebus magnis iudicandum est; alioqui videbitur illarum vitium esse quod nostrum est. Sic quaedam rectissima, quum in aquam demissa sunt, speciem curvi praefractique visentibus reddunt. Non tantum quid videas, sed quemadmodum, refert: animus noster ad vera perspicienda caligat. Da mihi adolescentem incorruptum, et ingenio vegetum; dicet fortunatiorem sibi videri, qui omnia rerum adversarum onera rigida cervice sustollit, qui supra fortunam extat. Non mirum est, in tranquillitate non concuti: illud mirare, ibi extolli aliquem, ubi omnes deprimuntur; ibi stare, ubi omnes iacent. Quid est in tormentis, quid est in aliis, quae adversa adpellamus, mali? hoc, ut opinor, succidere mentem, et incurvari, et succumbere; quorum nihil sapienti viro potest evenire. Stat rectus sub quolibet pondere; nulla illum res minorem facit; nihil illi eorum, quae ferenda sunt, displicet. Nam, quidquid cadere in hominem potest, in se cecidisse non queritur. Vires suas novit; scit se esse oneri ferendo.

Non educo Sapientem ex hominum numero; nec dolores ab illo, sicut ab aliqua rupe nullum sensum admittente, submoveo. Memini ex duabus illum partibus esse conpositum: altera est inrationalis; haec mordetur, uritur, dolet: altera rationalis; haec inconcussas opiniones habet, intrepida est, et indomita. In hac positum est summum illud hominis bonum: antequam impleatur, incerta mentis volutatio est; quum vero perfectum est, inmota illa stabilitas est. Itaque inchoatus, et ad summa procedens, cultorque virtutis, etiam si adpropinquat perfecto bono, sed ei nondum summam manum inposuit; ibi interim cessabit, et remittet aliquid ex intentione mentis: nondum enim incerta transgressus est; etiam nunc versatur in lubrico. Beatus vero, et virtutis exactae, tunc se maxime amat, quum fortissime expertus est; et metuenda ceteris, si alicuius honesti officii pretia sunt, non tantum fert, sed amplexatur, multoque audire mavult: *Tanto melior*, quam *tanto felicior*.

Venio nunc illo, quo me vocat exspectatio tua. Ne extra rerum naturam vagari virtus nostra videatur, et tremet Sapiens, et dolebit, et expallescet; hi enim omnes corporis sensus sunt. Ubi ergo calamitas? ubi illud malum verum est? Illic scilicet, si ista animum detrahunt, si ad confessionem servitutis adducunt, si illi poenitentiam sui faciunt. Sapiens quidem vincit virtute fortunam. — At multi professi Sapientiam levissimis nonnumquam minis exterriti sunt! — Hoc loco

vitium nostrum est, qui, quod dicitur de Sapiente, exigimus et a Proficiente. Suadeo adhuc mihi ista quae laudo, nondum persuadeo; etiam si persuasissem, nondum tam parata haberem aut tam exercitata, ut ad omnes casus procurrerent. Quemadmodum lana quosdam colores semel ducit, quosdam, nisi saepius macerata et recocta, non perbibit: sic alias disciplinas ingenia, quum accepere, protinus praestant; haec, nisi alte descendit, et diu sedit, et animum non coloravit, sed infecit, nihil ex his, quae promiserat, praestat. Cito hoc potest tradi, et paucissimis verbis, *Unum Bonum esse Virtutem, nullum certe sine virtute; et ipsam Virtutem in parte nostri meliore, id est, rationali, positam.* Quid erit haec Virtus? iudicium verum et inmotum; ab hoc enim impetus venient mentis; ab hoc omnes species, quae impetum movent, redigentur ad liquidum. Huic iudicio consentaneum erit, omnia, quae virtute contacta sunt, et bona iudicare, et inter se paria. Corporum autem bona corporibus quidem bona sunt; sed in totum non sunt bona. His pretium quidem erit aliquod, ceterum dignitas non erit; magnis inter se intervallis distabunt; alia maiora, alia minora erunt. Et in ipsis Sapientiam sectantibus magna discrimina esse, fateamur necesse est. Alius iam in tantum profecit, ut contra fortunam audeat adtollere oculos, sed non pertinaciter; cedunt enim nimio splendore praestricti: alius in tantum, ut possit cum illa conferre vultum; si iam pervenit ad summum, et fidu-

ciae plenus est. Inperfecta necesse est labent, et modo prodeant, modo sublabantur, aut succidant. Sublabentur autem, nisi ire et niti perseveraverint: si quidquam ex studio et fideli intentione laxaverint, retro eundum est. Nemo profectum ibi invenit, ubi reliquerat.

Instemus itaque, et perseveremus! Plus quam profligavimus, restat; sed magna pars est profectus, velle proficere. Huius rei conscius mihi sum: volo, et tota mente volo. Te quoque instinctum esse, et magno ad pulcherrima properare impetu, video. Properemus! ita demum vita beneficium erit; alioqui mora est, et quidem turpis inter foeda versantibus. Id agamus, ut nostrum omne tempus sit: non erit autem, nisi prius nos nostri esse coeperimus. Quando continget contemnere utramque fortunam? quando continget omnibus oppressis adfectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere: *Vici!* — Quem vicerim, quaeris? — Non Persas, nec extrema Medorum, nec si quid ultra Dahas bellicosum iacet; sed avaritiam, sed ambitionem, sed metum mortis, qui victores gentium vicit. Vale.

EPISTOLA LXXII.

Differt petitionem Lucilii. Ex occasione, differri a nobis Boni studium; male: huic uni, omissis aliis, vacandum est. Nihil incidere, quod impediat, Sapienti quidem: aliqua Proficienti. Discrimen inter utrosque. Externa nec addere, nec demere Sapienti, semper se contento.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUOD quaeris a me, liquebat mihi, quum rem

ediscerem, per se: sed diu non recentavi memoriam meam; itaque non facile me sequitur. Quod evenit libris situ cohaerentibus, hoc evenisse mihi sentio; explicandus est animus, et, quaecumque apud illum deposita sunt, subinde excuti debent, ut parata sint quotiens usus exegerit. Ergo hoc in praesentia differamus; multum enim operae, multum diligentiae poscit. Quum primum longiorem eodem loco speravero moram, tunc istud in manus sumam. Quaedam enim sunt, quae possis et in cisio scribere; quaedam lectum, et otium, et secretum desiderant. Nihilominus his quoque occupatis diebus agatur aliquid, et quidem totis: numquam enim non succedent occupationes novae; serimus illas: itaque ex una exeunt plures; deinde ipsi nobis dilationem damus. — „Quum hoc peregero, toto animo incumbam; et, si hanc rem molestam composuero, studio me dabo.“ — Non, quum vacaveris, philosophandum est: omnia alia negligenda sunt, ut huic adsideamus; cui nullum tempus satis magnum est, etiam si a pueritia usque ad longissimos humani aevi terminos vita producatur. Non multum refert, utrum omittas philosophiam, an intermittas: non enim, ubi interrupta est, manet; sed, eorum more, quae intenta dissiliunt, usque ad initia sua recurrit, quod a continuatione discessit.

Resistendum est occupationibus; nec explicandae, sed submovendae sunt. Tempus quidem nullum parum est idoneum studio salutari: atqui multi inter illa non student, propter quae stu-

dendum est. — Incidet quod impediat; — non equidem eum, cuius animus in omni negotio laetus atque alacer est: inperfectis adhuc interscinditur laetitia; Sapientis vero contexitur gaudium, nulla rumpitur causa, nulla fortuna; semper et ubique tranquillum est. Non enim ex alieno pendet, nec favorem fortunae, aut hominis, exspectat. Domestica illi felicitas est: exiret ex animo, si intraret; ibi nascitur. Aliquando extrinsecus, quo admoneatur mortalitatis, intervenit; sed id leve; et quod summam cutem stringat. Aliquo, inquam, incommodo adflatur: maximum eius bonum est fixum. Ita dico, extrinsecus aliqua sunt incommoda; velut in corpore interdum robusto solidoque eruptiones quaedam pustularum et ulcuscula, nullum in alto malum est. Hoc, inquam, interest inter consummatae sapientiae virum, et alium procedentis, quod inter sanum, et ex morbo gravi ac diutino emergentem, cui sanitatis loco est levior accessio. Hic, nisi adtendit, subinde gravatur, et in eadem revolvitur: Sapiens recidere non potest, ne incidere quidem amplius. Corpori enim ad tempus bona valitudo est; quam medicus, etiam si reddidit, non praestat: saepe ad eumdem, qui advocaverat, excitatur. [Sapientis animus] semel in totum sanatus [est.] Dicam quomodo intelligas sanum: si se ipse contentus est; si confidit sibi; si scit, omnia vota mortalium, omnia beneficia quae dantur petunturque, nullum in beata vita habere momentum. Nam cui aliquid accedere potest, id inperfectum

est; cui aliquid abscedere potest, id inperpetuum est: cuius perpetua futura laetitia est, is suo gaudeat. Omnia autem, quibus vulgus inhiat, ultro citroque fluunt: nihil dat fortuna mancipio; sed haec quoque fortuita tunc delectant, quum illa Ratio temperavit ac miscuit. Haec est quae etiam externa commendet; quorum avidis usus ingratus est.

Solebat ATTALUS hac imagine uti: *Vidisti aliquando canem missa a domino frusta panis aut carnis aperto ore captantem? quidquid excepit, protinus integrum devorat, et semper ad spem futuri hiat. Idem evenit nobis: quidquid exspectantibus fortuna proiecit, id sine ulla voluptate demittimus, statim ad rapinam alterius erecti et adtenti.* Hoc Sapienti non evenit; plenus est: etiam si quid obvenit, secure excipit, ac reponit; laetitia fruitur maxima, continua, sua. Habet aliquis bonam voluntatem, habet profectum, sed cui multum desit a summo? hic deprimitur alternis, et extollitur, ac modo in coelum adlevatur, modo defertur ad terram. Inpeditis ac rudibus nullus praecipitationis finis est; in Epicureum illud chaos decidunt inane, sine termino. Est adhuc genus tertium, eorum qui sapientiae adludunt; quam non quidem contigerunt, in conspectu tamen, et (ut ita dicam) sub ictu habent: hi non concutiuntur; ne defluunt quidem: nondum in sicco, iam in portu sunt. Ergo, quum tam magna sint inter summos imosque discrimina; quum medios quoque sequatur fructus suus, sequatur ingens periculum ad deteriora red-

eundi; non debemus occupationibus indulgere. Excludendae sunt: si semel intraverint, in locum suum alias substituent. Principiis illarum obstemus! Melius non incipient, quam desinent. Vale.

EPISTOLA LXXIII.

Philosophos non esse contumaces. Parere magis, et amare Principes, quam illos ambitiosos, aut Palatinos. Nam isti adpetunt, invident, semper inquieti, et saepe irati. Illi autem amant, quia in quiete sub iis sunt; et tales sunt, id est, bonarum mercium pleni. Imputant etiam hoc beneficium, etsi pluribus contingat. Hortatur deinde adsurgere ad Virtutem, id est, Deum. Nam Sapientem (Stoica superbia) vel illi parem.

SENECA Lucilio suo Salutem.

ERRARE mihi videntur, qui existimant, Philosophiae fideliter deditos contumaces esse ac refractarios, et contemtores magistratuum ac regum, eorumve, per quos publica administrantur. E contrario enim, nulli adversus illos gratiores sunt; nec inmerito: nullis enim plus praestant, quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi, quibus altum ad propositum bene vivendi confert securitas publica, necesse est auctorem huius boni ut parentem colant; multo quidem magis, quam illi inquieti et in medio positi, qui multa principibus debent, sed multa et inputant; quibus numquam tam plene occurrere ulla liberalitas potest, ut cupiditates illorum, quae crescunt dum inplentur, exsatiet. Quisquis autem de accipiendo cogitat, oblitus accepti est; nec ullum habet malum cupiditas maius, quam quod ingrata est. Adiice nunc, quod nemo eorum, qui in repu-

blica versantur, quos vincat, sed a quibus vincatur, adspicit; et illis non tam iucundum est, multos post se videre, quam grave, aliquem ante se. Habet hoc vitium omnis ambitio: non respicit. Nec ambitio tantum instabilis est, verum cupiditas omnis; quia incipit semper a fine. At ille vir sincerus ac purus, qui reliquit et curiam et forum, et omnem administrationem reipublicae, ut ad ampliora secederet, diligit eos, per quos hoc ei facere tuto licet, solumque illis gratuitum testimonium reddit, et magnam rem nescientibus debet. Quemadmodum praeceptores suos veneratur ac suspicit, quorum beneficio illis inviis exiit: sic et hos, sub quorum tutela positus exercet artes bonas. — Verum alios quoque rex viribus suis protegit. — Quis negat? Sed quemadmodum Neptuno plus debere se iudicat ex his, qui eadem tranquillitate usi sunt, qui plura et pretiosiora illo mari vexit; et animosius a mercatore, quam a vectore, solvitur votum; et ex ipsis mercatoribus effusius gratus est, qui odores ac purpuras et auro pensanda portabat, quam qui vilissima quaeque, et saburrae loco futura, congesserat: sic huius pacis beneficium, ad omnes pertinentis, altius ad eos pervenit, qui illa bene utuntur. Multi enim sunt ex his togatis, quibus pax operosior bello est. An idem existimas pro pace debere eos, qui illam ebrietati aut libidini impendunt, aut aliis vitiis, quae vel bello rumpenda sunt? Nisi forte tam iniquum putas esse Sapientem, ut nihil viritim se debere pro com-

munibus bonis iudicet. Soli lunaeque plurimum debeo, et non uni mihi oriuntur; anno, temperantique annum Deo, privatim obligatus sum; quamvis nihil in meum honorem descripta sint. Stulta avaritia mortalium possessionem proprietatemque discernit, nec quidquam suum credit esse, quod publicum est; at ille Sapiens nihil iudicat suum magis, quam cuius illi cum humano genere consortium est. Nec enim essent ista communia, nisi pars illorum pertineret ad singulos: suum efficit, etiam quod ex minima portione commune est.

Adiice nunc, quod magna et vera bona non sic dividuntur, ut exiguum in singulos cadat: ad unumquemque tota perveniunt. Ex congiario tantum ferunt homines, quantum in capita promissum est; epulum et visceratio, et si quid aliud capitur manu, discedit in partes: at haec individua bona, pax, et libertas, tam omnium tota quam singulorum sunt. Cogitat itaque Sapiens, per quem sibi horum usus fructusque contingat; per quem non ad arma illum, nec ad servandas vigilias, nec ad tuenda moenia et multiplex belli tributum, publica necessitas vocet: agitque gubernatori suo gratias. Hoc docet Philosophia praecipue, bene debere beneficia, bene solvere: interdum autem solutio est ipsa confessio. Confitebitur ergo, multum se debere ei, cuius administratione ac providentia contingit illi pingue otium, et arbitrium sui temporis, et inperturbata publicis occupationibus quies.

O Meliboee. Deus nobis haec otia fecit!
namque erit ille mihi semper Deus. — —

Si illa quoque otia multum auctori suo debent, quorum munus hoc maximum est:

Ille meas errare boves (ut cernis) et ipsum
ludere, quae vellem, calamo permisit agresti:

quanti aestimamus hoc otium, quod inter Deos agitur, quod Deos facit?

Ita dico, Lucili; et te in coelum compendiario voco. Solebat SEXTIUS dicere, *Iovem plus non posse, quam bonum virum.* Plura Iupiter habet, quae praestet hominibus; sed inter duos bonos non est melior, qui locupletior: non magis, quam inter duos, quibus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui maius speciosiusque navigium est. Iupiter quo antecedit virum bonum? Diutius bonus est. Sapiens nihilo se minoris aestimat, quod virtutes eius spatio breviore cluduntur. Quemadmodum ex duobus Sapientibus, qui senior decessit, non est beatior eo, cuius intra pauciores annos terminata virtus est: sic Deus non vincit Sapientem felicitate, etiam si vincit aetate. Non est virtus maior, quae longior. Iupiter omnia habet; sed nempe aliis tradidit habenda. Ad ipsum hic unus usus pertinet, quod utendi omnibus causa est: Sapiens tam aequo animo omnia apud alios videt contemnitque, quam Iupiter; et hoc se magis suspicit, quod Iupiter uti illis non potest, Sapiens non vult. Credamus itaque SEXTIO, monstranti pulcherrimum iter et clamanti: *Hac itur ad astra! hac, secundum fruga-*

litatem; hac, secundum temperantiam; hac, secundum fortitudinem! Non sunt Dii fastidiosi, non invidi; admittunt, et adscendentibus manum porrigunt. Miraris, hominem ad Deos ire? Deus ad homines venit; immo, quod propius est, in homines venit. Nulla sine Deo mens bona est. Semina in corporibus humanis divina dispersa sunt; quae si bonus cultor excipit, similia origini prodeunt; et paria his, ex quibus orta sunt, surgunt: si malus, non aliter, quam humus sterilis ac palustris, necat, ac deinde creat purgamenta pro frugibus. Vale.

EPISTOLA LXXIV.

O pulchra, o honesta Epistola! et de ipso Honesto: unum illud re Bonum esse; cetera, opinione. Qui tuto, qui secure volet vivere, sic sentiat. Quid etiam? scutum in omnia fortuita promtum habeat, Deum sequi. Obiectiunculis quibusdam deinde respondet: postremo, vitam beatam, ut circulum esse; in parvo, in magno, perfectam: nihil addi, nihil detrahi ab Externis. Iterandum est, o pulchra, o honesta! qui mentem talem habes, fruere.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EPISTOLA tua delectavit me, et marcentem excitavit; memoriam quoque meam, quae iam mihi segnis ac lenta est, evocavit. Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumentum beatae vitae hanc persuasionem, *unum Bonum esse, quod Honestum est?* Nam, qui alia bona iudicat, in fortunae venit potestatem, alieni arbitrii fit: qui omne bonum honesto circumscripsit, intra se felix est. Hic amissis liberis moestus, hic sollicitus aegris, hic turpibus et aliquam passis infamiam tri-

stis; illum videbis alienae uxoris amore cruciari, illum suae: non deerit, quem repulsa distorqueat; erunt, quos ipse honor vexet. Illa vero maxima ex omni mortalium populo turba miserorum, quam exspectatio mortis exagitat undique inpendens: nihil enim est, unde non subeat. Itaque, ut in hostili regione versantibus, huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix. Nisi hic timor e pectore eiectus est, palpitantibus praecordiis vivitur. Occurrent acti in exsilium, et evoluti bonis; occurrent, quod genus egestatis gravissimum est, in divitiis inopes; occurrent naufragi, similiave naufragis passi, quos aut popularis ira, aut invidia, perniciosum optimis telum, inopinantes securosque disiecit, procellae more, quae in ipsa sereni fiducia solet emergere, aut fulminis subiti, ad cuius ictum etiam vicina tremuerunt. Nam ut illic, quisquis ab igne propior stetit, percusso similis obstupuit; sic in his per aliquam vim accidentibus, unum calamitas opprimit, ceteros metus; paremque passis tristitiam facit, pati posse. Omnium animos mala aliena ac repentina sollicitant. Quemadmodum aves etiam inanis fundae sonus territat; ita nos non ad ictum tantum exagitamur, sed ad crepitum.

Non potest ergo quisquam beatus esse, qui huic se opinioni credidit; non enim beatum est, nisi quod intrepidum: inter suspecta male vivitur. Quisquis se multum fortuitis dedit, ingentem sibi materiam perturbationis et inexplicabi-

lem fecit: una haec via est ad tuta vadenti, et externa despicere, et honesto contentum esse. Nam qui aliquid Virtute melius putat, aut ullum praeter illam Bonum; ad haec quae a fortuna sparguntur, sinum expandit, et sollicitus missilia eius exspectat. Hanc imaginem animo tuo propone, ludos facere fortunam, et in hunc mortalium coetum honores, divitias, gratiam excutere: quorum alia inter diripientium manus scissa sunt; alia infida societate divisa; alia magno detrimento eorum, in quos devenerant, prensa: ex quibus quaedam aliud agentibus inciderunt; quaedam, quia nimia captabantur, amissa, et, dum avide rapiuntur, expulsa sunt. Nulli vero, etiam cui rapina feliciter cessit, gaudium rapti duravit in posterum. Itaque prudentissimus quisque, quum primum induci videt munuscula, a theatro fugit, et scit magno parva constare. Nemo manum conserit cum recedente, nemo exeuntem ferit; circa praemium rixa est. Idem in his evenit, quae fortuna desuper iactat. Aestuamus miseri, distringimur, multas habere cupimus manus; modo in illam respicimus: nimis tarde nobis mitti videntur, quae cupiditates nostras inritant, ad paucos perventura, exspectata omnibus. Ire obviam cadentibus cupimus; gaudemus, si quid invasimus, invadendique alios spes vana delusit: vilem praedam magno aliquo incommodo luimus, aut inde fallimur. Secedamus itaque ab istis ludis, et demus raptoribus locum! illi spectent bona ista pendentia, et ipsi magis pendeant.

Quicumque beatus esse constituit, unum esse Bonum putet, quod honestum est. Nam si ullum aliud existimat, primum male de Providentia iudicat; quia multa incommoda iustis viris accidunt, et quia, quidquid nobis dedit, breve est et exiguum, si compares mundi totius aevo. Ex hac deploratione nascitur, ut ingrati divinorum interpretes simus. Querimur, quod non semper, quod et pauca nobis, et incerta, et abitura contingant. Inde est quod nec vivere, nec mori volumus: vitae nos odium tenet, timor mortis. Nutat omne consilium; nec implere nos ulla felicitas potest. Causa autem est, quod non pervenimus ad illud bonum inmensum et insuperabile, ubi necesse est resistat voluntas nostra, quia ultra summum non est locus. — Quaeris, quare Virtus nullo egeat? — Praesentibus gaudet; non concupiscit absentia; nihil non illi magnum est, quia satis. Ab hoc discede iudicio; non pietas constabit, non fides! Multa utramque praestare cupienti patienda sunt ex his, quae mala vocantur; multa inpendenda ex his, quibus indulgemus tamquam bonis. Perit fortitudo, quae periculum facere debet sui: perit magnanimitas, quae non potest eminere, nisi omnia velut minuta contemsit, quae pro maximis vulgus optat: perit gratia, et relatio gratiae aestimatur labor, si quidquam pretiosius fide novimus, si non optima spectamus.

Sed, ut illa praeteream, aut ista bona non sunt, quae vocantur; aut homo felicior Deo est, quoniam quidem, quae parata nobis sunt, non ha-

bet in usu Deus; nec enim libido ad illum, nec epularum lautitia, nec opes, nec quidquam ex his hominem inescantibus, et vili voluptate ducentibus, pertinet. Ergo aut credibile est, bona Deo deesse; aut hoc ipsum argumentum est, bona non esse, quae Deo desunt. Adiice, quod multa, quae bona videri volunt, animalibus, quam homini, pleniora contingunt. Illa cibo avidius utuntur; venere non aeque fatigantur; virium illis maior est et aequabilior firmitas: sequitur, ut multo feliciora sint homine. Nam sine nequitia, sine fraudibus degunt; fruuntur voluptatibus, quas et magis capiunt, et ex facili, sine ullo pudoris aut poenitentiae metu. Considera tu itaque, an id *Bonum* vocandum sit, quo Deus ab homine vincitur. Summum bonum in animo contineamus! obsolescit, si ab optima nostri parte ad pessimam transit, et transfertur ad sensus, qui agiliores sunt animalibus mutis. Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda.

Bona illa sunt *vera*, quae Ratio dat, solida ac sempiterna; quae cadere non possunt, nec decrescere quidem aut minui: cetera opinione bona sunt; et nomen quidem habent commune cum veris, proprietas in illis boni non est. Itaque *commoda* vocentur, et, ut nostra lingua loquar, *producta:* ceterum sciamus, mancipia nostra esse, non partes; et sint apud nos, sed ita, ut meminerimus extra nos esse. Etiam si apud nos sint, inter subiecta numerentur et humilia, propter quae nemo se adtollere debeat. Quid enim stul-

tius, quam aliquem eo sibi placere, quod ipse non fecit? Omnia ista nobis accedant, non haereant; ut, si abducentur, sine ulla nostri laceratione discedant. Utamur illis, non gloriemur; et utamur parce, tamquam depositis apud nos, et abituris. Quisquis illa sine ratione possedit, non diu tenuit: ipsa enim se felicitas, nisi temperatur, premit. Si fugacissimis bonis credidit, cito deseritur; et, ut non deseratur, adfligitur. Paucis deponere felicitatem molliter licuit: ceteri cum his, inter quae eminuere, labuntur; et illos degravant ipsa, quae extulerant. Ideo adhibeatur prudentia, quae modum illis ac parsimoniam inponat; quoniam quidem licentia opes suas praecipitat atque urget, nec umquam inmodica durarunt, nisi illa moderatrix Ratio compescuit. Hoc multarum tibi urbium ostendet eventus, quarum in ipso flore luxuriosa imperia ceciderunt, et, quidquid virtute partum erat, intemperantia corruit. Adversus hos casus muniendi sumus. Nullus autem contra fortunam inexpugnabilis murus est: intus instruamur! Si illa pars tuta est, pulsari homo potest, capi non potest. — Quod sit hoc instrumentum, scire desideras? — Nihil indignetur sibi accidere; sciatque, illa ipsa, quibus laedi videtur, ad conservationem universi pertinere, et ex his esse, quae cursum mundi officiumque consummant. Placeat homini, quidquid Deo placuit: ob hoc se ipsum suaque miretur, quod non potest vinci, quod mala ipsa sub se tenet; quod ratione, qua valentius nihil est, casum dolorem-

que et iniuriam subigit. Ama Rationem! huius te amor contra durissima armabit. Feras catulorum amor in venabula inpingit, feritasque et inconsultus impetus praestat indomitas: iuvenilia nonnumquam ingenia cupido gloriae in contemtum tam ferri, quam ignium, misit; species quosdam atque umbra virtutis in mortem voluntariam trudit. Quanto his omnibus fortior Ratio est, quanto constantior; tanto vehementior per metus ipsos et pericula exibit.

Nihil agitis, inquit, quod negatis ullum esse aliud honesto Bonum! non faciet vos haec munitio tutos a fortuna et inmunes. Dicitis enim, inter bona esse liberos pios, et bene moratam patriam, et parentes bonos. Horum pericula non potestis spectare securi; perturbabit vos obsidio patriae, liberorum mors, parentum servitus. — Quid adversus hos pro nobis responderi soleat, ponam; deinde tunc adiiciam, quid praeterea respondendum putem. Alia conditio est in his, quae ablata in locum suum aliquid incommodi substituunt: tamquam, bona valitudo vitiata in malam transfertur; acies oculorum exstincta caecitate nos adfecit; non tantum velocitas periit poplitibus incisis, sed debilitas pro illa subiit. Hoc non est periculum in his, quae paulo ante retulimus. Quare? Si amicum bonum amisi, non est mihi pro illo perfidia patienda; nec, si bonos liberos extuli, in illorum locum inpietas succedit. Deinde non amicorum ille aut liberorum interitus, sed corporum, est. Bonum autem uno

modo perit, si in malum transit; quod natura non patitur, quia omnis virtus et opus omne virtutis inconruptum manet. Deinde, etiam si amici perierunt, etiam si probati respondentesque voto patris liberi; est quod illorum expleat locum. — Quid sit, quaeris? — Quod illos quoque bonos fecerat: Virtus. Haec nihil vacare patitur loci; totum animum tenet, desiderium omnium tollit; sola satis est, omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. Quid refert, an aqua decurrens intercipiatur atque abeat, si fons, ex quo fluxerat, salvus est? Non dices vitam iustiorem salvis liberis, quam amissis, nec ordinatiorem, nec prudentiorem, nec honestiorem; ergo ne meliorem quidem. Non facit conlectio amicorum sapientiorem, non facit stultiorem detractio; ergo nec beatiorem, aut miseriorem: quamdiu virtus salva fuerit, non senties quid abscesserit.

Quid ergo? non est beatior et amicorum et liberorum turba subcinctus? — Quidni non sit? Summum enim bonum nec infringitur, nec augetur; in suo modo permanet, utcumque fortuna se gessit: sive illi senectus longa contigit, sive citra senectutem finitus est, eadem mensura summi Boni est, quamvis aetatis diversa sit. Utrum maiorem an minorem circulum scribas, ad spatium eius pertinet, non ad formam: licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris, et in eum, in quo scriptus est, pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. Quod rectum est, nec magnitudine aestimatur, nec numero, nec tempore; non ma-

gis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles conripe, et in unum diem coge; aeque honesta est. Modo latius Virtus funditur; regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia: modo arto fine circumdatur paupertatis, exsilii, orbitatis; non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur, ex publico et spatioso iure in angustias domus vel anguli coit. Aeque magna est, etiam si in se recessit, undique exclusa: nihilo minus enim magni spiritus est et erecti, exactae prudentiae, indeclinabilis iustitiae. Ergo aeque beata est: beatum enim illud uno loco positum est, in ipsa mente; stabile, grande, tranquillum; quod sine scientia divinorum humanorumque non potest effici.

Sequitur illud, quod me responsurum esse dicebam. Non adfligitur Sapiens liberorum amissione, non amicorum; eodem enim animo fert illorum mortem, quo suam exspectat: non magis hanc timet, quam illam dolet. Virtus enim convenientia constat; omnia opera eius cum ipsa concordant et congruunt: haec concordia perit, si animus, quem excelsum esse oportuit, luctu aut desiderio submittitur. Inhonesta est omnis trepidatio, et sollicitudo, et in ullo actu pigritia. Honestum enim securum et expeditum est, interritum est, in procinctu stat. — Quid ergo? non aliquid perturbationi simile patietur? non et color eius mutabitur, et vultus agitabitur, et artus

refrigescent? et quidquid aliud non ex imperio animi, sed inconsulto quodam naturae impetu geritur? — Fateor: sed manebit illi persuasio eadem, nihil illorum malum esse, nec dignum ad quod mens sana deficiat. Omnia, quae facienda erunt, audacter facit et promte. Hoc enim stultitiae proprium quis non dixerit, ignave et contumaciter facere quae faciat; et alio corpus inpellere, alio animum, distrahique inter diversissimos motus? Iam propter illa ipsa, quibus extollit se miraturque, contemta est; et ne illa quidem, quibus gloriatur, libenter facit. Si vero aliquod timetur malum, eo perinde, dum exspectat, quasi venisset urgetur; et, quidquid ne patiatur timet, iam metu patitur. Quemadmodum in corporibus infirmis languorem signa praecurrunt; quaedam enim segnitia nervis est, et sine labore ullo lassitudo, et oscitatio, et horror membra percurrens: sic infirmus animus, multo ante, quam opprimatur malis, quatitur; praesumit illa, et ante tempus cadit. Quid autem dementius, quam angi futuris, nec se tormento reservare, sed arcessere sibi miserias et admovere? quas differe optimum est, si discutere non possis. Vis scire, futuro neminem [debere] torqueri? Quicumque audierit, post quinquagesimum annum sibi patienda supplicia, non perturbatur, nisi si medium spatium transsilierit, et se in illam seculo post futuram sollicitudinem inmiserit. Eodem modo fit, ut animos libenter aegros, et captantes causas doloris, vetera atque obliterata con-

tristent. Et quae praeterierunt, et quae futura sunt, absunt: neutra sentimus. Non est autem, nisi ex eo, quod sentias, dolor. Vale.

EPISTOLA LXXV.

Philosophiam verba non captare, nec tamen ingenio aut eloquio renuntiare. Praecipuum est, sit vita ut sermo. Deinde, tentemus progredi: quoniam per gradus adscenditur, et sunt tres Proficientium classes.

SENECA Lucilio suo Salutem.

MINUS tibi adcuratas a me epistolas mitti quereris. — Quis enim adcurate loquitur, nisi qui vult putide loqui? Qualis sermo meus esset, si una sederemus, aut ambularemus, inlaboratus et facilis; tales esse epistolas meas volo, quae nihil habeant arcessitum, nec fictum. Si fieri posset; quid sentiam, ostendere, quam loqui, mallem. Etiam, si disputarem, nec subploderem pedem, nec manum iactarem, nec adtollerem vocem: sed ista oratoribus reliquissem, contentus sensus meos ad te pertulisse, quos nec exornassem, nec abiecissem. Hoc unum plane tibi adprobare vellem, omnia me illa sentire quae dicerem; nec tantum sentire, sed amare. Aliter homines amicam, aliter liberos osculantur; tamen in hoc quoque amplexu, tam sancto et moderato, satis adparet adfectus. Non, mehercules, ieiuna esse et arida volo, quae de rebus tam magnis dicentur; neque enim Philosophia ingenio renuntiat; multum tamen operae inpendi verbis non oportet. Haec sit propositi nostri summa: quod sentimus,

loquamur; quod loquimur, sentiamus; concordet sermo cum vita. Ille promissum suum inplevit, qui, et quum videas illum, et quum audias, idem est. Videbimus qualis sit, quantus sit: unus sit. Non delectent verba nostra, sed prosint. Si tamen contingere eloquentia non sollicito potest, si aut parata est, aut parvo constat; adsit, et res pulcherrimas prosequatur. Sit talis, ut res potius, quam se, ostendat. Aliae artes ad ingenium totae pertinent; hic animi negotium agitur. Non quaerit aeger medicum eloquentem; [sed sanantem:] sed si ita competit, ut idem ille, qui sanare potest, comte de his, quae facienda sunt, disserat, boni consulet. Non tamen erit, quare gratuletur sibi, quod inciderit in medicum etiam disertum: hoc enim tale est, quale si peritus gubernator etiam formosus est. Quid aures meas scalpis? quid oblectas? aliud agitur: urendus, secandus, abstinendus sum: ad haec adhibitus es; curare debes morbum veterem, gravem, publicum: tantum negotii habes, quantum in pestilentia medicus. Circa verba occupatus es? iamdudum gaude, si sufficis rebus. Quando multa disces? quando, quae didiceris, adfiges tibi, ita ut excidere non possint? quando illa experieris? Non enim, ut cetera, memoriae tradidisse satis est; in opere tentanda sunt. Non est Beatus, qui scit illa, sed qui facit.

Quid ergo? infra illum nulli gradus sunt? statim a Sapientia praeceps est? — Non, ut existimo: nam qui proficit, in numero quidem stul-

torum est, magno tamen intervallo ab illis diducitur; inter ipsos quoque *Proficientes* sunt magna discrimina. In tres classes, ut quibusdam placet, dividuntur. Primi sunt, qui sapientiam nondum habent, sed iam in vicinia eius constiterunt. Tamen etiam, quod prope est, extra est. — Qui sint hi, quaeris? — Qui omnes iam adfectus ac vitia posuerunt; quae erant complectenda, didicerunt: sed illis adhuc inexperta fiducia est; bonum suum nondum in usu habent. Iam tamen in illa, quae fugerunt, decidere non possunt; iam ibi sunt, unde non est retro lapsus; sed hoc illis de se nondum liquet: quod in quadam epistola scripsisse me memini, *scire se nesciunt*. Iam contigit illis bono suo frui, nondum confidere. Quidam hoc Proficientium genus, de quo loquutus sum, ita complectuntur, ut illos dicant iam effugisse morbos animi, adfectus nondum, et adhuc in lubrico stare; quia nemo sit extra periculum malitiae, nisi qui totam eam excussit: nemo autem illam excussit, nisi qui pro illa Sapientiam adsumsit.

Quid inter *morbos animi* intersit et *adfectus*, saepe iam dixi; nunc quoque te admonebo. *Morbi* sunt inveterata vitia, et dura; ut avaritia, ut ambitio nimia: haec quum semel animum ceperunt, implicuerunt, et perpetua eius mala esse coeperunt. Ut breviter finiam, *morbus* est iudicium in pravo pertinax, tamquam valde expetenda sint, quae leviter expetenda sunt: vel, si mavis, ita finiamus: nimis inminere leviter pe-

tendis, vel ex toto non petendis; aut in magno pretio habere in aliquo habenda, vel in nullo. *Adfectus* sunt motus animi inprobabiles, subiti et concitati; qui, frequentes neglectique, fecere morbum: sicut distillatio una, nec adhuc in morem adducta, tussim facit; adsidua et vetus, phthisin. Itaque, qui plurimum profecere, extra morbos sunt; adfectus adhuc sentiunt, perfecto proximi. — Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et adfectus deposuerunt; sed ita, ut non sit illis securitatis suae certa possessio; possunt enim in eadem relabi. — Tertium, illud genus: extra multa et magna vitia est, sed non extra omnia; effugit avaritiam, sed iram adhuc sentit; iam non sollicitatur libidine, etiamnunc ambitione; iam non concupiscit; sed adhuc timet; et in ipso metu ad quaedam satis firmus est, quibusdam cedit; mortem contemnit, dolorem reformidat.

De hoc loco aliquid cogitemus. Bene nobiscum agetur, si in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturae, magnaque et adsidua intentione studii, secundus occupatur gradus: sed ne hic quidem contemnendus est color tertius. Cogita, quantum circa te [videas] malorum; adspice, quam nullum sit nefas sine exemplo, quantum quotidie nequitia proficiat, quantum publice privatimque peccetur: intelliges, satis nos consequi, si inter pessimos non sumus. — Ego vero, inquis, spero me posse et amplioris ordinis fieri. — Optaverim hoc nobis magis, quam

promiserim. Praeoccupati sumus; ad virtutem contendimus, inter vitia districti: pudet dicere, honesta colimus quantum vacat. At quam grande praemium nos exspectat, si occupationes nostras, et mala tenacissima, abrumpimus? Non cupiditas, non timor nos pellet; inagitati terroribus, incorrupti voluptatibus, nec mortem horrebimus, nec Deos; sciemus mortem malum non esse, Deos malos non esse. Tam inbecillum est, quod nocet, quam cui nocetur: optima, vi noxia carent. Exspectant nos, si ex hac aliquando faece in illud evadimus sublime et excelsum, tranquillitas animi, et expulsis erroribus absoluta libertas. — Quaeris, quae sit ista? — Non homines timere, non Deos; nec turpia velle, nec nimia; in se ipsum habere maximam potestatem. Inaestimabile bonum est, tuum fieri. Vale.

EPISTOLA LXXVI.

Philosophum se audire, et scholam adire. Conqueritur de hominum incuria vel ignavia, qui alia discunt, philosophari negligunt. Ne tu sic, o Lucili: propera, et Bonum disce. Quod Bonum? unum illud, Honestum. Et iterum argumentis evincit, tale esse; alia non esse. Laudabilis et sapiens Epistola.

SENECA Lucilio suo Salutem.

INIMICITIAS mihi denuntias, si quidquam ex his, quae quotidie facio, ignoraveris. Vide quam simpliciter tecum vivam: haec quoque tibi committam. Philosophum audio; et quidem quintum iam diem habeo, ex quo in scholam eo, et ab octava disputantem audio. — Bona, inquis, aetate!

— Quidni bona? quid autem stultius est, quam, quia diu non didiceris, non discere? — Quid ergo? idem faciam, quod trossuli et iuvenes? — Bene mecum agitur, si hoc unum senectutem meam dedecet. Omnis aetatis homines haec schola admittit: in hoc senes eamus, ut iuvenes sequantur. In theatrum senex ibo, et in circum deferar, et nullum par sine me depugnabit? ad philosophum ire erubescam? *Tamdiu discendum est*, quamdiu nescias; si proverbio credimus, *quamdiu vivas*. Nec ulli hoc rei magis convenit, quam huic: tamdiu discendum est quemadmodum vivas, quamdiu vivas. Ego tamen illic aliquid et doceo. — Quaeris, quid doceam? — Etiam seni esse discendum. Pudet autem me generis humani, quotiens scholam intravi. Praeter ipsum theatrum Neapolitanorum, ut scis, transeundum est *Metronactis* petentibus domum. Illud quidem farctum est; et ingenti studio, quis sit pythaules bonus, iudicatur: habet tubicen quoque Graecus et praeco concursum. At in illo loco, in quo vir bonus quaeritur, in quo vir bonus discitur, paucissimi sedent: et hi plerisque videntur nihil boni negotii habere, quod agant; inepti et inertes vocantur. — Mihi contingat iste derisus: aequo animo audienda sunt inperitorum convicia, et ad honesta vadenti contemnendus est ipse contemtus.

Perge, Lucili, et propera, ne tibi accidat, quod mihi, ut senex discas: immo ideo magis propera, quoniam id nunc adgressus es, quod

perdiscere vix senex possis. — Quantum, inquis, proficiam? — Quantum tentaveris! Quid exspectas? nulli sapere casu obtigit. Pecunia veniet ultro; honor obfertur; gratia ac dignitas fortasse ingerentur tibi: Virtus in te non incidet! ne levi quidem opera aut parvo labore cognoscitur: sed est tanti, laborare, omnia bona semel occupaturo. Unum est enim Bonum, quod honestum; in illis nihil invenies veri, nihil certi, quaecumque famae placent.

Quare hoc unum sit Bonum, quod honestum, dicam; quoniam parum me exsequutum priore epistola iudicas, magisque hanc rem tibi laudatam quam probatam putas: et in artum, quae dicta sunt, contraham. Omnia suo bono constant: vitem fertilitas commendat et sapor vini, velocitas cervum. — Quare fortia dorso iumenta sint, quaeris? — Quia eorum hic unus est usus, sarcinam ferre. In cane sagacitas prima est, si investigare debet feras; cursus, si consequi; audacia, si mordere et invadere. Id in quoque optimum esse debet, cui nascitur, quo censetur. In homine optimum quid est? Ratio! hac antecedit animalia, Deos sequitur. Ratio ergo perfecta, proprium hominis bonum est; cetera illi cum animalibus satisque communia sunt. Valet? et leones! Formosus est? et pavones! Velox est? et equi! non dico, in his omnibus vincitur! Non quaero, quid in se maximum habeat, sed quid suum. Corpus habet? sed et arbores! Habet impetum ac motum voluntarium? et bestiae, et vermes! Habet vo-

cem? sed quanto clariorem canes, acutiorem aquilae, graviorem tauri, dulciorem mobilioremque luscinii? Quid in homine proprium? Ratio! Haec, recta et consummata, felicitatem hominis inplevit. Ergo, si omnis res, quum bonum suum perfecit, laudabilis est, et ad finem naturae suae pervenit; homini autem suum bonum Ratio est: si hanc perfecit, laudabilis est, et finem naturae suae adtigit. Haec ratio, perfecta, *Virtus* vocatur; eademque *Honestum* est. Id itaque unum bonum est in homine, quod unum hominis est; nunc enim non quaerimus, quid sit bonum, sed quod sit *hominis bonum*. Si nullum aliud est hominis, quam Ratio: haec erit unum eius bonum, sed pensandum cum omnibus. Si sit aliquis malus, puto inprobabitur; si bonus, puto probabitur: id ergo in homine primum solumque est, quo et probatur et inprobatur.

Non dubitas, an hoc sit Bonum; dubitas, an solum Bonum sit. Si quis omnia alia habeat, valitudinem, divitias, imagines multas, frequens atrium, sed malus ex confesso sit; inprobabis illum. Item, si quis nihil quidem illorum, quae retuli, habeat, deficiatur pecunia, clientum turba, nobilitate, et avorum proavorumque serie, sed ex confesso bonus sit; probabis illum. Ergo hoc unum est Bonum hominis: quod qui habet, etiam si aliis destituitur, laudandus est; quod qui non habet, in omnium aliorum copia damnatur ac reiicitur. Quae conditio rerum, eadem et hominum est. Navis bona dicitur, non, quae pretiosis

coloribus picta est, nec cui argenteum aut aureum rostrum est, nec cuius tutela ebore caelata est, nec quae fiscis ac opibus regiis pressa est; sed stabilis, et firma, et iuncturis aquam excludentibus spissa, ad ferendum incursum maris solida, gubernaculo parens, velox, et non sentiens ventum. Gladium bonum dices, non, cui auratus est balteus, nec cuius vagina gemmis distinguitur; sed cui et ad secandum subtilis acies est, et mucro munimentum omne rupturus. Regula, non quam formosa, sed quam recta sit, quaeritur. Eo quidque laudatur, cui comparatur, quod illi proprium est. Ergo in homine quoque nihil ad rem pertinet, quantum aret, quantum feneret, a quam multis salutetur, quam pretioso incumbat lecto, quam perlucido poculo bibat; sed quam bonus sit: bonus autem est, si Ratio explicita et recta est, et ad naturae suae voluntatem adcommodata. Haec vocatur *Virtus:* hoc est *Honestum.* et unicum hominis Bonum. Nam quum sola Ratio perficiat hominem, sola Ratio perfecta beatum facit: hoc autem unum hominis Bonum est, quo uno beatus efficitur.

Dicimus et illa bona esse, quae a Virtute profecta contactaque sunt, id est, opera eius omnia. Sed ideo unum ipsa bonum est, quia nullum sine illa est. Si omne in animo bonum est; quidquid illum confirmat, extollit, amplificat, bonum est: validiorem autem animum, excelsiorem, et ampliorem, facit Virtus. Nam cetera, quae cupiditates nostras inritant, deprimunt quo-

que animum et labefaciunt; et, quum videntur adtollere, inflant, ac multa vanitate deludunt. Ergo unum id bonum est, quo melior animus efficitur. Omnes actiones totius vitae Honesti ac turpis respectu temperantur; ad haec faciendi et non faciendi ratio dirigitur. Quid sit hoc, dicam. Vir bonus, quod honeste se facturum putaverit, faciet, etiam si laboriosum erit; faciet, etiam si damnosum erit; faciet, etiam si periculosum erit: rursus, quod turpe erit, non faciet, etiam si pecuniam adferet, etiam si voluptatem, etiam si potentiam. Ab honesto nulla re deterrebitur, ad turpia nulla [spe] invitabitur. Ergo, si honestum utique sequuturus est, turpe utique vitaturus, et in omni actu vitae spectaturus haec duo, nullum aliud bonum quam honestum, nec aliud malum quam turpe; si una indépravata virtus est, et sola permanet tenoris sui; unum est bonum Virtus: cui iam accidere, ne sit bonum, non potest; mutationis periculum effugit. Stultitia ad Sapientiam erepit; Sapientia in stultitiam non revolvitur.

Dixi, si forte meministi, concupita vulgo et formidata inconsulto impetu plerosque calcasse. Inventus est, qui flammis inponeret manum; cuius risum non interrumperet tortor; qui in funere liberorum lacrimam non mitteret; qui morti intrepidus occurreret: amor, ira, cupiditas, pericula depoposcerunt. Quod potest brevis obstinatio animi, aliquo stimulo excitata; quanto magis Virtus, quae non ex impetu, nec subito, sed

aequaliter valet; cui perpetuum robur est? Sequitur, ut, quae ab inconsultis saepe contemnuntur, a sapientibus semper, ea nec bona sint, nec mala. Unum ergo bonum ipsa Virtus est, quae inter hanc fortunam et illam superba incedit, cum magno utriusque contemtu.

Si hanc opinionem receperis, aliquid bonum esse praeter honestum; nulla non virtus laborabit: nulla enim obtineri poterit, si quidquam extra se respexerit. Quod si est, Rationi repugnat, ex qua virtutes sunt; et veritati, quae sine ratione non est: quaecumque autem opinio veritati repugnat, falsa est. Virum bonum concedas necesse est summae pietatis erga Deos esse; itaque, quidquid illi acciderit, aequo animo sustinebit: sciet enim, id accidisse lege divina, qua universa procedunt. Quod si est, unum illi bonum erit, quod honestum: in hoc enim [positum] est et parere Diis, nec excandescere ad subita, nec deplorare sortem suam; sed patienter excipere fatum, et facere imperata. Si ullum aliud est Bonum quam honestum, sequetur nos aviditas vitae, aviditas rerum vitam instruentium; quod est intolerabile, infinitum, vagum. Solum ergo Bonum est Honestum; cui modus est. Diximus, hominum futuram feliciorem vitam quam Deorum, si ea bona sunt, quorum nullus Diis usus est; tamquam pecunia, et honores. Adiice nunc, quod, si modo solutae corporibus animae manent, felicior illis status restat, quam est, dum mersantur in corpore. Atqui, si ista bona sunt, quibus per

corpora utimur, emissis erit peius; quod contra fidem est, feliciores esse liberis et in universum datis clusas et obsessas. Illud quoque dixeram, si bona sunt ea, quae tam homini contingunt quam mutis animalibus, et muta animalia beatam vitam actura: quod fieri nullo modo potest. Omnia pro Honesto patienda sunt; quod non erat faciendum, si esset ullum aliud Bonum, quam Honestum.

Haec, quamvis latius exsequutus essem priore epistola, constrinxi, et breviter percurri. Numquam autem vera tibi opinio talis videbitur, nisi animum adleves, et te ipse interroges: si res exegerit, ut pro patria moriaris, et salutem omnium civium tua redimas, an porrecturus sis cervicem, non tantum patienter, sed etiam libenter? Si hoc facturus es, nullum aliud Bonum est: omnia enim relinquis, ut hoc habeas. Vide, quanta vis Honesti sit. Pro republica morieris, etiam si statim facturus hoc eris, quum scieris tibi esse faciendum. Interdum ex re pulcherrima magnum gaudium, etiam tempore exiguo ac brevi, capitur; et, quamvis fructus operis peracti nullus ad defunctum exemtumque rebus humanis pertineat, ipsa tamen contemplatio futuri operis iuvat: et vir fortis ac iustus, quum mortis suae pretia ante se posuit, libertatem patriae, salutem omnium pro quibus dependit animam, in summa voluptate est, et periculo suo fruitur. Sed ille quoque, cui etiam hoc gaudium eripitur, quod tractatio operis maximum et ultimum praestat,

nihil cunctatus desiliet in mortem, facere recte pieque contentus. Oppone etiam nunc illi multa, quae dehortentur. Dic: factum tuum matura sequetur oblivio, et parum grata existimatio civium! Respondebit tibi: ista omnia extra opus meum sunt; ego ipsum contemplor: hoc esse honestum scio; itaque, quocumque ducit ac vocat, venio.

Hoc ergo unum Bonum est, quod non tantum perfectus animus, sed generosus quoque et indolis bonae sentit; cetera levia sunt, mutabilia. Itaque sollicite possidentur: etiam si favente fortuna in unum congesta sunt, dominis suis incumbunt gravia, et illos semper premunt, aliquando et elidunt. Nemo ex istis, quos purpuratos vides, felix est, non magis, quam ex illis, quibus sceptrum et chlamydem in scena fabulae adsignant: quum, praesente populo, elati incesserunt et cothurnati; simul exierunt, excalceantur, et ad staturam suam redeunt. Nemo istorum, quos divitiae honoresque in altiore fastigio ponunt, magnus est. Quare ergo magnus videtur? Cum basi illum sua metiris! Magnus non est pumilio, licet in monte constiterit; colossus magnitudinem suam servabit, etiam si steterit in puteo. Hoc laboramus errore, sic nobis inponitur; quod neminem aestimamus eo quod est, sed adiicimus illi et ea, quibus adornatus est. Atqui quum voles veram hominis aestimationem inire, et scire qualis sit, nudum inspice. Ponat patrimonium, ponat honores, et alia fortunae mendacia; corpus ipsum exuat: animum intuere, qua-

lis quantusque sit; alieno, an suo, magnus. Si rectis oculis gladios micantes videt, et si scit, sua nihil interesse, utrum anima per os, an per iugulum exeat; beatum voca: si, quum illi denuntiata sunt corporis tormenta, et quae casu veniunt, et quae potentioris iniuria; si vincula, et exsilia, et vanas humanarum formidines mentium securus audit, et dicit:

— — — Non ulla laborum,
o virgo, nova mî facies inopinave surgit:
omnia praecepi, atque animo mecum ipse peregi.

„Tu hodie ista denuntias; ego semper denuntiavi mihi, et hominem paravi ad humana." Praecogitati mali mollis ictus venit. At stultis et fortunae credentibus omnis videtur nova rerum et inopinata facies: magna autem pars est apud inperitos mali, novitas. Hoc ut scias, ea, quae putaverant aspera, fortius, quum adsuevere, patiuntur. Ideo Sapiens adsuescit futuris malis; et, quae alii diu patiendo levia faciunt, hic levia facit diu cogitando. Audimus aliquando voces inperitorum, dicentium: Sciebam hoc mihi restare? Sapiens scit, sibi omnia restare; quidquid factum est, dicit: sciebam. Vale.

EPISTOLA LXXVII.

Et haec inter bonas, utilesque. Narrat obiter de Alexandrinis navibus: aliis accurrentibus, se neglexisse. Quanti enim ista, aut quamdiu? Senex sum, abeo. Et aliquando sponte abeundum, ut fecit Marcellinus. Tum contra metum mortis: rationesque huius temnendae.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Subito nobis hodie Alexandrinae naves adpa-

ruerunt, quae praemitti solent et nuntiare secuturae classis adventum; *tabellarias* vocant. Gratus illarum Campaniae adspectus est: omnis in pilis Puteolorum turba consistit, et ex ipso genere velorum Alexandrinas, quamvis in magna turba navium, intelligit; solis enim licet siparum intendere, quod in alto omnes habent naves. Nulla enim res aeque adiuvat cursum, quam summa pars veli; illinc maxime navis urgetur. Itaque, quotiens ventus increbuit, maiorque est quam expedit, antenna submittitur; minus habet virium flatus ex humili. Quum intravere Capreas et promontorium, ex quo

Alta procelloso speculatur vertice Pallas.

ceterae velo iubentur esse contentae; siparum Alexandrinarum insigne est.

In hoc omnium discursu properantium ad litus magnam ex pigritia mea sensi voluptatem, quod, epistolas meorum accepturus, non properavi scire, quis illic esset rerum mearum status, quid adferrent. Olim iam nec perit quidquam mihi, nec adquiritur. Hoc, etiam si senex non essem, fuerat sentiendum; nunc vero multo magis, quia, quantulumcumque haberem, tamen plus iam mihi superesset viatici, quam viae; praesertim quum eam viam simus ingressi, quam peragere non est necesse. Iter inperfectum erit, si in media parte, aut citra petitum locum steteris; vita non est inperfecta, si honesta est. Ubicumque desines, si bene desinis, tota est. Saepe autem et fortiter desinendum est, et non ex maximis cau-

sis: nam nec maximae sunt, quae nos tenent.

Tullius Marcellinus, quem optime noveras, adolescens quietus et cito senex, morbo, et non insanabilili, correptus, sed longo et molesto et multa imperante, coepit deliberare de morte. Convocavit complures amicos: unusquisque, aut quia timidus erat, id illi suadebat, quod sibi suasisset; aut quia adulator et blandus, id consilium dabat, quod deliberanti gratius fore suspicabatur. Attalus noster Stoicus, homo egregius, et, ut verbis illum quibus laudari dignus est, laudem, vir fortis ac strenuus, videtur mihi optime illum cohortatus. Sic enim coepit: „Noli, mi Marcelline, torqueri, tamquam de re magna deliberes! Non est res magna, vivere; omnes servi tui vivunt, omnia animalia: magnum est, honeste mori, prudenter, fortiter. Cogita quamdiu iam idem facias: cibus, somnus, libido; per hunc circulum curritur. Mori velle non tantum prudens et fortis, aut miser, sed etiam fastidiosus potest." Non opus erat suasore illi, sed adiutore: servi parere nolebant. Primum detraxit illis metum, et indicavit, tunc familiam periculum adire, quum incertum esset, an mors domini voluntaria fuisset; alioqui tam mali exempli esset occidere dominum, quam prohibere. Deinde ipsum Marcellinum admonuit, non esse inhumanum, quemadmodum coena peracta reliquiae circumstantibus dividuntur, sic peracta vita aliquid porrigi his, qui totius vitae ministri fuissent. Erat Marcellinus facilis animi, et liberalis, etiam quum

de suo fieret: minutas itaque summulas distribuit flentibus servis, et illos ultro consolatus est. Non fuit illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit, et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. Solium deinde inlatum est, in quo diu iacuit, et, calda subinde subfusa, paulatim defecit, ut aiebat, non sine quadam voluptate; quam adferre solet lenis dissolutio, non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus.

In fabellam excessi, non ingratam tibi; exitum enim amici tui cognosces, non difficilem, nec miserum. Quamvis enim mortem sibi consciverit, tamen mollissime excessit, et vita elapsus est. Sed ne inutilis quidem haec fabella fuerit: saepe enim talia exempla necessitas exigit. Saepe debemus mori, nec volumus: morimur, nec volumus. Nemo tam inperitus est, ut nesciat, quandoque moriendum; tamen quum prope accessit, tergiversatur, tremit, plorat. Nonne tibi videbitur stultissimus omnium, qui fleverit, quod ante annos mille non vixerat? Aeque stultus est, qui flet, quod post annos mille non vivet! Haec paria sunt: non eris, nec fuisti. Utrumque tempus alienum est. In hoc punctum coniectus es, quod, ut extendas, quousque extendes? Quid fles? quid optas? perdis operam!

Desine fata Deûm flecti sperare precando.

Rata et fixa sunt, et magna atque aeterna necessitate ducuntur. Eo ibis, quo omnia eunt. Quid tibi novum est? Ad hanc legem natus es; hoc patri tuo accidit, hoc matri, hoc maioribus, hoc

omnibus ante te, hoc omnibus post te. Series invicta, et nulla mutabilis ope, inligavit ac trahit cuncta. Quantus te populus mortuorum praecessit! quantus moriturorum sequetur! quantus comitabitur! Fortior, ut opinor, esses, si multa millia tibi commorerentur. Atqui multa millia hominum et animalium hoc ipso momento, quo tu mori dubitas, animam variis generibus emittunt. Tu autem non putabas, te aliquando ad id perventurum, ad quod semper ibas? Nullum sine exitu iter est.

Exempla nunc magnorum virorum me tibi iudicas relaturum? puerorum referam. Lacon ille memoriae traditur impubes adhuc, qui captus clamabat, *non serviam!* sua illa Dorica lingua; et verbis fidem inposuit. Ut primum iussus est fungi servili et contumelioso ministerio, (adferre enim vas obscoenum iubebatur,) inlisum parieti caput rupit. Tam prope libertas est! et servit aliquis? Ita non sic perire filium tuum malles, quam per inertiam senem fieri? Quid ergo est, cur perturberis, si mori fortiter etiam puerile est? Puta nolle te sequi, duceris. Fac tui iuris, quod alieni est. Non sumes pueri spiritum? ut dicas: *Non servio!* Infelix, servis hominibus, servis rebus, servis vitae. Nam vita, si moriendi virtus abest, servitus est. Et quid habes, propter quod exspectes? Voluptates, quae te morantur ac retinent, consumsisti: nulla tibi nova est; nulla non iam odiosa ipsa satietate. Quis sit mulsi, quis vini sapor, scis; nihil interest, centum per ve-

sicam tuam, an mille amphorae transeant: saccus es. Quid sapiat ostreum, quid mullus, optime nosti; nihil tibi luxuria tua in futuros annos reservavit intactum. Atqui haec sunt, a quibus invitus divelleris. Quid est aliud quod tibi eripi doleas? Amicos, et patriam? Tanti enim illam putas, ut tardius coenes? solem quoque, si posses, exstingueres! Quid enim umquam fecisti luce dignum? Confitere, non curiae te, non fori, non ipsius rerum naturae desiderio, tardiorem ad moriendum fieri: invitus relinquis macellum, in quo nihil reliquisti. Mortem times; at quomodo illam media oblectatione contemnis? Vivere vis: scis enim? Mori times: quid porro? ista vita non mors est? Caesar, quum illum transeuntem per Latinam viam unus ex custodiarum agmine, demissa usque in pectus vetere barba, rogaret mortem: *Nunc enim*, inquit, *vivis?* Hoc istis respondendum est, quibus succursura mors est: *Mori times? nunc enim vivis?* — Sed ego, inquit, vivere volo, qui multa honeste facio: invitus relinquo officia vitae, quibus fideliter et industrie fungor. — Quid? tu nescis, unum esse ex vitae officiis, et mori? Nullum officium relinquis: non enim certus numerus, quem debeas explere, finitur. Nulla vita est non brevis: nam si ad naturam rerum respexeris, etiam Nestoris et Statiliae brevis est, quae inscribi monumento suo iussit, annis se nonaginta novem vixisse. Vides aniculam gloriari senectute longa: quis illam ferre potuisset, si contigisset centesimum inplere? Quomodo fa-

bula, sic vita: non, quam diu, sed quam bene acta sit, refert. Nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. Quocumque voles, desine: tantum bonam clausulam inpone! Vale.

EPISTOLA LXXVIII.

De morbis suis, etiam in iuventute: et quid sit iis levandis? Honesta, inquit, studia, itemque amici: sed remediorum remedium, contemtus mortis. Eo vocat Lucilium; et contra Dolorem plura disserit, alta, animosa, vera.

SENECA Lucilio suo Salutem.

VEXARI te distillationibus crebris ac febriculis, quae longas distillationes et in consuetudinem adductas sequuntur, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc genus valitudinis; quod inter initia contemsi. Poterat adhuc adolescentia iniurias ferre, et se adversus morbos contumaciter gerere; deinde succubui, et eo perductus sum, ut ipse distillarem, ad summam maciem deductus. Saepe impetum cepi abrumpendae vitae; patris me indulgentissimi senectus retinuit. Cogitavi enim, non quam fortiter ego mori possem, sed quam ille fortiter desiderare non posset. Itaque imperavi mihi ut viverem: aliquando enim et vivere, fortiter facere est. Quae mihi tunc fuerint solatio, dicam, si prius hoc dixero, haec ipsa, quibus adquiescebam, medicinae vim habuisse. In remedium cedunt honesta solatia: et, quidquid animum erexit, etiam corpori prodest. Studia mihi nostra saluti fuerunt: Philosophiae acceptum fero, quod surrexi, quod convalui; il-

li vitam debeo, et nihil illi minus debeo. Multum mihi contulerunt ad bonam valitudinem amici, quorum adhortationibus, vigiliis, sermonibus adlevabar. Nihil aeque, Lucili, virorum optime, aegrum reficit atque adiuvat, quam amicorum adfectus; nihil aeque exspectationem mortis ac metum subripit. Non iudicabam me, quum illos superstites relinquerem, mori; putabam, inquam, me victurum, non cum illis, sed per illos; non effundere spiritum mihi videbar, sed tradere. Haec mihi dederunt voluntatem adiuvandi me, et patiendi omne tormentum: alioqui miserrimum est, quum animum moriendi proieceris, non habere vivendi.

Ad haec ergo remedia te confer! Medicus tibi, quantum ambules, quantum exercearis, monstrabit; ne indulgeas otio, ad quod vergit iners valitudo; ut legas clarius, et spiritum, cuius iter ac receptaculum laborat, exerceas; ut naviges, et viscera molli iactatione concutias; quibus cibis utaris; vinum quando virium causa advoces, quando intermittas, ne inritet et asperet tussim. Ego tibi illud praecipio, quod non tantum huius morbi, sed totius vitae remedium est: contemne mortem! Nihil triste est, quum huius metum effugimus.

Tria haec in omni morbo gravia sunt: metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est: hoc unum dicam, non morbi hunc esse, sed naturae metum. Multorum mortem distulit morbus; et saluti illis fuit,

videri perire. Morieris, non quia aegrotas, sed quia vivis. Ista te res et sanatum manet: quum convalueris, non mortem, sed valitudinem effugies. — Ad illud nunc proprium incommodum revertamur. Magnos cruciatus habet morbus. Sed hos tolerabiles intervalla faciunt; nam summi doloris intentio invenit finem. Nemo potest valde dolere et diu: sic nos amantissima nostri natura disposuit, ut dolorem aut tolerabilem, aut brevem faceret. Maximi dolores in macerrimis consistunt corporis partibus: nervi, articulique, et quidquid aliud exile est, acerrime saevit, quum in arto vitia concepit. Sed cito hae partes obstupescunt, et ipso dolore sensum doloris amittunt; sive quia spiritus, naturali prohibitus cursu et mutatus in peius, vim suam, qua viget admonetque nos, perdit; sive quia corruptus humor, quum desiit habere quo confluat, ipse se elidit; et his, quae nimis inplevit, excutit sensum. Sic podagra et chiragra, et omnis vertebrarum dolor nervorumque, interquiescit, quum illa, quae torquebat, hebetavit: omnium istorum prima verminatio vexat, impetus mora exstinguitur; et finis dolendi est, obtorpuisse. Dentium, oculorum, aurium dolor ob hoc ipsum acutissimus est, quod inter angusta corporis nascitur; non minus, mehercules, quam capitis ipsius: sed si incitatior est, in alienationem soporemque convertitur. Hoc itaque solatium vasti doloris est, quod necesse est desinas illum sentire, si nimis senseris. Illud autem est, quod inperitos in vexatione corporis

male habet: non adsueverunt animo esse intenti; multum illis cum corpore fuit. Ideo vir magnus ac prudens animum deducit a corpore, et multum cum meliore et divina parte versatur; cum hac querula ac fragili, quantum necesse est. — Sed molestum est, inquit, carere adsuetis voluptatibus, abstinere cibo, sitire, esurire! — Haec prima abstinentia gravia sunt; deinde cupiditas relanguescit, ipsis, per quae cupimus, fatigatis ac deficientibus. Inde morosus est stomachus; inde, quorum fuit aviditas, odium est; desideria ipsa moriuntur. Non est autem acerbum, carere eo, quod cupere desieris. Adiice, quod nullus non intermittitur dolor, aut certe remittitur. Adiice, quod licet et cavere venturum, et obsistere inminenti remediis; nullus enim non signa praemittit, utique qui ex solito revertitur. Tolerabilis est morbi patientia, si contemseris id, quod extremum minatur.

Noli mala tua facere tibi ipsi graviora, et te querelis onerare. Levis est dolor, si nihil illi opinio adiecerit: contra, si exhortari te coeperis, ac dicere, *nihil est;* aut certe, *exiguum est; duremus!* iam desinet: levem illum, dum putas, facies. Omnia ex opinione suspensa sunt: non ambitio tantum ad illam respicit, et luxuria, et avaritia; ad opinionem dolemus. Tam miser est quisque, quam credidit. Detrahendas praeteritorum dolorum conquestiones puto, et illa verba: *Nulli umquam fuit peius. Quos cruciatus, quanta mala pertuli! nemo me surrecturum putavit. Quotiens deplora-*

tus sum a meis, quotiens a medicis relictus! In equuleum inpositi non sic distrahuntur. Etiamsi sunt vera ista, transierunt. Quid iuvat praeteritos dolores retractare, et miserum esse, quia fueris? Quid, quod nemo non multum malis suis adiicit, et sibi ipse mentitur? Deinde, quod acerbum fuit, retulisse iucundum est: naturale est, mali sui fine gaudere. Circumcidenda ergo duo sunt, et futuri timor, et veteris incommodi memoria: hoc ad me iam non pertinet, illud nondum. In ipsis positus difficultatibus dicat:

— — *Forsan et haec olim meminisse iuvabit!*

Toto contra illum pugnet animo: vincetur, si cesserit; vincet, si se contra dolorem suum intenderit. Nunc hoc plerique faciunt, adtrahunt in se ruinam, cui obstandum est. Istud, quod premit, quod inpendet, quod urget, si subducere te coeperis, sequetur, et gravius incumbet; si contra steteris, et obniti volueris, repelletur. Athletae quantum plagarum ore, quantum toto corpore excipiunt? ferunt tamen omne tormentum, gloriae cupiditate; nec tantum, quia pugnant, ista patiuntur, sed ut pugnent: exercitatio ipsa tormentum est. Nos quoque evincamus omnia, quorum praemium non corona, nec palma est, nec tubicen praedicationi nominis nostri silentium faciens; sed virtus, et firmitas animi, et pax in ceterum parta, si semel in aliquo certamine debellata fortuna est.

Dolorem gravem sentio! — Quid ergo? non sentis, si illum muliebriter tuleris? Quemadmo-

dum perniciosior est hostis fugientibus; sic omne fortuitum incommodum magis instat cedenti et averso. — Sed grave est! — Quid? nos ad hoc fortes sumus, ut levia portemus? Utrum vis longum esse morbum, an coartatum et brevem? Si longus est, habet intercapedinem, dat refectioni locum; multum temporis donat: necesse est, ut exsurgat et desinat. Brevis morbus ac praeceps alterutrum faciet; aut exstinguetur, aut exstinguet. Quid autem interest, non sit, an non sim? in utroque finis dolendi est. Illud quoque proderit, ad alias cogitationes avertere animum, et a dolore discedere. Cogita, quid honeste, quid fortiter feceris; bonas partes tecum ipse tracta: memoriam in ea, quae maxime miratus es, sparge. Tunc tibi fortissimus quisque, et victor doloris, occurrat: ille, qui, dum varices exsecandas praeberet, legere librum perseveravit; ille, qui non desiit ridere, quum, hoc ipsum irati, tortores omnia instrumenta crudelitatis experirentur. Non vincetur dolor ratione, qui victus est risu? Quidquid vis nunc licet dicas, distillationes, et vim continuae tussis egerentem viscerum partes, et febrem praecordia ipsa torrentem, et sitim, et artus in diversum articulis exeuntibus tortos: plus est flamma, et equuleus, et lamina, et vulneribus ipsis intumescentibus, quod illa renovaret et altius urgeret, [ferrum] inpressum. Inter haec tamen aliquis non gemuit: parum est; non rogavit: parum est; non respondit: parum est; risit,

et quidem ex animo. Vis tu post haec dolorem deridere?

Sed nihil, inquit, agere sinit morbus, qui me omnibus abduxit officiis. — Corpus tuum valitudo tenet, non et animum. Itaque cursoris moratur pedes, sutoris ac fabri manus inpediet. Si animus tibi esse in usu solet, suadebis, docebis, audies, disces, quaeres, recordaberis. Quid porro? nihil agere te credis, si temperans aeger sis? Ostendes, morbum posse superari, vel certe sustineri. Est, mihi crede, virtuti etiam in lectulo locus. Non tantum arma et acies dant argumenta alacris animi indomitique terroribus: et in vestimentis vir fortis adparet. Habes quod agas: bene luctare cum morbo: si nihil te coëgerit, si nihil exoraverit, insigne prodis exemplum. — O quam magna erat gloriae materia, si spectaremur aegri! — Ipse te specta; ipse te lauda!

Praeterea duo sunt genera voluptatum: corporales morbus inhibet, non tamen tollit; immo, si verum aestimes, incitat. Magis iuvat bibere sitientem; gratior est esurienti cibus; quidquid ex abstinentia contigit, avidius excipitur. Illas vero animi voluptates, quae maiores certioresque sunt, nemo medicus aegro negat; has quisquis sequitur et bene intelligit, omnia sensuum blandimenta contemnit. — O infelicem aegrum! — Quare? quia non vino nivem diluit; quia non rigorem potionis suae, quam capaci scypho miscuit, renovat fracta insuper glacie; quia non ostrea illi Lucrina in ipsa mensa aperiuntur; quia non cir-

ca coenationem eius tumultus coquorum est, ipsos cum obsoniis focos transferentium. Hoc enim iam luxuria commenta est: ne quis intepescat cibus, ne quid palato iam calloso parum ferveat, coenam culina prosequitur. O infelicem aegrum! Edet quantum concoquat; non iacebit in conspectu aper, ut vilis caro a mensa relegatus; nec in repositorio eius pectora avium (totas enim videre fastidium est) congesta ponentur! Quid tibi mali factum est? coenabis tamquam aeger, immo aliquando tamquam sanus.

Sed omnia ista facile perferemus, sorbitionem, aquam calidam, et quidquid aliud intolerabile videtur delicatis et luxu fluentibus, magisque animo quam corpore morbidis: tantum mortem desinamus horrere. Desinemus autem, si fines bonorum ac malorum cognoverimus; ita demum nec vita taedio erit, nec mors timori. Vitam enim occupare satietas sui non potest, tot res varias, magnas, divinas percensentem: in odium illam sui adducere solet iners otium. Rerum naturam peragranti numquam in fastidium veritas veniet; falsa satiabunt. Rursus, si mors accedit et vocat, licet inmatura sit, licet mediam praecidat aetatem, perceptus longissime fructus est: cognita est illi ex magna parte natura; scit tempore honesta non crescere. His necesse est videri omnem vitam brevem, qui illam voluptatibus vanis, et ideo infinitis, metiuntur.

His te cogitationibus recrea, et interim epistolis nostris vacando. Veniet aliquod tempus, quod

nos iterum iungat ac misceat: quantulumlibet sit illud, longum faciet scientia utendi. Nam, ut POSIDONIUS ait, *unus dies hominum eruditorum plus patet. quam inperitis longissima aetas.* Interim hoc tene, hoc morde: adversis non succumbere, laetis non credere, omnem fortunae licentiam in oculis habere, tamquam, quidquid potest facere, factura sit. Quidquid exspectatum est diu, levius accedit. Vale.

EPISTOLA LXXIX.

De Charybdi aliquid, Scylla, et Aetna. Tum, Sapientes inter se pares esse: et ad Sapientiam hortatur, etiamsi gloria non comitetur. Atqui comitabitur, vel post vitam. Bona.

SENECA Lucilio suo Salutem.

EXSPECTO epistolas tuas, quibus indices mihi, circumitus Siciliae totius quid tibi novi ostenderit, et omnia de ipsa Charybdi certiora. Nam Scyllam saxum esse, et quidem non terribile navigantibus, optime scio; Charybdis an respondeat fabulis, perscribi mihi desidero. Et, si forte observaveris, (dignum est autem, quod observes,) fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices, an omnis tempestas aeque mare illud contorqueat; et an verum sit, quidquid illo freti turbine adreptum est, per multa millia trahi conditum, et circa Tauromenitanum litus emergere. Si haec mihi perscripseris, tunc tibi audebo mandare, ut in honorem meum Aetnam quoque adscendas; quam consumi, et sensim sub-

sidere, ex hoc colligunt quidam, quod aliquando longius navigantibus solebat ostendi. Potest hoc accidere, non quia montis altitudo descendit, sed quia ignis evanuit et minus vehemens ac largus effertur; ob eamdem causam fumo quoque per diem segnior. Neutrum autem incredibile est, nec montem, qui devoretur quotidie, minui, nec ignem non manere eumdem: qui non ipse ex se est, sed in aliqua inferna valle conceptus exaestuat, et aliis pascitur; in ipso monte non alimentum habet, sed viam. In Lycia regio notissima est, Hephaestion incolae vocant, foratum pluribus locis solum, quod sine ullo nascentium damno ignis innoxius circumit. Laeta itaque regio est, et herbida, nil flammis adurentibus, sed tantum vi remissa ac languida refulgentibus.

Sed reservemus ista, tunc quaesituri, quum tu mihi scripseris, quantum ab ipso ore montis nives absint, quas ne aestas quidem solvit; adeo tutae sunt ab igne vicino. Non est autem, quod istam curam inputes mihi: morbo enim tuo daturus eras, etiam si nemo quidem mandaret tibi; donec Aetnam describas in tuo carmine, nec pudor obstet ne et hunc solennem omnibus poëtis locum adtingas; quem quo minus Ovidius tractaret, nihil obstitit quod iam Virgilius inpleverat: ne Severum quidem Cornelium uterque deterruit. Omnibus praeterea feliciter hic locus se dedit; et, qui praecesserant, non praeripuisse mihi videntur quae dici poterant, sed aperuisse. Sed multum interest, utrum ad consumtam mate-

riam, an ad subactam accedas: crescit in dies, et inventuris inventa non obstant. Praeterea, conditio optima est ultimi: parata verba invenit, quae, aliter instructa, novam faciem habent; nec illis manus iniicit, tamquam alienis, sunt enim publica: iurisconsulti negant, quidquam publicum usucapi. Aut ego te non novi, aut Aetna tibi salivam movet. Iam cupis grande aliquid, et par prioribus, scribere. Plus enim sperare modestia tibi tua non permittit; quae tanta in te est, ut videaris mihi retracturus ingenii tui vires, si vincendi periculum sit: tanta tibi priorum reverentia est.

Inter cetera, hoc habet boni Sapientia: nemo ab altero potest vinci, nisi dum adscenditur; quum ad summum perveneris, paria sunt; non est incremento locus; statur. Numquid sol magnitudini suae adiicit? numquid ultra, quam solet, luna procedit? maria non crescunt; mundus eumdem habitum ac modum servat. Extollere se, quae iustam magnitudinem inplevere, non possunt. Quicumque fuerint sapientes, pares erunt et aequales; habebit unusquisque ex his proprias dotes; alius erit affabilior, alius expeditior, alius promtior in eloquendo, alius facundior: illud, de quo agitur, quod beatum facit, aequale erit in omnibus. An Aetna tua possit sublabi et in se ruere; an hoc excelsum cacumen, et conspicuum per vasti maris spatia, detrahat adsidua vis ignium, nescio: Virtutem non flamma, non ruina, inferius adducet. Haec una maiestas deprimi nescit;

nec proferri ultra, nec referri potest. Sic huius, ut coelestium, statuta magnitudo est. Ad hanc nos conemur educere! Iam multum operis effecti est: immo, si verum fateri volo, non multum. Nec enim bonitas est, pessimis esse meliorem. Quis oculis glorietur, qui suspicetur diem, cui sol per caliginem splendet? Licet contentus interim sit effugisse tenebras, adhuc non fruitur bono lucis. Tunc animus noster habebit quod gratuletur sibi, quum, emissus his tenebris, in quibus volutatur, non tenui visu clara prospexerit, sed totum diem admiserit, et coelo redditus suo fuerit; quum receperit locum, quem occupavit sorte nascendi. Sursum illum vocant initia sua. Erit autem illic etiam antequam hac custodia exsolvatur, quum vitia disiecerit, purusque ac levis in cogitationes divinas emicuerit.

Hoc nos agere, Lucili carissime, in hoc ire impetu toto, licet pauci sciant, licet nemo, iuvat. Gloria umbra virtutis est; etiam invita comitabitur. Sed quemadmodum aliquando umbra antecedit, aliquando sequitur, vel a tergo est: ita gloria aliquando ante nos est, visendamque se praebet; aliquando in averso est; maiorque, quo serior, ubi invidia secessit. Quamdiu videbatur furere Democritus? Vix recepit Socratem fama. Quamdiu Catonem civitas ignoravit? respuit; nec intellexit, nisi quum perdidit. Rutilii innocentia ac virtus lateret, nisi accepisset iniuriam: dum violatur, effulsit. Numquid non sorti suae gratias egit, et exsilium suum complexus est? De his lo-

quor, quos illustravit fortuna, dum vexat. Quam multorum profectus in notitiam evasere post ipsos? quam multos fama non excepit, sed eruit? Vides, EPICURUM quantopere non tantum eruditiores, sed haec quoque inperitorum turba miretur. Hic ignotus ipsis Athenis fuit, circa quas delituerat. Multis itaque iam annis Metrodoro suo superstes, in quadam Epistola, quum amicitiam suam et Metrodori grata commemoratione cecinisset, hoc novissime adiecit: *Nihil sibi et Metrodoro inter bona tanta nocuisse, quod ipsos illa nobilis Graecia non ignotos solum habuisset, sed paene inauditos.* Numquid ergo non postea, quam esse desierat, inventus est? numquid non opinio eius emicuit? Hoc METRODORUS quoque in quadam Epistola confitetur: *se et Epicurum non satis eminuisse; sed post, se et Epicurum magnum paratumque nomen habituros, et qui voluissent per eadem ire vestigia.* — Nulla virtus latet; et latuisse, non ipsius est damnum. Veniet, qui conditam, et seculi sui malignitate conpressam, dies publicet. Paucis natus est, qui populum aetatis suae cogitat. Multa annorum millia, multa populorum supervenient; ad illa respice! Etiam si omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit, venient qui sine offensa, sine gratia, iudicent. Si quod est pretium virtutis ex fama, nec hoc interit. Ad nos quidem nihil pertinebit posterorum sermo; tamen etiam non sentientes colet ac frequentabit. Nulli non Virtus, et vivo et mortuo, retulit gratiam; si modo illam bona sequutus est

fide, si se non exornavit et pinxit, sed idem fuit, sive ex denuntiato videbatur, sive inparatus ac subito. Nihil simulatio proficit: paucis inponit leviter extrinsecus inducta facies; veritas in omnem sui partem [semper] eadem est. Quae decipiunt, nihil habent solidi. Tenue est mendacium; perlucet, si diligenter inspexeris. Vale.

EPISTOLA LXXX.

Vulgus ad spectaculum et ad stadium, sese ad studium et animum ivisse. Hunc colendum, non corpus: et facile id esse, si Bona velis. Ad libertatem eundum; quod fit spretis calcatisque cupidinibus. In eo veram felicitatem, non ex externo splendore esse.

SENECA Lucilio suo Salutem.

HODIERNO die non tantum meo beneficio mihi vaco, sed spectaculi, quod omnes molestos ad sphaeromachiam avocavit. Nemo inrumpit, nemo cogitationem meam inpediet, quae hac ipsa fiducia procedit audacius. Non crepuit subinde ostium, non adlevabitur velum; licebit uno vadere, quod magis necessarium est per se eunti et suam sequenti viam. Non ergo sequor priores? Facio; sed permitto mihi et invenire aliquid, et mutare, et relinquere. Non servio illis, sed adsentio.

Magnum tamen verbum dixi, qui mihi silentium promittebam, et sine interpellatione secretum; ecce ingens clamor ex stadio profertur, et me non excutit mihi, sed in huius ipsius rei contentionem transfert. Cogito mecum, quam multi corpora exerceant, ingenia quam pauci; quantus

ad spectaculum non fidele et lusorium fiat concursus, quanta sit circa artes bonas solitudo; quam inbecilli animo sint, quorum lacertos humerosque miramur. Illud maxime revolvo mecum: si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam potest, qua et pugnos pariter et calces non unius hominis ferat, qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis, et sanguine suo madens, diem ducat; quanto facilius animus corroborari possit, ut fortunae ictus invictus excipiat, ut proiectus, ut conculcatus exsurgat? Corpus enim multis eget rebus, ut valeat; animus ex se crescit, se ipse alit, se exercet. Illi multo cibo, multa potione opus est, multo oleo, longa denique opera; tibi continget Virtus sine adparatu, sine inpensa. Quidquid facere te potest bonum, tecum est. Quid tibi opus est ut sis bonus? Velle! Quid autem melius potes velle, quam eripere te huic servituti, quae omnes premit; quam mancipia quoque conditionis extremae, et in his sordibus nata, omni modo exuere conantur? Peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant; tu non concupisces quanticumque ad libertatem pervenire, qui in illa te putas natum? Quid ad arcam tuam respicis? emi non potest. Itaque in tabellas vanum coniicitur nomen libertatis; quam nec qui emerunt habent, nec qui vendiderunt. Tibi des oportet istud bonum, a te petas. Libera te primum metu mortis; illa nobis primum iugum inponit; deinde metu paupertatis. Si vis sci-

re quam nihil in illa mali sit, compara inter se pauperum et divitum vultus. Saepius pauper et fidelius ridet; nulla sollicitudo in alto est; etiam si qua incidit cura, velut nubes levis transit. Horum, qui felices vocantur, hilaritas ficta est, aut gravis et suppurata tristitia; eo quidem gravior, quia interdum non licet palam esse miseros; sed inter aerumnas, cor ipsum exedentes, necesse est agere felicem. Saepius hoc exemplo mihi utendum est; nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae mimus, qui nobis partes has, quas male agamus, adsignat. Ille qui in scena elatus incedit, et haec resupinus dicit:

En impero Argis! regna mihi liquit Pelops.
qua Ponto ab Helles atque ab Ionio mari
urgetur Isthmos; —

servus est; quinque modios accipit, et quinque denarios. Ille qui superbus, atque inpotens, et fiducia virium tumidus ait:

Quod nisi quieris, Menelaë, hac dextra occides!

diurnum accipit, in centunculo dormit. Idem de istis licet omnibus dicas, quos, supra capita hominum supraque turbam, delicatos lectica suspendit; omnium istorum personata felicitas est. Contemnes illos, si despoliaveris. Equum emturus, solvi iubes stratum; detrahis vestimenta venalibus, ne qua vitia corporis lateant: hominem involutum aestimas? Mangones, quidquid est, quod displiceat, aliquo lenocinio abscondunt; itaque ementibus ornamenta ipsa suspecta sunt: sive crus adligatum, sive brachium adspiceres,

nudari iuberes, et ipsum tibi corpus ostendi. Vides illum Scythiae Sarmatiaeve regem, insigni capitis decorum? si vis illum aestimare, totumque scire qualis sit, fasciam solve! multum mali sub illa latet. Quid de aliis loquor? si perpendere te voles, sepone pecuniam, domum, dignitatem; intus te ipse considera. Nunc, qualis sis, aliis credis. Vale.

EPISTOLA LXXXI.

De homine ingrato exordium: tum quaestio, An grati esse debeamus adversus eum, qui ante iuvit, post nocuit? Subtiliter et diffuse hoc disputat, et varie distinguit.

SENECA Lucilio suo Salutem.

QUERERIS incidisse te in hominem ingratum. — Si hoc nunc primum, age aut fortunae, aut diligentiae tuae gratias. Sed nihil facere hoc loco diligentia potest, nisi te malignum: nam, si hoc periculum vitare volueris, non dabis beneficia; ita, ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non respondeant potius, quam non dentur: et post malam segetem serendum est. Saepe, quidquid perierat adsidua infelicis soli sterilitate, unius anni restituit ubertas. Est tanti, ut gratum invenias, experiri et ingratos. Nemo habet tam certam in beneficiis manum, ut non saepe fallatur: aberrent, ut aliquando haereant. Post naufragium maria tentantur; feneratorem non fugat a foro coactor. Cito inerti otio vita torpebit, si relinquendum est quidquid offendit. Te vero benigniorem haec ipsa res faciat; nam cuius rei even-

tus incertus est, id, ut aliquando procedat, saepe tentandum est.

Sed de isto satis multa in his *libris* loquuti sumus, qui *de Beneficiis* inscribuntur; illud magis quaerendum videtur, quod non satis (ut existimo) explicatum est; an is, qui profuit nobis, si postea nocuit, paria fecerit, et nos debito solverit? Adiice, si vis, et illud: Multo plus postea nocuit, quam ante profuerat. Si rectam illam rigidi iudicis sententiam quaeris, alterum ab altero absolvet, et dicet: Quamvis iniuriae praeponderent, tamen beneficiis donetur, quod ex iniuria superest. Plus nocuit? sed prius profuit! itaque habeatur et temporis ratio. Iam illa manifestiora sunt, quam ut admoneri debeas, quaerendum esse, quam libenter profuerit, quam invitus nocuerit; quoniam animo et beneficia et iniuriae constant. Nolui beneficium dare: victus sum aut verecundia, aut instantis pertinacia, aut spe. Eo animo quidque debetur, quo datur; nec, quantum sit, sed a quali profectum voluntate, perpenditur. Nunc coniectura tollatur. Et illud beneficium fuit; et hoc, quod modum beneficii prioris excessit, iniuria est. Vir bonus utrosque calculos sic ponit, ut se ipse circumscribat; beneficio adiicit, iniuriae demit: alter ille remissior iudex, quem esse me malo, iniuriae oblivisci debebit, officii meminisse. — Hoc certe, inquit, iustitiae convenit, suum cuique reddere, beneficio gratiam, iniuriae talionem, aut certe malam gratiam. — Verum erit istud, quum alius iniu-

riam fecerit, alius beneficium dederit: nam, si idem est, beneficio vis iniuriae exstinguitur. Nam cui, etiam si merita non antecessissent, oportebat ignosci, post beneficia laedenti plus quam venia debetur. Non pono utrique par pretium: pluris aestimo beneficium, quam iniuriam. Non omnes grati debere sciunt beneficium: potest etiam inprudens, et rudis, et unus e turba, utique dum prope est ab accepto; ignorat autem, quantum debeat: uni Sapienti notum est, quanti res quaeque taxanda sit. Nam ille, de quo loquebar modo, stultus, etiamsi bonae voluntatis est, aut minus quam debet, aut tempore, aut, quo non debet, loco reddit; id quod referendum est, effundit atque abiicit.

Mira in quibusdam rebus verborum proprietas est; et consuetudo sermonis antiqui quaedam efficacissimis, et officia docentibus, notis signat. Sic certe solemus loqui: *Ille illi gratiam retulit. Referre*, est ultro, quod debeas, adferre. Non dicimus, *Gratiam reddidit: reddunt* enim, et qui reposcuntur, et qui inviti, et qui ubilibet, et qui per alium. Non dicimus, *Reposuit beneficium*. aut *solvit*: nullum nobis placuit, quod aeri alieno convenit, verbum. *Referre*, est ad eum, a quo acceperis, ferre: haec vox significat voluntariam relationem: qui retulit, ipse se adpellavit. Sapiens omnia examinabit secum; quantum acceperit, a quo, quando, ubi, quemadmodum. Itaque negamus, quemquam scire *gratiam referre*, nisi Sapientem: non magis quam beneficium

dare quisquam scit, nisi Sapiens; hic scilicet, qui magis dato gaudet, quam alius accepto.

Hoc aliquis inter illa numerat, quae videmur *inopinata* omnibus dicere, (*παράδοξα* Graeci vocant,) et ait: Nemo ergo scit praeter Sapientem referre gratiam? ergo nec, quod debet creditori suo, reponere quisquam scit alius? nec, quum emit aliquam rem, pretium venditori persolvere? — Ne nobis fiat invidia, scito idem dicere EPICURUM. METRODORUS certe ait, *solum Sapientem referre gratiam scire.* Deinde idem admiratur, quum dicimus: *Solus Sapiens scit amare; solus Sapiens amicus est.* Atqui et amoris et amicitiae pars est, referre gratiam; immo hoc magis vulgare est, et in plures cadit, quam vera amicitia. Deinde idem admiratur, quod dicimus, *fidem nisi in Sapiente non esse;* — tamquam non ipse idem dicat. An tibi videtur fidem habere, qui referre gratiam nescit? Desinant itaque infamare nos, tamquam incredibilia iactantes; et sciant, apud Sapientem esse ipsa honesta, apud vulgum simulacra rerum honestarum et effigies. Nemo referre gratiam scit, nisi Sapiens! Stultus quoque, utcumque sit, et quemadmodum potest, referat: scientia illi potius, quam voluntas desit. Velle non discitur. Sapiens inter se omnia comparabit: maius enim aut minus fit (quamvis idem sit) tempore, loco, causa. Saepe enim hoc non potuere divitiae in domum infusae, quod opportune dati mille denarii. Multum enim interest, donaveris, an succurreris; servaverit illum tua li-

beralitas, an instruxerit. Saepe, quod datur, exiguum est; quod sequitur ex eo, magnum. Quantum autem existimas interesse, utrum aliquis de arca, quod praestaret, sumserit; an beneficium acceperit, ut daret?

Sed ne in eadem, quae satis scrutati sumus, revolvamur; in hac comparatione beneficii et iniuriae vir bonus iudicabit quidem, quod erit aequissimum; sed beneficio favebit: in hanc erit partem proclivior. Plurimum autem momenti persona solet adferre in rebus eiusmodi. Dedisti mihi beneficium in servo, iniuriam fecisti in patre; servasti mihi filium, sed patrem abstulisti. Alia deinceps, per quae procedit omnis conlatio, prosequetur: et, si pusillum erit, quod intersit, dissimulabit: etiam, si multum fuerit, [sed] si id donari salva pietate ac fide poterit, remittet; id est, si ad ipsum tota pertinebit iniuria. Summa rei haec est: facilis erit in commutando; patietur plus inputari sibi. Invitus beneficium per compensationem iniuriae solvet: in hanc partem inclinabit, huc verget, ut cupiat debere gratiam, cupiat referre. Errat enim, si quis beneficium accipit libentius, quam reddit. Quanto hilarior est qui solvit, quam qui mutuatur; tanto debet laetior esse, qui se maximo aere alieno accepti beneficii exonerat, quam qui quum maxime obligatur. Nam in hoc quoque falluntur ingrati, quod creditori quidem, praeter sortem, extra ordinem numerant; beneficiorum autem usum esse gratuitum putant. Et illa crescunt mo-

ra; tantoque plus solvendum est, quanto tardius. Ingratus est, qui beneficium reddit sine usura. Itaque huius quoque rei habebitur ratio, quum conferentur accepta et expensa.

Omnia facienda sunt, ut quam gratissimi simus; nostrum enim hoc bonum est: quemadmodum iustitia non est, ut vulgo creditur, ad alios pertinens; maxima pars eius in se redit. Nemo non, quum alteri prodest, sibi profuit. Non eo nomine dico, quod volet adiuvare adiutus, protegere defensus, quod bonum exemplum circuitu ad facientem revertitur; sicut mala exempla recidunt in auctores, nec ulla miseratio contingit his, qui patiuntur iniurias, quas posse fieri, faciendo docuerunt: sed quod virtutum omnium pretium in ipsis est. Non enim exercentur ad praemium: recte facti, fecisse merces est. Gratus sum, non ut alius mihi libentius praestet, priori inritatus exemplo; sed ut rem iucundissimam ac pulcherrimam faciam. Gratus sum, non quia expedit, sed quia iuvat. Hoc ut scias ita esse, si gratum esse non licebit, nisi ut videar ingratus; si reddere beneficium non aliter quam per speciem iniuriae potero; aequissimo animo ad honestum consilium, per mediam infamiam, tendam. Nemo mihi videtur pluris aestimare Virtutem, nemo illi magis esse devotus, quam qui boni viri famam perdidit, ne conscientiam perderet. Itaque, ut dixi, maiore tuo, quam alterius bono, gratus es. Illi enim vulgaris et quotidiana res contigit, recipere quod dederat; tibi magna, et ex

beatissimo animi statu profecta, gratum fuisse. Nam si malitia miseros facit, Virtus beatos, gratum autem esse virtus est; rem usitatam reddidisti, inaestimabilem consequutus es, conscientiam grati; quae, nisi in animum divinum fortunatumque, non pervenit.

In contrarium autem huic adfectum summa infelicitas urget. Nemo, si ingratus est, miser erit: non differo illum, statim miser est. Itaque ingrati esse vitemus, non aliena causa, sed nostra. Minimum ex nequitia levissimumque ad alios redundat; quod pessimum ex illa est, et (ut ita dicam) spississimum, domi remanet, et premit habentem: quemadmodum ATTALUS noster dicere solebat, *Malitia ipsa maximam partem veneni sui bibit.* Illud venenum, quod serpentes in alienam perniciem proferunt, sine sua continent, non est huic simile; hoc, habentibus pessimum est. Torquet ingratus se, et macerat; odit quae accepit, quia redditurus est, et extenuat; iniurias vero dilatat atque auget. Quid autem eo miserius, cui beneficia excidunt, haerent iniuriae? At contra Sapientia exornat omne beneficium ac sibi ipsa commendat, et se adsidua eius commemoratione delectat. Malis una voluptas est, et haec brevis, dum accipiunt beneficia; ex quibus Sapienti longum gaudium manet ac perenne. Non enim illum *accipere*, sed *accepisse*, delectat; quod inmortale est et adsiduum. Illa contemnit, quibus laesus est; nec obliviscitur per negligentiam, sed volens. Non vertit omnia in peius, nec quae-

rit cui inputet casum; et peccata hominum ad fortunam potius refert. Non calumniatur verba, nec vultus; quidquid accidit, benigne interpretando levat; non offensae potius, quam beneficii meminit. Quantum potest, in priore ac meliore se memoria detinet; nec mutat animum adversus bene meritos, nisi multum male facta praecedunt, et manifestum etiam conniventi discrimen est: tunc quoque in hoc dumtaxat, ut talis sit post maiorem iniuriam, qualis ante beneficium. Nam quum beneficio par est iniuria, aliquid in animo benevolentiae remanet. Quemadmodum reus sententiis paribus absolvitur, et semper, quidquid dubium est, humanitas inclinat in melius; sic animus Sapientis, ubi paria maleficiis merita sunt, desinet quidem debere, sed non desinet velle debere; et hoc facit, quod qui post tabulas novas solvunt.

Nemo autem gratus esse potest, nisi contemserit ista, propter quae vulgus insanit. Si referre vis gratiam; et in exsilium eundum est, et effundendus sanguis, et suscipienda egestas, et ipsa innocentia saepe maculanda, indignisque obiicienda rumoribus. Non parvo sibi constat homo gratus. Nihil carius aestimamus, quam beneficium, quamdiu petimus; nihil vilius, quum accepimus. Quaeris quid sit, quod oblivionem acceptorum nobis faciat? Cupiditas accipiendorum. Cogitamus, non quid impetratum, sed quid impetrandum sit. Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentia, et cetera, quae opinione nostra

cara sunt, pretio suo vilia. Nescimus aestimare res; de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quo mentes in se nostras trahant, praeter hoc, quod mirari illa consuevimus. Non enim, quia concupiscenda sunt, laudantur; sed concupiscuntur, quia laudata sunt: et, quum singulorum error publicum fecerit, singulorum errorem facit publicus. Sed quemadmodum illa credimus, sic et hoc fidei populi credamus, nihil esse grato animo honestius. Omnes hoc urbes, omnes etiam ex barbaris regionibus gentes conclamabunt; in hoc bonis malisque conveniet. Erunt qui voluptates laudent; erunt qui labores malint; erunt qui dolorem maximum malum dicant; erunt qui ne malum quidem adpellent: divitias aliquis ad summum bonum admittet; alius illas dicet malo humanae vitae repertas; nihil esse eo locupletius, cui, quod donet, fortuna non invenit. In tanta iudiciorum diversitate, referendam bene merentibus gratiam, omnes uno tibi, quod aiunt, ore adfirmabunt; in hoc tam discors turba consentiet, quum interim iniurias pro beneficiis reddimus. Et prima causa est, cur quis ingratus sit, si satis gratus esse non potuit. Eo perductus est furor, ut periculosissima res sit beneficia in aliquem magna conferre: nam, quia putat turpe non reddere, non vult esse, cui reddat. Tibi habe, quod accepisti; non repeto, non exigo: profuisse tutum sit. Nullum est odium perniciosius, quam ex beneficii violati pudore. Vale.

EPISTOLA LXXXII.

Contra delicias, et mollem vitam; itemque otium ignavum. Studiis id dedicandum esse: at praesertim Philosophiae, quae muniat contra metus, et externa omnia mala, contra ipsam mortem. Frustra in hanc nos argutiis aut Sophismatis armari; et obiter contra facientes. Mortem per se indifferentem esse; sed talem, aut talem, honestam; et contra. Iterumque contra cavillatores. Bona.

SENECA Lucilio suo Salutem.

DESII iam de te esse sollicitus. — Quem, inquis, Deorum sponsorem accepisti? — Eum scilicet, qui neminem fallit, animum recti ac boni amatorem. In tuto pars tui melior est. Potest fortuna tibi iniuriam facere: quod ad rem magis pertinet, non timeo ne tu facias tibi. I qua coepisti; et in isto te vitae habitu conpone, placide, non molliter. Male mihi esse malo, quam molliter. *Male* nunc sic accipe, quemadmodum a populo solet dici, dure, aspere, laboriose. Audire solemus sic quorumdam vitam laudari, quibus invidetur: Molliter vivit! hoc dicunt, malus est! Paullatim enim effeminatur animus, atque in similitudinem otii sui et pigritiae, in qua iacet, solvitur. Quid ergo? viro non vel obrigescere satius est? Deinde delicati timent mortem, cui vitam suam fecere similem. Multum interest inter otium, et conditivum. — Quid ergo? inquis: non satius est vel sic iacere, quam istis officiorum vorticibus volutari? — Utraque res letalis est, et contractio, et torpor. Puto, aeque, qui in odoribus iacet, mortuus est, quam qui rapitur unco. Otium sine literis mors est, et hominis vivi sepultura. Quid denique prodest secessisse? tamquam non trans

maria nos sollicitudinum causae prosequantur. Quae latebra est, in quam non intret metus mortis? quae tam munita, et in altum subducta vitae quies, quam non dolor territet? Quocumque te abdideris, mala humana circumstrepent. Multa extra sunt, quae circumeunt nos, quo aut fallant, aut urgeant; multa intus, quae in media solitudine exaestuant.

Philosophia circumdanda est, inexpugnabilis murus, quem fortuna multis machinis lacessitum non transit! Insuperabili loco stat animus, qui externa deseruit, et arce se sua vindicat: infra illum omne telum cadit. Non habet, ut putamus, fortuna longas manus; neminem occupat, nisi haerentem sibi. Itaque, quantum possumus, ab illa resiliamus; quod sola praestabit sui naturaeque cognitio. Sciat quo iturus sit, unde ortus; quod illi bonum, quod malum sit; quid petat, quid devitet; quae sit illa Ratio, quae adpetenda ac fugienda discernat, qua cupiditatum mansuescit insania, timorum saevitia compescitur. Haec quidam putant ipsos, etiam sine Philosophia, repressisse: sed, quum securos aliquis casus expertus est, exprimitur sera confessio; magna verba excidunt, quum tortor poposcit manum, quum mors propius accessit. Possis illi dicere: Facile provocabas mala absentia; ecce dolor, quem tolerabilem esse dicebas! ecce mors, quam contra multa animose loquutus es! sonant flagella, gladius micat:

Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!

Faciet autem illud firmum adsidua meditatio, si non verba exercueris, sed animum; si contra mortem te praeparaveris, adversus quam non exhortabitur, nec adtollet, qui cavillationibus tibi persuadere tentaverit, mortem malum non esse. Libet enim, Lucili, virorum optime, ridere ineptias Graecas; quas nondum, quamvis mirer, excussi. ZENON noster hac conlectione utitur: *Nullum malum gloriosum est: mors autem gloriosa est; mors ergo non est malum.* Profecisti! liberatus sum metu; post haec non dubitabo porrigere cervicem! Non vis severius loqui, nec morituro risum movere? Non mehercule facile tibi dixerim, utrum ineptior fuerit, qui se hac interrogatione iudicavit mortis metum exstinguere; an qui hoc, tamquam ad rem pertineret, conatus est solvere. Nam et ipse interrogationem contrariam opposuit, ex eo natam, quod mortem inter indifferentia ponimus, quae ἀδιάφορα Graeci vocant. *Nihil*, inquit, *indifferens gloriosum est: mors autem gloriosum est: ergo mors non est indifferens.* Haec interrogatio vides ubi obrepat. Mors non est gloriosa; fortiter mori gloriosum est: et, quum dicit, *Indifferens nihil gloriosum est*, concedo tibi ita, ut dicam, nihil gloriosum esse, nisi circa indifferentia. Tamquam indifferentia esse dico (id est, nec bona, nec mala) morbum, dolorem, paupertatem, exsilium, mortem. Nihil horum per se gloriosum est, nihil tamen sine his: laudatur enim non paupertas, sed quem non submittit, non incurvat; laudatur non exsilium, sed qui

hoc non doluit; laudatur non dolor, sed ille, quem nihil coëgit dolor: nemo mortem laudat, sed eum, cui mors ante abstulit animum, quam conturbavit. Omnia ista per se non sunt honesta, nec gloriosa: sed, quidquid ex illis Virtus adiit tractavitque, honestum et gloriosum facit. Illa in medio posita sunt; interest, utrum malitia illis, an Virtus, manum admoverit. Mors enim illa, quae in Catone gloriosa est, in Bruto statim turpis est et erubescenda. Hic est enim Brutus, qui, quum periturus mortis moras quaereret, ad exonerandum ventrem secessit, et, evocatus ad mortem iussusque praebere cervicem: *Praebebo*, inquit, *ita vivam!* Quae dementia est fugere, quum retro ire non possis? *Praebebo*, inquit, *ita vivam!* paene adiecit, *vel sub Antonio!* O hominem dignum, qui vitae dederetur!

Sed, ut coeperam dicere, vides ipsam mortem nec malum esse, nec bonum: Cato illa honestissime usus est, turpissime Brutus. Omnis res, quod non habuit decus, Virtute addita sumit. Cubiculum lucidum dicimus; hoc idem obscurissimum est nocte: dies illi lucem infundit, nox eripit. Sic istis, quae a nobis *indifferentia ac media* dicuntur, divitiis, viribus, formae, honoribus, regno; et contra, morti, exsilio, malae valitudini, doloribus, quaeque alia aut minus aut magis pertimuimus, aut malitia aut Virtus dat *Boni* vel *Mali* nomen. Massa per se nec calida, nec frigida est: in fornacem coniecta concaluit; in aquam remissa refrixit. Mors honesta est per illud, quod

honestum est; id est Virtus, et animus externa contemnens.

Est et horum, Lucili, quae adpellamus *Media*, grande discrimen. Non enim sic mors indifferens est, quomodo, utrum capillos pares habeas, necne: mors inter illa est, quae mala quidem non sunt, tamen habent mali speciem. Sui amor est, et permanendi conservandique se insita voluntas, atque adspernatio dissolutionis; quia videtur multa nobis bona eripere, et nos ex hac, cui adsuevimus, rerum copia educere. Illa quoque res morti nos alienat, quod haec iam novimus; illa, ad quae transituri sumus, nescimus qualia sint, et horremus ignota. Naturalis praeterea tenebrarum metus est, in quas adductura mors creditur. Itaque etiam si indifferens mors est, non tamen inter ea est quae facile negligi possint: magna exercitatione durandus est animus, ut conspectum eius accessumque patiatur. Mors contemni debet magis, quam solet: multa enim de illa credimus; multorum ingeniis certatum est ad augendam eius infamiam; descriptus est carcer infernus, et perpetua nocte oppressa regio, in qua ingens ianitor Orci,

ossa super recubans antro semesa cruento,
aeternum latrans exsangues territat umbras.

Sed, etiam quum persuaseris istas fabulas esse, nec quidquam defunctis superesse quod timeant, subit alius metus: aeque enim timent, ne apud inferos sint, quam ne nusquam. His adversantibus, quae nobis obfundit longa persuasio, fortiter

pati mortem quidni gloriosum sit, et inter maxima opera mentis humanae? quae numquam ad Virtutem exsurget, si mortem malum esse crediderit; exsurget, si putabit indifferens esse. Non recipit rerum natura, ut aliquis magno animo accedat ad id, quod malum iudicat; pigre veniet, et cunctanter: non est autem gloriosum, quod ab invito et tergiversante fit. Nihil facit Virtus, quia necesse est. Adiice nunc, quod nihil honeste fit, nisi cui totus animus incubuit atque adfuit, cui nulla parte sui repugnavit. Ubi autem ad malum acceditur, aut peiorum metu, aut spe bonorum, ad quae pervenire tanti sit devorata unius mali patientia; dissident inter se iudicia facientis: hinc est quod iubeat proposita perficere, illinc quod retrahat et ab re suspecta ac periculosa fugiat: igitur in diversa distrahitur. Si hoc est, perit gloria. Virtus enim concordi animo decreta peragit; non timet quod facit.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito
qua tua te fortuna sinet! — —

Non ibis audentior, si mala illa esse credideris. Eximendum hoc e pectore est: alioqui haesitabit impetum moratura suspicio; trudetur in id, quod invadendum est.

Nostri quidem videri volunt Zenonis interrogationem veram esse, fallacem autem alteram et falsam, quae illi opponitur. Ego non redigo ista ad legem dialecticam, et ad illos artificii veternosissimi nodos: totum genus istud exturbandum iudico, quo circumscribi se, qui interrogatur,

existimat, et ad confessionem perductus aliud respondet, aliud putat. Pro veritate simplicius agendum est; contra metum fortius. Haec ipsa, quae volvuntur ab illis, solvere malim et expandere, ut persuadeam, non ut inponam. In aciem educturus exercitum, pro coniugibus ac liberis mortem obiturum, quomodo exhortabitur? Do tibi Fabios, totum reipublicae bellum in unam transferentes domum. Laconas tibi ostendo, in ipsis Thermopylarum angustiis positos: nec victoriam sperant, nec reditum; ille locus illis sepulcrum futurus est. Quemadmodum exhortaris, ut totius gentis ruinam obiectis corporibus excipiant, et vita potius, quam loco, cedant? Dices? *Quod malum est, gloriosum non est; mors gloriosa est; mors ergo non malum.* O efficacem concionem! Quis post hanc dubitet se infestis ingerere mucronibus, et stans mori! At ille Leonidas quam fortiter illos adloquutus est? *Sic*, inquit, *commilitones, prandete, tamquam apud inferos coenaturi!* Non in ore crevit cibus, non haesit in faucibus, non elapsus est manibus; alacres illi et ad prandium promiserunt et ad coenam. Quid? dux ille Romanus, qui ad occupandum locum milites missos, quum per ingentem hostium exercitum ituri essent, sic adloquutus est: *Ire, commilitones, illo necesse est, unde redire non est necesse!* Vides quam simplex et imperiosa Virtus sit. Quem mortalium circumscriptiones vestrae fortiorem facere, quem erectiorem possunt? Frangunt animum; qui numquam minus contrahendus est et in minuta ac spinosa

cogendus, quam quum aliquid grande componitur. Non trecentis, sed omnibus mortalibus mortis timor detrahi debet. Quomodo illos doces, malum non esse? quomodo opiniones totius aevi, quibus protinus infantia imbuitur, evinces? quod auxilium invenies? quid dices imbecillitati humanae? quid dices, quo inflammati in media pericula inruant? Qua oratione hunc timendi consensum, quibus ingenii viribus, obnixam contra te persuasionem humani generis avertis? Verba mihi captiosa conponis, et interrogatiunculas nectis? Magnis telis magna portenta feriuntur! Serpentem illam in Africa saevam, et Romanis legionibus bello ipso terribiliorem, frustra sagittis fundisque petierunt; ne pilo quidem vulnerabilis erat, quum ingens magnitudo, pro vastitate corporis solida, ferrum, et quidquid humanae torserant manus, reiiceret: molaribus demum fracta saxis est. Et adversus mortem tu tam minuta iacularis? subula leonem excipis? Acuta sunt ista quae dicis: nihil est acutius arista. Quaedam inutilia et inefficacia ipsa subtilitas reddit. Vale.

EPISTOLA LXXXIII.

Vivendum, ut coram Deo inspectore et arbitro. Adiungit de sua vita, temperantia, vigilantia. Iterum (ut priore epistola) contra μικρολόγους, et qui minutis sermonibus aut cavillis Sapientiam enervant. Docet ab ipso Zenone, contra Ebrietatem disserente. Atqui fortius clariusque agendum: et exemplum praebet, et vitium illud damnat. Bona.

SENECA Lucilio suo Salutem.

SINGULOS dies tibi meos, et quidem totos, in-

dicari iubes. Bene de me iudicas, si nihil esse in illis putas, quod abscondam. Sic certe vivendum est, tamquam in conspectu vivamus; sic cogitandum, tamquam aliquis in pectus intimum inspicere possit. Et potest! Quid enim prodest ab homine aliquid esse secretum? nihil Deo clusum est: interest animis nostris, et cogitationibus mediis intervenit. Sic, intervenit, dico? tamquam aliquando discedat!

Faciam ergo quod iubes, et, quid agam et quo ordine, libenter tibi scribam. Observabo me protinus; et, quod est utilissimum, diem meum recognoscam. Hoc nos pessimos facit, quod nemo vitam suam respicit. Quid facturi simus, cogitamus, et id raro; quid fecerimus, non cogitamus: atqui consilium futuri ex praeterito venit. Hodiernus dies solidus est; nemo ex illo quidquam mihi eripuit; totus inter stratum lectionemque divisus est; minimum exercitationi corporis datum. Et hoc nomine ago gratias senectuti: non magno mihi constat; quum me movi, lassus sum: hic autem exercitationis, etiam fortissimis, finis est. Progymnastas meos quaeris? unus mihi sufficit Earinus, puer, ut scis, amabilis: sed mutabitur. Iam aliquem teneriorem quaero. Hic quidem ait, nos eamdem crisim habere, quia utrique dentes cadant; sed iam vix illum adsequor currentem, et intra paucissimos dies non potero: vide quid exercitatio quotidiana proficiat. Cito magnum intervallum fit inter duos itinere diverso euntes, eodem tempore ille adscendit, ego de-

scendo; nec ignoras, quanto ex his velocius alterum fiat. Mentitus sum: iam enim aetas nostra non descendit, sed cadit. Quomodo tamen hodiernum certamen nobis cesserit, quaeris? quod raro cursoribus evenit, hieran fecimus. Ab hac fatigatione magis, quam exercitatione, in frigidam descendi: hoc apud me vocatur parum calda. Ille tantus Psychrolutes, qui Kalendis Ianuariis Euripum salutabam, qui anno novo, quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire, primum ad Tiberim transtuli castra, deinde ad hoc solium, quod, quum fortissimus sum, et omnia bona fide fiunt, sol temperat. Non multum mihi ad balneum superest. Panis deinde siccus, et sine mensa prandium, post quod non sunt lavandae manus. Dormio minimum. Consuetudinem meam nosti: brevissimo somno utor, et quasi interiungo. Satis est mihi, vigilare desiisse; aliquando dormisse me nescio, aliquando suspicor. — Ecce Circensium obstrepit clamor; subita aliqua et universa voce feriuntur aures meae, nec cogitationem meam excutiunt, nec interrumpunt quidem. Fremitum patientissime fero; multae voces, et in unum confusae, pro fluctu mihi sunt aut vento silvam verberante, et ceteris sine intellectu sonantibus.

Quid ergo est, nunc cui animum adiecerim? Dicam. Superest ex hesterno mihi cogitatio, quid sibi voluerint prudentissimi viri, qui rerum maximarum probationes levissimas et perplexas fecerunt; quae, ut sint verae, mendacio tamen si-

miles sunt. Vult nos ab ebrietate deterrere ZENON, vir maximus, huius sectae fortissimae ac sanctissimae conditor. Audi ergo quemadmodum conligat, virum bonum non futurum ebrium: *Ebrio secretum sermonem nemo committit; viro autem bono committit; ergo vir bonus ebrius non erit.* Quemadmodum opposita interrogatione simili derideatur, adtende; satis enim est, unam ponere ex multis: Dormienti nemo secretum sermonem committit; viro bono autem committit; ergo vir bonus non dormit. Quo uno modo potest, POSIDONIUS Zenonis nostri causam agit; sed ne sic quidem, ut existimo, agi potest. Ait enim, *ebrium duobus modis dici: altero, quum aliquis vino gravis est et impos sui; altero, si solet ebrius fieri, et huic obnoxius vitio est. Hunc a Zenone dici, qui soleat fieri ebrius, non qui sit: huic autem neminem commissurum arcana, quae per vinum eloqui possit.* Quod est falsum. Prima enim illa interrogatio complectitur eum, qui est ebrius, non eum, qui futurus est. Plurimum enim interesse concedes inter ebrium et ebriosum: potest et, qui ebrius est, tunc primum esse, nec habere hoc vitium; et qui ebriosus est, saepe extra ebrietatem esse. Itaque id intelligo, quod significari verbo isto solet; praesertim quum ab homine diligentiam professo ponatur et verba examinante. Adiice nunc, quod, si hoc intellexit Zenon, et nos intelligere voluit, ambiguitate verbi quaesivit locum fraudi: quod faciendum non est, ubi veritas quaeritur. Sed sane hoc senserit; quod

sequitur, falsum est, ei, qui soleat ebrius fieri, non committi sermonem secretum. Cogita enim, quam multis militibus, non semper sobriis, et imperator, et tribunus, et centurio, tacenda mandaverit. De illa C. Caesaris caede (illius dico, qui superato Pompeio rempublicam tenuit) tam creditum est Tillio Cimbro, quam C. Cassio: Cassius tota vita aquam bibit; Tillius Cimber et nimius erat in vino, et scordalus. In hanc rem iocatus est ipse: *Ego*, inquit, *quemquam feram*, *qui vinum ferre non possum?* Sibi quisque nunc nominet eos, quibus scit et vinum male credi, et sermonem bene; unum tamen exemplum, quod occurrit mihi, referam, ne intercidat: instruenda est enim vita exemplis illustribus; non semper confugiamus ad vetera. L. Piso, Urbis custos, ebrius, ex quo semel factus est, fuit: maiorem partem noctis in convivio exigebat; usque in horam sextam fere dormiebat: hoc eius erat matutinum. Officium tamen suum, quo tutela urbis continebatur, diligentissime administravit. Huic et divus Augustus dedit secreta mandata, quum illum praeponeret Thraciae, quam perdomuit; et Tiberius, proficiscens in Campaniam, quum multa in Urbe et suspecta relinqueret et invisa. Puto, quia illi bene cesserat Pisonis ebrietas, postea Cossum fecit Urbis praefectum, virum gravem, moderatum, sed mersum vino et madentem; adeo, ut ex senatu aliquando, in quem e convivio venerat, oppressus inexcitabili somno, tolleretur. Huic tamen Tiberius multa

sua manu scripsit, quae committenda ne ministris quidem suis iudicabat. Nullum Cosso aut privatum secretum, aut publicum elapsum est. Itaque declamationes istas de medio removeamus: *non est animus in sua potestate, ebrietate devinctus: quemadmodum musto dolia ipsa rumpuntur, et omne quod in imo iacet, in summam partem vis caloris eiectat; sic, vino exaestuante, quidquid in imo iacet abditum, effertur, et prodit in medium: onerati mero quemadmodum non continent cibum, vino redundante, ita ne secretum quidem; quod suum alienumque est, pariter effundunt.* — Sed quamvis hoc soleat accidere, ita et illud solet, ut cum his, quos sciamus libentius bibere, de rebus necessariis deliberemus. Falsum est ergo hoc, quod patrocinii loco ponitur, si qui soleat ebrius fieri, non dari tacitum.

Quanto satius est, aperte accusare ebrietatem, et vitia eius exponere? quae etiam tolerabilis homo vitaverit, nedum perfectus ac sapiens, cui satis est sitim exstinguere; qui, etiam si quando hortata est hilaritas, aliena causa producta longius, tamen citra ebrietatem resistit. Nam de illo videbimus, an Sapientis animus nimio vino turbetur, et faciat ebriis solita. Interim, si hoc colligere vis, *virum bonum non debere ebrium fieri*, cur syllogismis agis? Dic, quam turpe sit, plus sibi ingerere quam capiat, et stomachi sui non nosse mensuram; quam multa ebrii faciant, quibus sobrii erubescant; nihil aliud esse ebrietatem, quam voluntariam insaniam. Extende in plures dies illum ebrii habitum, numquid de furore dubita-

bis? nunc quoque non est minor, sed brevior. Refer Alexandri Macedonis exemplum, qui Clitum, carissimum sibi ac fidelissimum, inter epulas transfodit; et, intellecto facinore, mori voluit, certe meruit. Omne vitium ebrietas et incendit, et detegit; obstantem malis conatibus verecundiam removet. Plures enim pudore peccandi, quam bona voluntate, prohibitis abstinent. Ubi possedit animum nimia vis vini, quidquid mali latebat, emergit. Non facit ebrietas vitia, sed protrahit: tunc libidinosus ne cubiculum quidem exspectat, sed cupiditatibus suis, quantum petierint, sine dilatione permittit; tunc inpudicus morbum confitetur ac publicat; tunc petulans non linguam, non manum continet. Crescit insolenti superbia, crudelitas saevo, malignitas livido; omne vitium laxatur et prodit. Adiice illam ignorationem sui; dubia et parum explanata verba; incertos oculos; gradum errantem; vertiginem capitis; tecta ipsa mobilia, velut aliquo turbine circumagente totam domum; stomachi tormenta, quum effervescit merum, ac viscera ipsa distendit. Tunc tamen utcumque tolerabile est, dum illi vis sua est: quid, quum somno vitiatur, et, quae ebrietas fuit, cruditas facta est? Cogita, quas clades ediderit publica ebrietas. Haec acerrimas gentes bellicosasque hostibus tradidit; haec multorum annorum pertinaci bello defensa moenia patefecit; haec contumacissimos, et iugum recusantes, in alienum egit arbitrium; haec invictos acie mero domuit. Alexandrum, cuius

modo feci mentionem, tot itinera, tot praelia, tot hiemes, per quas, victa temporum locorumque difficultate, transierat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot maria, tutum dimiserunt; intemperantia bibendi, et ille Herculaneus ac fatalis scyphus condidit. Quae gloria est, capere multum? Quum penes te palma fuerit, et propinationes tuas strati somno ac vomitantes recusaverint; quum superstes toti convivio fueris; quum omnes viceris virtute magnifica, et nemo tam vini capax fuerit: vinceris a dolio. M. Antonium, magnum virum et ingenii nobilis, quae alia res perdidit et in externos mores ac vitia non Romana transiecit, quam ebrietas, nec minor vino Cleopatrae amor? Haec illum res hostem reipublicae, haec hostibus suis inparem reddidit; haec crudelem fecit, quum capita principum civitatis coenanti referrentur; quum inter adparatissimas epulas luxusque regales ora ac manus proscriptorum recognosceret; quum vino gravis, sitiret tamen sanguinem. Intolerabile erat, quod ebrius fiebat; quanto intolerabilius, quod haec in ipsa ebrietate faciebat? Fere vinolentiam crudelitas sequitur: violatur enim exasperaturque sanitas mentis. Quemadmodum difficiles faciunt oculos diutini morbi, etiam ad minimam radii solis offensionem; ita ebrietates continuae efferant animos. Nam quum saepe apud se non sint, consuetudine insaniae durata vitia, vino concepta, etiam sine illo valent.

Dic ergo, quare Sapiens non debeat ebrius fie-

ri; deformitatem rei et inportunitatem ostende rebus, non verbis; quod facillimum est. Proba, istas quae voluptates vocantur, ubi transscenderint modum, poenas esse. Nam, si illud argumentaberis, Sapientem multo vino inebriari, et retinere rectum tenorem, etiamsi temulentus sit; licet conligas, nec veneno poto moriturum, nec sopore sumto dormiturum, nec elleboro accepto, quidquid in visceribus haerebit, eiecturum deiecturumque. Sed, si tentantur pedes, lingua non constat; quid est, quare illum existimes in parte sobrium esse, in parte ebrium? Vale.

EPISTOLA LXXXIV.

Stilum lectionemque alternanda esse: lecta autem, in succum unum vertenda, et nostra facienda. Denique adhortatio ad Sapientiam. Bona et utilia monita.

SENECA Lucilio suo Salutem.

ITINERA ista, quae segnitiem mihi excutiunt, et valitudini meae prodesse iudico et studiis. Quare valitudinem adiuvent, vides: quum pigrum me et negligentem corporis literarum amor faciat, alienâ operâ exerceo. Studio quare prosint, indicabo. A lectionibus non recessi. Sunt autem, ut existimo, necessariae; primum, ne sim me uno contentus; deinde, ut, quum ab aliis quaesita cognovero, tum et de inventis iudicem, et cogitem de inveniendis. Alit lectio ingenium; et studio fatigatum, non sine studio tamen, reficit. Nec scribere tantum, nec tantum legere debemus: altera res contristabit, et vires exhauriet;

de stilo dico; altera solvet ac diluet. Invicem hoc et illo commeandum est, et alterum altero temperandum; ut, quidquid lectione conlectum est, stilus redigat in corpus. Apes, ut aiunt, debemus imitari; quae vagantur, et flores ad mel faciendum idoneos carpunt; deinde, quidquid adtulere, disponunt ac per favos digerunt; et, ut VIRGILIUS noster ait,

— — — liquentia mella
stipant, et dulci distendunt nectare cellas.

De illis non satis constat, utrum succum ex floribus ducant, qui protinus mel sit; an, quae conlegerunt, in hunc saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutent. Quibusdam enim placet, non faciendi mellis scientiam esse illis, sed conligendi. Aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros illius coeli, aut ipsius arundinis humor dulcis et pinguior gignat; in nostris quoque herbis vim eamdem, sed minus manifestam et notabilem poni, quam prosequatur et contrahat animal huic rei genitum. Quidam existimant, conditura et dispositione in hanc qualitatem verti, quae ex tenerrimis virentium florentiumque decerpserint: non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt.

Sed, ne ad aliud, quam de quo agitur, abducar, nos quoque apes debemus imitari; et, quaecumque ex diversa lectione congessimus, separare: melius enim distincta servantur: deinde, adhibita ingenii nostri cura et facultate, in unum

saporem varia illa libamenta confundere; ut, etiam si adparuerit, unde sumtum sit, aliud tamen esse, quam unde sumtum est, adpareat: quod in corpore nostro videmus sine ulla opera nostra facere naturam. Alimenta, quae accepimus, quamdiu in sua qualitate perdurant et solida innatant stomacho, onera sunt; at quum ex eo, quod erant, mutata sunt, tunc demum in vires et in sanguinem transeunt. Idem in his, quibus aluntur ingenia, praestemus; ut, quaecumque hausimus, non patiamur integra esse, nec aliena. Concoquamus illa: alioqui in memoriam ibunt, non in ingenium. Adsentiamus illis fideliter, et nostra faciamus, ut unum quiddam fiat ex multis; sicut unus numerus fit ex singulis, quum minores summas et dissidentes computatio una comprehendit. Hoc faciat animus noster: omnia, quibus est adiutus, abscondat; ipsum tantum ostendat, quod effecit. Etiam si cuius in te comparebit similitudo, quem admiratio tibi altius fixerit; similem esse te volo quomodo filium, non quomodo imaginem: imago res mortua est. Quid ergo? non intelligetur, cuius imiteris orationem? cuius argumentationem? cuius sententias? Puto aliquando ne intelligi quidem posse; si magni viri ingenium omnibus, quae ex quo voluit exemplari adstruxit, formam suam impressit, ut in unitatem illa competant. Non vides, quam multorum vocibus chorus constet? unus tamen ex omnibus sonus redditur; aliqua illic acuta est; aliqua gravis, aliqua media; accedunt viris feminae, interponun-

tur tibiae; singulorum illic latent voces, omnium adparent. De choro dico, quem veteres philosophi noverant. In commissionibus nostris plus cantorum est, quam in theatris olim spectatorum fuit: quum omnes vias ordo canentium inplevit, et cavea aeneatoribus cincta est, et ex pulpito omne tibiarum genus organorumque consonuit, fit concentus ex dissonis. Talem animum esse nostrum volo, ut multae in illo artes, multa praecepta sint, multarum aetatum exempla, sed in unum conspirata.

Quomodo, inquis, hoc effici poterit? — Adsidua intentione; si nihil egerimus, nisi ratione suadente. Hanc si audire volueris, dicet tibi: „Relinque ista iamdudum, ad quae discurritur! relinque divitias, aut periculum possidentium, aut onus! relinque corporis atque animi voluptates! molliunt et enervant: relinque ambitum! tumida res est, vana, ventosa; nullum habet terminum; tam sollicita est ne quem ante se videat, quam ne post se alium; laborat invidia, et quidem duplici: vides autem, quam miser sit, si is, cui invidetur, invidet. Intueris illas potentium domos, illa tumultuosa rixa salutantium limina? multum habent contumeliarum, ut intres; plus, quum intraveris. Praeteri istos gradus divitum et magno adgestu suspensa vestibula: non in praerupto tantum istic stabis, sed in lubrico. Huc potius te, ad Sapientiam, dirige; tranquillissimasque res eius, et simul amplissimas, pete! Quaecumque videntur eminere in rebus humanis,

quamvis pusilla sint, et comparatione humillimorum exstent, per difficiles tamen et arduos tramites adeuntur. Confragosa in fastigium dignitatis via est. At si conscendere hunc verticem libet, cui se fortuna submisit; omnia quidem sub te, quae pro excelsissimis habentur, adspicies, sed tamen venies ad summa per planum." Vale.

EPISTOLA LXXXV.

Sophismata improbat, et a seriis studiis ea arcet. Exempla quaedam dat, sed ad utilia traducit: et contra Peripateticos, Sapientem vacare affectibus debere. Deinde, Beatam vitam sibi sufficere; unam et aequalem esse, seu longam, seu brevem. Non etiam imminui ab externis, etsi mala, aut damna incurrant: et Sapientem omnibus bene uti. Bona, sapiens Epistola.

Seneca Lucilio suo Salutem.

PEPERCERAM tibi, et quidquid nodosi adhuc supererat, praeterieram, contentus quasi gustum tibi dare eorum, quae a nostris dicuntur, ut probetur *Virtus ad explendam Beatam Vitam sola satis efficax.* Iubes me, quidquid est interrogationum aut nostrarum, aut ad traductionem nostram excogitatarum, comprendere: quod si facere voluero, non erit epistola, sed liber. Illud totiens testor, hoc me argumentorum genere non delectari. Pudet in aciem descendere, pro Diis hominibusque susceptam, subula armatum.

Qui prudens est, et temperans est; qui temperans est, et constans; qui constans est, et inperturbatus est; qui inperturbatus est, sine tristitia est; qui sine tristitia est, beatus est: ergo prudens beatus est, et prudentia ad beatam vitam satis est. Huic conlectio-

ni hoc modo Peripateticorum quidam respondent, ut inperturbatum, et constantem, et sine tristitia, sic interpretentur, tamquam *inperturbatus* dicatur, qui raro perturbatur et modice, non qui numquam: item *sine tristitia* eum dici aiunt, qui non est obnoxius tristitiae, nec frequens nimiusve in hoc vitio: illud enim humanam naturam negare, alicuius animum inmunem esse tristitia; Sapientem non vinci moerore, ceterum tangi: — et cetera in hunc modum, sectae suae respondentia. Non hi tollunt adfectus, sed temperant. Quantulum autem Sapienti damus, si inbecillissimis fortior est, et moestissimis laetior, et effrenatissimis moderatior, et humillimis maior? Quid? si miretur velocitatem suam laudans, ad claudos debilesque respiciens?

Illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina, nec cursu teneras laesisset aristas;
vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
ferret iter, celeres nec tingeret aequore plantas.

Haec est pernicitas per se aestimata; non quae tardissimorum conlatione laudatur. Quid, si *sanum* voces leviter febricitantem? non est bona valitudo mediocritas morbi.

Sic, inquit, Sapiens *inperturbatus* dicitur, quomodo *apyrina* dicuntur, non quibus nulla inest duritia granorum, sed quibus minor. — Falsum est. Non enim deminutionem malorum in bono viro intelligo, sed vacationem: nulla debent esse; non parva: nam si ulla sunt, crescent, et interim inpedient. Quemodo oculos maior et perfecta

suffusio excaecat, sic modica turbat. Si das aliquos adfectus Sapienti, impar illis erit ratio, et velut torrente quodam auferetur; praesertim quum illi non unum adfectum, sed universum adfectuum coetum relinquis, cum quo conluctetur. Sed omnis plus potest quamvis mediocrium turba, quam posset unius magni violentia. Habet pecuniae cupiditatem, sed modicam; habet ambitionem, sed non concitatam; habet iracundiam, sed placabilem; habet inconstantiam, sed minus vagam ac mobilem; habet libidinem, sed non insanam. Melius cum illo ageretur, qui unum vitium integrum haberet, quam cum eo, qui leviora quidem, sed omnia. Deinde nihil interest, quam magnus sit adfectus; quantuscumque est, parere nescit, consilium non accipit. Quemadmodum rationi nullum animal obtemperat, non ferum, non domesticum et mite: (natura enim illorum est surda suadénti:) sic non sequuntur, non audiunt adfectus, quantulicumque sint. Tigres, leonesque numquam feritatem exuunt, aliquando submittunt; et, quum minime exspectaveris, exasperatur torvitas mitigata: numquam bona fide vitia mansuescunt. Deinde, si ratio proficit, ne incipient quidem adfectus: si invita ratione coeperint, invita perseverabunt. Facilius est enim initia illorum prohibere, quam impetum regere.

Falsa est itaque ista *mediocritas* et inutilis, eodem loco habenda, quo, si quis diceret, modice insaniendum, modice aegrotandum. Sola Virtus

habet, non recipiunt animi mala, temperamentum: facilius sustuleris illa, quam rexeris. Numquid dubium est, quin vitia mentis humanae inveterata et dura, quae *morbos* vocamus, inmoderata sint; ut avaritia, ut crudelitas, ut inpotentia, inpietas? Ergo inmoderati sunt et adfectus; ab his enim ad illa transitur. Deinde, si das aliquid iuris tristitiae, timori, cupiditati, ceterisque motibus pravis, non erunt in nostra potestate. Quare? quia extra nos sunt, quibus inritantur. Itaque crescent, prout magnas habuerint minoresve causas, quibus concitentur. Maior erit timor, si plus, quo exterreatur, aut propius adspexerit; acrior cupiditas, quo illam amplioris rei spes evocaverit. Si in nostra potestate non est, an sint adfectus; ne illud quidem est, quanti sint: si ipsis permisisti incipere, cum causis suis crescent, tantique erunt, quanti fient. Adiice nunc, quod ista, quamvis exigua sint, in maius excedunt: numquam perniciosa servant modum. Quamvis levia initia morborum serpunt; et aegra corpora minima interdum mergit accessio. Illud vero cuius dementiae est, credere, quarum rerum extra nostrum arbitrium posita principia sunt, earum nostri esse arbitrii terminos? Quomodo ad id finiendum satis valeo, ad quod prohibendum parum valui? quum facilius sit excludere, quam admissa conprimere.

Quidam ita distinxerunt, ut dicerent: *Temperans ac prudens positione quidem mentis et habitu tranquillus est, eventu non est. Nam, quantum ad*

habitum mentis suae, non perturbatur, nec contristatur, nec timet; sed multae extrinsecus causae incidunt, quae illi perturbationem adferant. Tale est quod volunt dicere: iracundum quidem illum non esse, irasci tamen aliquando; et timidum quidem non esse, timere tamen aliquando; id est, vitio timoris carere, adfectu non carere. Quod si recipitur, usu frequenti timor transibit in vitium; et ira in animum admissa habitum illum ira carentis animi retexet. Praeterea, si non contemnit venientes extrinsecus causas, et aliquid timet; quum fortiter eundum erit adversus tela, ignes, pro patria, legibus, libertate; cunctanter exibit, et animo recedente. Non cadit autem in Sapientem haec diversitas mentis.

Illud praeterea iudico observandum, ne duo, quae separatim probanda sunt, misceamus. Per se enim colligitur, unum Bonum esse, quod honestum; per se rursus, ad vitam beatam satis esse Virtutem. Si unum Bonum est, quod honestum, omnes concedunt ad beate vivendum sufficere Virtutem: e contrario non remittetur, si beatum sola Virtus facit, unum Bonum esse quod honestum est. XENOCRATES et SPEUSIPPUS putant *beatum vel sola Virtute fieri posse; non tamen unum Bonum esse, quod honestum est.* EPICURUS quoque iudicat, *quum virtutem habeat, beatum esse; sed ipsam virtutem non satis esse ad beatam vitam, quia beatum efficiat voluptas, quae ex virtute est, non ipsa virtus.* — Inepta distinctio! Idem enim negat, *umquam virtutem esse sine volu-*

ptate. Ita, si ei iuncta semper est atque inseparabilis, et sola satis est: habet enim secum voluptatem, sine qua non est, etiam quum sola est. Illud autem absurdum est, quod dicitur, *beatum* quidem futurum vel sola virtute, non futurum autem *perfecte beatum:* quod quemadmodum fieri possit, non reperio. Beata enim vita bonum in se perfectum habet, inexsuperabile: quod si est, perfecte beata est. Si Deorum vita nihil habet maius aut melius; beata autem vita divina est; nihil habet, in quod amplius possit adtolli. Praeterea, si beata vita nullius est indigens, omnis beata vita perfecta est, eademque est et beata, et beatissima. Numquid dubitas, quin beata vita summum Bonum sit? ergo, si summum bonum habet, summe beata est. Quemadmodum Summum [Bonum] adiectionem non recipit; (quid enim supra summum erit?) ita ne beata quidem vita, quae sine Summo Bono non est. Quod si aliquem magis beatum induxeris, induces et multo magis innumerabilia discrimina summi Boni; quum *Summum Bonum* intelligam, quod supra se gradum non habet. Si est aliquis minus beatus, quam alius; sequitur, ut hic alterius vitam beatioris magis concupiscat, quam suam. Beatus autem nihil suae praefert. Utrumlibet ex his incredibile est: aut aliquid beato restare, quod esse, quam quod est, malit; aut id illum non malle, quod illo melius est. Utique enim, quo prudentior est, hoc magis se ad id, quod est optimum, extendet, et id omni modo consequi cupiet. Quo-

modo autem beatus est, qui cupere etiamnunc potest, immo qui debet?

Dicam quid sit, ex quo veniat hic error. Nesciunt, Beatam Vitam unam esse. In optimo illam statu ponit qualitas sua, non magnitudo. Itaque in aequo est longa, et brevis; diffusa, et angustior; in multa loca, multasque partes distributa, et in unum coacta. Qui illam numero aestimat, et mensura, et partibus; id illi, quod habet eximium, eripit. Quid autem est in beata vita eximium? quod plena est. Finis, ut puto, edendi bibendique satietas est. Hic plus edit, ille minus; quid refert? uterque iam satur est: hic plus bibit, ille minus; quid refert? uterque non sitit: hic pluribus annis vixit, hic paucioribus; nihil interest, si tam illum multi anni beatum fecerunt, quam hunc pauci. Ille, quem tu minus beatum vocas, non est beatus: non potest nomen imminui.

Qui fortis est, sine timore est; qui sine timore est, sine tristitia est; qui sine tristitia est, beatus est. Nostrorum haec interrogatio est. Adversus hanc sic respondere conantur: *falsam nos rem et controversiosam pro confessa vindicare; eum, qui fortis est, sine timore esse.* Quid ergo? inquit, fortis inminentia mala non timebit? istud dementis alienatique, non fortis, est. Ille vero, inquit, moderatissime timet; sed in totum extra metum non est. — Qui haec dicunt, rursus in idem revolvuntur, ut illis virtutum loco sint minora vitia. Nam qui timet quidem, sed rarius et minus,

non caret malitia, sed leviore vexatur. — At enim dementem puto, qui mala inminentia non extimescit. — Verum est, quod dicis, si mala sunt; sed si scit, mala illa non esse, et unam tantum turpitudinem malum iudicat; debebit secure pericula adspicere, et aliis timenda contemnere: aut, si stulti et amentis est, mala non timere, quo quis prudentior est, hoc timebit magis. — Ut vobis, inquit, videtur, praebebit se periculis fortis. — Minime! non timebit illa, sed vitabit: cautio illum decet, timor non decet. — Quid ergo? inquit: mortem, vincula, ignes, alia tela fortunae, non timebit? — Non! scit enim, illa non esse mala, sed videri; omnia ista humanae vitae formidines putat. Describe captivitatem, verbera, catenas, egestatem, et membrorum lacerationes, vel per morbum, vel per iniuriam, et quidquid aliud adtuleris; inter lymphaticos metus numerat. Ista timidis timenda sunt. An id existimas malum, ad quod aliquando nobis nostra sponte veniendum est?

Quaeris, quid sit malum? — Cedere his, quae mala vocantur, et illis libertatem suam dedere, pro qua cuncta patienda sunt! Perit libertas, nisi illa contemnimus, quae nobis iugum inponunt. Non dubitarent, quid conveniret forti viro, si scirent, quid esset *Fortitudo*. Non est enim inconsulta temeritas, nec periculorum amor, nec formidabilium adpetitio; scientia est distinguendi, quid sit malum, et quid non sit. Diligentissima in tutela sui fortitudo est, et eadem patientis-

sima eorum, quibus falsa species malorum est. — Quid ergo? si ferrum intentatur cervicibus viri fortis; si pars subinde alia atque alia subfoditur; si viscera sua in sinu suo vidit; si ex intervallo, quo magis tormenta sentiat, repetitur, et per adsiccata viscera recens dimittitur sanguis; non timere istum tu dices, non dolere? — Iste vero dolet; sensum enim hominis nulla exuit virtus: sed non timet: invictus ex alto dolores suos spectat. — Quaeris, quis tunc animus illi sit? — Qui aegrum amicum adhortantibus.

Quod malum est, nocet: quod nocet, deteriorem facit: dolor et paupertas deteriorem non faciunt: ergo mala non sunt. — Falsum est, inquit, quod proponitis: non enim, si quid nocet, etiam deteriorem facit. Tempestas et procella nocet gubernatori, non tamen illum deteriorem facit. — Quidam Stoici ita adversus hoc respondent: Deteriorem fieri gubernatorem tempestate ac procella, quia non possit id, quod proposuit, efficere, nec tenere cursum suum: deteriorem illum in arte sua non fieri, in opere fieri. Quibus Peripateticus: Ergo, inquit, et Sapientem deteriorem faciet paupertas, dolor, et quidquid aliud tale fuerit: virtutem [enim] illi non eripiet, sed opera eius inpediet. — Hoc recte diceretur, nisi dissimilis esset gubernatoris conditio, et Sapientis. Huic enim propositum est, in vita agenda non utique, quod tentat, efficere, sed omnia recte facere; gubernatori propositum est utique navem in portum perducere. Artes ministrae sunt; praestare

debent, quod promittunt: Sapientia domina rectrixque est. Artes serviunt vitae, sapientia imperat. Ego aliter respondendum iudico: nec artem gubernatoris deteriorem ulla tempestate fieri, nec ipsam administrationem artis. Gubernator tibi non felicitatem promisit, sed utilem operam, et navis regendae scientiam: haec eo magis adparet, quo illi magis aliqua fortuita vis obstitit. Qui hoc potuit dicere, *Neptune, numquam hanc navem, nisi rectam!* arti satisfecit: tempestas non opus gubernatoris inpedit, sed successum. — Quid ergo? inquit, non nocet gubernatori ea res, quae illum tenere portum vetat? quae conatus eius inritos efficit? quae aut refert illum, aut detinet et exarmat? — Non tamquam gubernatori, sed tamquam naviganti nocet. Alioqui gubernatoris artem adeo non inpedit, ut ostendat; tranquillo enim, ut aiunt, quilibet gubernator est. Navigio ista obsunt; non rectori eius, qua rector est. Duas personas habet gubernator: alteram communem cum omnibus, qui eamdem conscenderunt navem, in qua ipse quoque vector est; alteram propriam, qua gubernator est. Tempestas tamquam vectori nocet, non tamquam gubernatori. Deinde gubernatoris ars alienum bonum est; ad eos, quos vehit, pertinet; quomodo medici ars ad eos, quos curat. Sapientia commune bonum est, et eorum, cum quibus vivit, et proprium ipsius. Itaque gubernatori fortasse noceatur; cuius ministerium, aliis promissum, tempestate inpeditur: Sapienti non nocetur a paupertate, non a

dolore, non ab aliis tempestatibus vitae. Non enim prohibentur opera eius omnia, sed tantum ad alios pertinentia: ipse semper in actu est, [et in effectu;] tunc maximus, quum illi fortuna se opposuit: tunc ipsius Sapientiae negotium agit, quam diximus et alienum bonum esse, et suum.

Praeterea, ne aliis quidem tunc prodesse prohibetur, quum illum aliquae necessitates premunt. Propter paupertatem prohibetur docere, quemadmodum tractanda respublica sit; at illud docet, quemadmodum tractanda sit paupertas; per totam vitam opus eius extenditur. Ita nulla fortuna, nulla res, actus Sapientis excludit: id enim ipsum agit, quo alia agere prohibetur. Ad utrosque casus aptus est, bonorum rector, et malorum victor. Sic, inquam, se exercuit, ut Virtutem tam in secundis, quam in adversis, exhiberet; nec materiam eius, sed ipsam intueretur. Itaque nec paupertas illum, nec dolor, nec quidquam aliud, quod inperitos avertit et praecipites agit, prohibet. Tu illum premi putas malis? Utitur! Non ex ebore tantum Phidias sciebat facere simulacra; faciebat ex aere: si marmor illi, si adhuc viliorem materiam obtulisses, fecisset, quale ex illa fieri optimum posset. Sic Sapiens Virtutem, si licebit, in divitiis explicabit; si minus, in paupertate: si poterit, in patria; si minus, in exsilio: si poterit, imperator; si minus, miles: si poterit, integer; si minus, debilis. Quamcumque fortunam acceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet. Certi sunt domitores ferarum,

qui saevissima animalia, et ad occursum expavefacientia hominem, cogunt pati iugum; nec asperitatem excussisse contenti, usque in contubernium mitigant. Leonibus magister manum insertat; osculatur tigrim suus custos; elephantem minimus Aethiops iubet subsidere in genua, et ambulare per funem. Sic Sapiens artifex est domandi mala. Dolor, egestas, ignominia, carcer, exsilium, ubique horrenda, quum ad hunc pervenere, mansueta sunt. Vale.

EPISTOLA LXXXVI.

De villa Africani; aedificio et balneo, nec polito, nec lauto. Contra luxum sui aevi. In extremo, de oleis serendis, occasione villae.

SENECA Lucilio suo Salutem.

In ipsa Scipionis Africani villa iacens haec tibi scribo, adoratis Manibus eius et ara, quam sepulcrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem eius in coelum, ex quo erat, redisse persuadeo mihi; non quia magnos exercitus duxit, (hos enim et Cambyses furiosus, ac furore feliciter usus, habuit,) sed ob egregiam moderationem pietatemque, magis in illo admirabilem, quum reliquit patriam, quam quum defendit. Aut Scipio Romae deesse debebat, aut Roma libertati. *Nihil*, inquit, *volo derogare legibus, nihil institutis; aequum inter omnes cives ius sit: utere sine me beneficio meo, patria! causa tibi libertatis fui, ero et argumentum. Exeo, si plus, quam tibi expedit, crevi.* — Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi, qua in exsilium voluntarium secessit, et ci-

vitatem exoneravit? Eo perducta res erat, ut aut libertas Scipioni, aut Scipio libertati faceret iniuriam. Neutrum fas erat; itaque dedit locum legibus, et se Liternum recepit, tam suum exsilium reipublicae inputaturus, quam Hannibal.

Vidi villam structam lapide quadrato; murum circumdatum silvae; turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas; cisternam aedificiis ac viridibus subditam, quae sufficere in usum vel exercitus posset; balneolum angustum, tenebricosum, ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum, nisi obscurum. Magna ergo me voluptas subiit, contemplantem mores Scipionis ac nostros. In hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum; exercebat enim opere se, terramque (ut mos fuit priscis) ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit; hoc illum pavimentum tam vile sustinuit! At nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt; nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt; nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praetexitur; nisi vitro absconditur camera; nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus; nisi aquam argentea epistomia fuderunt. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid, quum ad balnea libertino-

rum pervenero? quantum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, impensae causa! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae sunt, rimae magis, quam fenestrae, muro lapideo exsectae, ut sine iniuria munimenti lumen admitterent: at nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut totius diei solem fenéstris amplissímis recipiant; nisi et lavantur simul et colorantur; nisi ex solio agros et maria prospiciunt. Itaque, quae concursum et admirationem habuerant quum dedicarentur, in antiquorum numerum reiiciuntur, quum aliquid novi luxuria commenta est, quo ipsa se obrueret. At olim et pauca erant balnea, nec ullo cultu exornata: cur enim ornaretur res quadrantaria, et in usum, non oblectamentum, reperta? Non subfundebatur aqua, nec recens semper velut ex calido fonte currebat; nec referre credebant, in quam perlucida sordes deponerent. Sed, Dii boni, quam iuvat illa balnea intrare obscura, et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem tibi aedilem, aut Fabium Maximum, aut ex Corneliis aliquem, manu sua temperasse? Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur officio, intrandi ea loca, quae populum receptabant, exigendique munditias, et utilem ac salubrem temperaturam; non hanc, quae nuper inventa est similis incendio; adeo quidem, ut convictum in aliquo

scelere servum vivum lavari oporteat. Nihil mihi videtur iam interesse, ardeat balneum, an caleat. Quantae nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem, quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat! quod non in multa luce decoquebatur, et exspectabat, ut in balneo coqueretur! O hominem calamitosum! nesciit vivere! Non saccata aqua lavabatur, sed saepe turbida, et, quum plueret vehementius, paene lutulenta! Nec multum eius intererat, an sic lavaretur; veniebat enim, ut sudorem illic ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorumdam futuras voces credis? „Non invideo Scipioni: vere in exsilio vixit, qui sic lavabatur." Immo, si scias, non quotidie lavabatur! Nam, ut aiunt qui priscos mores Urbis tradiderunt, brachia et crura quotidie abluebant, quae scilicet sordes opere conlegerant; ceterum toti nundinis lavabantur. Hoc loco dicet aliquis: „Liquet inmundissimos fuisse. Quid putas illos oluisse?" Militiam, laborem, virum! Postquam munda balnea inventa sunt, spurciores sunt. Descripturus infamem et nimis notabilem deliciis HORATIUS FLACCUS, quid ait?

Pastillos Rufillus olet! — —

Dares nunc Rufillum; perinde esset, ac si hircum oleret et Gorgonii loco esset, quem idem Horatius Rufillo obposuit. Parum est, sumere unguentum; ni bis die terque renovetur, ne evanescat in corpore. Quid, quod iidem hoc odore, tamquam suo, gloriantur?

Haec si tibi nimium tristia videbuntur, villae imputabis; in qua didici ab Aegialo, diligentissimo patrefamiliae; (is enim huius agri nunc possessor est,) quamvis vetus arbustum posse transferri. Hoc nobis senibus discere necessarium est, quorum nemo non olivetum alteri ponit: quod vidi illum arborum trimûm aut quadrimûm fastidiendi fructus autumo deponere. Te quoque proteget illa, quae

tarda venit, seris factura nepotibus umbram.

ut ait VIRGILIUS noster; qui non, quid verissime, sed quid decentissime diceretur, adspexit; nec agricolas docere voluit, sed legentes delectare. Nam (ut omnia alia transeam) hoc, quod mihi hodie necesse fuit deprehendere, adscribam:

Vere fabis satio est: tunc te quoque, medica, putres
accipiunt sulci, et milio venit annua cura.

An uno tempore ista ponenda sint, et an utriusque verna sit satio, hinc aestimes licet. Iunius mensis est, quo tibi scribo, iam proclivus in Iulium: eodem die vidi fabam metentes, milium serentes.

Ad olivetum revertor, quod vidi duobus modis depositum. Magnarum arborum truncos, circumcisis ramis et ad unum redactis pedem, cum rapo suo transtulit, amputatis radicibus, relicto tantum capite ipso, ex quo illae pependerant. Hoc fimo tinctum in scrobem demisit; deinde terram non adgessit tantum, sed calcavit et pressit. Negat quidquam esse hac, ut ait, spissatione efficacius; videlicet frigus excludit et ventum: minus

praeterea movetur; et ab hoc nascentes radices prodire patitur, ac solum adprehendere, quas necesse est cereas adhuc, et precario haerentes, levis quoque revellat agitatio. Parum autem arboris, antequam obruat, radit. Ex omni enim materia quae nudata est, ut ait, exeunt radices novae. Non plures autem super terram eminere debet truncus, quam tres aut quatuor, pedes; statim enim ab imo vestietur, nec magna pars, quemadmodum in olivetis veteribus, arida et retorrida erit. Alter ponendi modus hic fuit: ramos fortes, nec corticis duri, quales esse novellarum arborum solent, eodem genere deposuit. Hi paulo tardius surgunt; sed, quum tamquam a planta processerint, nihil habent in se aut horridum aut triste. Illud etiamnunc vidi, vitem ex arbusto suo annosam transferri: huius capillamenta quoque, si fieri potest, conligenda sunt; deinde liberalius sternenda vitis, ut etiam ex corpore radicescat. Et vidi non tantum mense Februario positas; sed iam Martio exacto tenent et complexae sunt non suas ulmos. Omnes autem istas arbores, quae, ut ita dicam, grandiscopiae sunt, ait aqua adiuvandas cisternina: quae si prodest, habemus pluviam in nostra potestate. Plura te docere non cogito; ne, quemadmodum Aegialus noster me sibi adversarium paravit, sic ego parem te mihi. Vale.

EPISTOLA LXXXVII.

Frugalitas Senecae, et externorum contemtus: admonitio ad alios, ut sic velint, faciantque. Dissertatiunculae deinde, quibus adprobat Fortuita in bonis non esse: dumtaxat Commoda dici posse.

SENECA Lucilio suo Salutem.

NAUFRAGIUM, antequam navem adscenderem, feci: quomodo acciderit, non adiicio, ne et hoc putes inter Stoica paradoxa ponendum; quorum nullum esse falsum, nec tam mirabile, quam prima facie videtur, quum volueris adprobabo, immo etiam si nolueris. Interim hoc me iter docuit, quam multa haberemus supervacua, et quam facili iudicio possemus deponere, quae, si quando necessitas abstulit, non sentimus ablata. Cum paucissimis servis, quos unum capere vehiculum potuit, sine ullis rebus, nisi quae corpore nostro continebantur, ego et Maximus meus biduum iam beatissimum agimus. Culcita in terra iacet, ego in culcita. Ex duabus penulis, altera stragulum, altera opertorium facta est. De prandio nihil detrahi potuit: paratum fuit non magna hora, numquam sine caricis, nusquam sine pugillaribus. Illae, si panem habeo, pro pulmentario sunt; si non, pro pane; quotidie mihi annum novum faciunt, quem ego faustum et felicem reddo bonis cogitationibus, et animi magnitudine; qui numquam maior est, quam ubi aliena seposuit, et fecit sibi pacem, nihil timendo; fecit sibi divitias, nihil concupiscendo. Vehiculum, in quo positus sum, rusticum est. Mulae, vivere se, ambulando testantur; mulio excalceatus, non propter aestatem. Vix a me obtineo, ut hoc vehiculum velim videri meum: durat adhuc perversa recti verecundia. Quotiens in aliquem comitatum lautiorem incidimus, invitus erubesco; quod ar-

gumentum est, ista, quae probo, quae laudo, nondum habere certam fidem et inmobilem. Qui sordido vehiculo erubescit, pretioso gloriabitur. Parum adhuc profeci; nondum audeo frugalitatem palam ferre; etiam nunc curo opiniones viatorum.

Contra totius generis humani opiniones mittenda vox erat: „Insanitis, erratis, stupetis ad supervacua, neminem aestimatis suo! Quum ad patrimonium ventum est, diligentissimi computatores sic rationem ponitis singulorum, quibus aut pecuniam credituri estis, aut beneficia: (nam haec quoque iam expensa fertis:) *Late possidet, sed multum debet; habet domum formosam, sed alienis nummis paratam; familiam nemo cito speciosiorem producet, sed nominibus non respondet; si creditoribus solverit, nihil illi supererit.* Idem in reliquis quoque facere debebatis, excutere quantum proprii quisque habeat!“ — Divitem illum putas, quia aurea supellex etiam in via eum sequitur; quia in omnibus provinciis arat; quia magnus kalendarii liber volvitur; quia tantum suburbani agri possidet, quantum invidiose in desertis Apuliae possideret. Quum omnia dixeris, pauper est. — Quare? — Quia debet. — Quantum? inquis. — Omnia. Nisi forte iudices interesse, utrum aliquis ab homine, an a fortuna mutuum sumserit. Quid ad rem pertinent mulae saginatae, unius omnes coloris? Quid ista vehicula caelata?

— — *Instrati ostro alipedes, pictisque tapetis;*
aurea pectoribus demissa monilia pendent;

tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum. Ista nec dominum meliorem possunt facere, nec mulam. M. Cato Censorius (quem tam reipublicae fuit nasci, quam Scipionem; alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit) canterio vehebatur, et hippoperis quidem inpositis, ut secum utilia portaret. O quam cuperem illi nunc occurrere aliquem ex his trossulis in via divitibus, cursores et Numidas et multum ante se pulveris agentem! Hic sine dubio cultior comitatiorque, quam M. Cato, videretur; hic, qui inter illos adparatus delicatus quummaxime dubitat, utrum se ad gladium locet, an ad cultrum. O quantum erat seculi decus, imperatorem triumphalem, censorium, et, quod super omnia haec est, Catonem, uno caballo esse contentum, et ne toto quidem! partem enim sarcinae, ab utroque latere dependentes, occupabant. Ita non omnibus obesis mannis, et asturconibus, et tollutariis praeferres unicum illum equum, ab ipso Catone defrictum?

Video non futurum finem in ista materia ullum, nisi quem ipse mihi fecero. Hic itaque conticescam, quantum ad ista; quae sine dubio talia divinavit futura, qualia nunc sunt, qui primus adpellavit *inpedimenta*. Nunc volo paucissimas adhuc interrogationes nostrorum tibi reddere, ad Virtutem pertinentes, quam satisfacere vitae beatae contendimus. *Quod bonum est, bonos facit; nam et in arte musica, quod bonum est, facit musicum: fortuita bonum non faciunt; ergo non sunt*

bona. — Adversus hoc sic repondent Peripatetici, ut, quod primum proponimus, falsum esse dicant. *Ab eo*, inquiunt, *quod est bonum, non utique fiunt boni. In musica est aliquod bonum, tamquam tibia, aut chorda, aut organum aliquod aptatum ad usus canendi; nihil tamen horum facit musicum.* — Hic respondebimus: Non intelligitis, quomodo posuerimus, *quod bonum est in musica.* Non enim id dicimus, quod instruit musicum, sed quod facit: tu ad supellectilem artis, non ad artem venis. Si quid autem in ipsa arte musica bonum est, id utique musicum faciet. Etiamnunc facere id planius volo. Bonum in arte musica duobus modis dicitur: altero, quo effectus musici adiuvatur; altero, quo ars. Ad effectum pertinent instrumenta, tibiae, et organa, et chordae; ad artem ipsam non pertinent. Est enim artifex etiam sine istis; uti forsitan non potest arte. Hoc non est aeque duplex in homine: idem enim bonum et hominis, et vitae.

Quod contemtissimo cuique contingere ac turpissimo potest, bonum non est: opes autem et lenoni, et lanistae contingunt: ergo non sunt bona. — Falsum est, inquiunt, quod proponitis! Nam et in grammatica, et in arte medendi, aut gubernandi, videmus humillimis quibusque bona contingere. — Sed istae artes non sunt magnitudinem animi professae, non consurgunt in altum, nec fortuita fastidiunt. Virtus extollit hominem, et supra cara mortalibus conlocat: nec ea, quae bona, nec ea, quae mala vocantur, aut cupit nimis, aut ex-

pavescit. Chelidon, unus ex Cleopatrae mollibus, patrimonium grande possedit. Nuper Natalis, tam inprobae linguae, quam inpurae, in cuius ore feminae purgabantur, et multorum heres fuit, et multos habuit heredes. Quid ergo? utrum illum pecunia inpurum effecit, an ipse pecuniam inspurcavit? quae sic in quosdam homines, quomodo denarius in cloacam cadit. Virtus super ista consistit; suo aere censetur; nihil ex istis quomodolibet incurrentibus bonum iudicat. Medicina, et gubernatio, non interdicit sibi ac suis admirationem talium rerum. Qui non est vir bonus, potest nihilominus medicus esse, potest gubernator, potest grammaticus, tam mehercules, quam coquus. Cui contingit habere non quaelibet, hunc non quemlibet dixeris. Qualia quisque habet, talis est. Fiscus tanti est, quantum habet; immo in accessionem eius venit quod habet. Quis pleno sacculo ullum pretium ponit, nisi quod pecuniae in eo conditae numerus effecit? Idem evenit magnorum dominis patrimoniorum; accessiones illorum et adpendices sunt. Quare ergo Sapiens magnus est? quia magnum animum habet. Verum est ergo, *quod contemtissimo cuique contingit, bonum non esse.* Itaque indolentiam numquam bonam dicam: habet illam cicada, habet pulex. Ne quietem quidem, et molestia vacare, bonum dicam: quid est otiosius verme?

Quaeris, quae res Sapientem faciat? — Quae Deum. Des oportet illi divinum aliquid, coele-

ste, magnificum. Non in omnes bonum cadit, nec quemlibet possessorem patitur. Vide,

et quid quaeque ferat regio, et quid quaeque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvae:
arborei fetus alibi, atque iniussa virescunt
gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei?
at Chalybes nudi ferrum. — —

Ista in regiones descripta sunt, ut necessarium mortalibus esset inter ipsos commercium, si invicem alius aliquid ab alio peteret. Summum illud Bonum habet et ipsum suam sedem; non nascitur ubi ebur, nec ubi ferrum. — Quis sit summi boni locus, quaeris? — Animus! Hic, nisi purus ac sanctus est, Deum non capit.

Bonum ex malo non fit: divitiae autem fiunt ex avaritia: divitiae ergo non sunt bonum. — Non est, inquit, verum, bonum ex malo non nasci; ex sacrilegio enim et furto pecunia nascitur. Itaque malum quidem est sacrilegium et furtum; sed ideo, quia plura mala facit, quam bona: dat enim lucrum, sed cum metu, sollicitudine, tormentis et animi et corporis. — Quisquis hoc dicit, necesse est recipiat, sacrilegium sicut malum sit, quia multa mala facit, ita bonum quoque ex aliqua parte esse, quia aliquid boni facit: quo quid fieri portentosius potest? Quamquam, sacrilegium, furtum et adulterium inter bona haberi, prorsus persuasimus. Quam multi furto non erubescunt, quam multi adulterio gloriantur? Nam sacrilegia minuta puniuntur, magna in trium-

phis feruntur. Adiice nunc, quod sacrilegium, si omnino ex aliqua parte bonum est, etiam honestum erit, et recte factum vocabitur; nostra enim actio est: quod nullius mortalium cogitatio recipit. Ergo bona nasci ex malo non possunt. Nam si, ut dicitis, ob hoc unum sacrilegium malum est, quia multum mali adfert; si remiseritis illi supplicia, si securitatem spoponderitis, ex toto bonum erit. Atqui maximum scelerum supplicium in ipsis est. Erras, inquam, si illa ad carnificem aut ad carcerem differs: statim puniuntur quum facta sunt, immo dum fiunt. Non nascitur itaque ex malo bonum, non magis, quam ficus ex olea. Ad semen nata respondent: bona degenerare non possunt. Quemadmodum ex turpi honestum non nascitur, ita ne ex malo quidem bonum: nam idem est honestum et bonum. — Quidam ex nostris adversus hoc sic respondent: *Putemus pecuniam bonum esse, undecumque sumtam; non tamen ideo ex sacrilegio pecunia est, etiam si ex sacrilegio sumitur.* Hoc sic intellige. In eadem urna et aurum est, et vipera: si aurum ex urna sustuleris, quia illic et vipera est, non ideo (inquam) mihi urna aurum dat, quia viperam habet; sed aurum dat, quum et viperam habeat. Eodem modo ex sacrilegio lucrum fit; non quia turpe et sceleratum est sacrilegium, sed quia et lucrum habet. Quemadmodum in illa urna vipera malum est, non aurum, quod cum vipera iacet; sic in sacrilegio malum est scelus, non lucrum. A quibus dissentio: dissimillima utriusque

rei conditio est. Illic aurum possum sine vipera tollere; hic lucrum sine sacrilegio facere non possum. Lucrum istud non est adpositum sceleri, sed inmixtum.

Quod dum consequi volumus, in multa mala incidimus, id bonum non est: dum divitias autem consequi volumus, in multa mala incidimus: ergo divitiae bonum non sunt. — Duas, inquit, significationes habet propositio vestra: unam, *dum divitias consequi volumus, in multa nos mala incidere;* in multa autem mala incidimus et dum virtutem consequi volumus. Aliquis, dum navigat studii causa, naufragium fecit; aliquis captus est. Altera significatio talis est: *Per quod in mala incidimus, bonum non est.* Huic propositioni non erit consequens, per divitias nos, aut per voluptates, in mala incidere: aut, si per divitias in multa mala incidimus, non tantum bonum divitiae non sunt, sed malum sunt. Vos autem tantum *illas* dicitis *bonum non esse.* Praeterea, inquit, conceditis divitias habere aliquid usus: inter *commoda* illas numeratis. Atqui eadem ratione ne commodum quidem erunt; per illas enim multa nobis incommoda eveniunt. — His quidam hoc respondent: Erratis, qui incommoda divitiis inputatis. Illae neminem laedunt: aut nocet sua cuique stultitia, aut aliena nequitia; sic, quemadmodum gladius, qui neminem occidit, occidentis telum est. Non ideo divitiae tibi nocent, si propter divitias tibi nocetur. POSIDONIUS (ut ego existimo) melius: qui ait, *divitias esse causam malorum, non*

quia ipsae faciant aliquid, sed quia facturos inritant. Alia est enim causa efficiens, quae protinus necesse est noceat; alia praecedens: hanc praecedentem causam divitiae habent. Inflant animos, superbiam pariunt, invidiam contrahunt, et usque eo mentem alienant, ut fama pecuniae nos, etiam nocitura, delectet. Bona autem omni carere culpa decet: pura sunt, non corrumpunt animos, non sollicitant; extollunt quidem et dilatant, sed sine tumore. Quae bona sunt, fiduciam faciunt; divitiae audaciam: quae bona sunt, magnitudinem animi dant; divitiae insolentiam. Nihil autem aliud est insolentia, quam species magnitudinis falsa. — Isto modo, inquit, etiam malum sunt divitiae, non tantum bonum non sunt. — Essent malum, si per se nocerent; si, ut dixi, haberent efficientem causam: nunc praecedentem habent, et quidem non inritantem tantum animos, sed adtrahentem. Speciem enim boni ostendunt verisimilem, ac plerisque credibilem. Habet Virtus quoque praecedentem causam ad invidiam; multis enim propter sapientiam, multis propter iustitiam invidetur: sed nec ex se hanc causam habet, nec verisimilem. Contra enim verisimilior illa species hominum animis obiicitur a virtute, quae illos in amorem et admirationem vocet. POSIDONIUS sic interrogandum ait: *Quae neque magnitudinem animo dant, nec fiduciam, nec securitatem, non sunt bona: divitiae autem, et bona valitudo, et similia his, nihil horum faciunt: ergo non sunt bona.* Hanc interrogationem magis

etiamnunc hoc modo intendit: *Quae neque magnitudinem animo dant, nec fiduciam, nec securitatem, contra autem insolentiam, tumorem, arrogantiam creant, mala sunt: a fortuitis autem in haec inpellimur: ergo non sunt bona.* — Hac, inquit, ratione ne commoda quidem ista erunt. — Alia est commodorum conditio, alia bonorum. Commodum est, quod plus usus habet quam molestiae; bonum sincerum esse debet, et ab omni parte innoxium. Non est id bonum, quod plus prodest; sed quod tantum prodest. Praeterea commodum et ad animalia pertinet, et ad inperfectos homines, et ad stultos. Itaque potest ei esse incommodum mixtum; sed commodum dicitur, a maiore sua parte aestimatum. Bonum ad unum Sapientem pertinet; inviolatum esse oportet.

Bonum animum habe! Unus tibi nodus, sed Herculaneus, restat. *Ex malis bonum non fit: ex multis paupertatibus divitiae fiunt; ergo divitiae bonum non sunt.* — Hanc interrogationem nostri non agnoscunt: Peripatetici et fingunt illam, et solvunt. Ait autem POSIDONIUS, hoc sophisma, per omnes dialecticorum scholas iactatum, sic ab ANTIPATRO refelli. *Paupertas non per possessionem dicitur; sed per detractionem, vel,* ut antiqui dixerunt, *per orbationem;* (Graeci κατὰ στέρησιν dicunt:) *non, quod habeat, dicta, sed quod non habeat. Itaque ex multis inanibus nihil inpleri potest; divitias multae res faciunt, non multae inopiae. Aliter,* inquit, *quam debes, paupertatem intelligis. Paupertas est, non quae pauca possidet, sed quae multa*

non possidet. Ita non ab eo dicitur, quod habet; sed ab eo, quod ei deest. Facilius, quod volo, exprimerem, si Latinum verbum esset, quo ἀνυπαρξία significatur. Hanc paupertati ANTIPATER adsignat. — Ego non video, quid aliud sit paupertas, quam parvi possessio. De isto videbimus, si quando valde vacabit, quae sit divitiarum, quae paupertatis substantia: sed tunc quoque considerabimus, numquid satius sit paupertatem permulcere, divitiis demere supercilium, quam litigare de verbis, quasi iam de rebus iudicatum sit. Putemus nos ad concionem vocatos. Lex de abolendis divitiis fertur: his interrogationibus suasuri aut dissuasuri sumus? his effecturi, ut populus Romanus paupertatem, fundamentum et causam imperii sui, requirat ac laudet, divitias autem suas timeat? ut cogitet, has se apud victos reperisse; hinc ambitum, et largitiones, et tumultus, in Urbem sanctissimam temperantissimamque inrupisse; nimis luxuriose ostentari gentium spolia; quod unus populus eripuerit omnibus, facilius ab omnibus uni eripi posse. — Haec satius est suadere; et expugnare adfectus, non circumscribere. Si possumus, fortius loquamur: si minus, apertius. Vale.

EPISTOLA LXXXVIII.

Liberalia studia in bonis non esse, nec ad Virtutem per se ducere. Singillatim hoc docet, in Grammatica, Musica, Geometria, Astronomia. Etsi tamen non ducunt, conducunt: id est, iuvant et praeparant. Tum divisio alia artium, in Vulgares, Ludicras, Pueriles, Liberales: et in istis, solam Philosophiam esse, quae

vere liberum facit. Sola etiam de Bonis Malisque indagat, sola noscit. Sola igitur colenda, aut praecipue est: et ostendit, quam inutilia aut superflua Philologi sectentur; quidam etiam Philosophi. O bona hic, o aurea! Legite iuvenes, senesque.

SENECA Lucilio suo Salutem.

De *Liberalibus studiis* quid sentiam, scire desideras. — Nullum suspicio, nullum in bonis numero, quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt; hactenus utilia, si praeparent ingenium, non detineant. Tamdiu enim istis inmorandum est, quamdiu nihil animus agere maius potest; rudimenta sunt nostra, non opera. Quare *liberalia studia* dicta sint, vides: quia homine libero digna sunt. Ceterum unum studium vere liberale est, quod liberum facit; hoc Sapientiae, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla et puerilia sunt. An tu quidquam in istis esse credis boni, quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse.

Quidam illud de liberalibus studiis quaerendum iudicaverunt, an virum bonum facerent. Ne promittunt quidem, nec huius rei scientiam adfectant. *Grammaticus* circa curam sermonis versatur; et, si latius evagari vult, circa historias; iam, ut longissime fines suos proferat, circa carmina. Quid horum ad Virtutem viam sternit? syllabarum enarratio, et verborum diligentia, et fabularum memoria, et versuum lex ac modificatio? Quid ex his metum demit, cupiditatem eximit, libidinem frenat? Ad Geometriam transeamus,

et ad Musicam: nihil apud illas invenies, quod vetet timere, vetet cupere. Quisquis haec ignorat, alia frustra scit.

Videndum utrum doceant isti Virtutem, an non: si non docent, ne tradunt quidem; si docent, philosophi sunt. Vis scire, quam non ad docendam virtutem consederint? adspice quam dissimilia inter se omnium studia sint: atqui similitudo esset idem docentium. Nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent; quum his ipsis, quibus conligunt, negent. Nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem, et voluptates refugientem, et ab honesto ne inmortalitatis quidem pretio recedentem: modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis, et inter convivia cantusque vitam exigentis; modo Peripateticum, bonorum tria genera inducentem; modo Academicum, incerta omnia dicentem. Adparet nihil horum esse in illo, quia omnia sunt: ista enim inter se dissident. Demus illis, Homerum philosophum fuisse. Nempe sapiens factus est, antequam carmina ulla cognosceret: ergo illa discamus, quae Homerum fecere sapientem. Hoc quidem me quaerere, utrum maior aetate fuerit Homerus, an Hesiodus, non magis ad rem pertinet, quam scire, an minor Hecuba fuerit, quam Helena; quare tam male contulerit aetatem. Quid? inquam; annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? Quaeris, Ulysses ubi erraverit, potius, quam efficias, ne nos semper erremus? Non vacat audi-

re, utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit, an extra notum nobis orbem: neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus. Tempestates nos animi quotidie iactant, et nequitia in omnia Ulyssis mala inpellit. Non deest forma, quae sollicitet oculos, non hostis; hinc monstra effera et humano cruore gaudentia; hinc insidiosa blandimenta aurium; hinc naufragia, et tot varietates malorum. Hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vel naufragus navigem! Quid inquiris, an Penelope inpudica fuerit, an verba seculo suo dederit? an Ulyssem illum esse, quem videbat, antequam sciret, suspicata sit? Doce me, quid sit pudicitia, et quantum in ea bonum; in corpore, an in animo posita sit!

Ad *Musicam* transeo. Doces me, quomodo inter se acutae ac graves voces consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius, quomodo animus secum meus consonet, nec consilia mea discrepent! Monstras mihi, qui sint modi flebiles: monstra potius, quomodo inter adversa non emittam flebilem vocem!

Metiri me *Geometria* docet latifundia: potius doceat, quomodo metiar quantum homini sit satis! Numerare docet me *Arithmetica*, et avaritiae commodare digitos: potius doceat, nihil ad rem pertinere istas computationes! non esse feliciorem, cuius patrimonium tabularios lassat; immo, quam supervacua possideat qui infelicissimus fu-

turus est, si, quantum habeat, per se computare cogatur. Quid mihi prodest, scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest, conligere subtiliter pedes iugeri, et comprehendere etiam si quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus potens et aliquid ex meo abradens? Docet me, quomodo nihil perdam ex finibus meis: at ego doceri volo, quomodo totos hilaris amittam. — Paterno agro, inquit, et avito expellor! — Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit? Cuius, non dico hominis, sed populi fuerit, expedire potes? Non dominus isto, sed colonus intrasti. Cuius colonus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant iurisconsulti quidquam publicum usucapi: publicum est hoc quod tenes; quod tuum dicis, publicum est, et quidem generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri; in quadratum redigis quamcumque acceperis formam; intervalla siderum dicis; nihil est quod in mensuram tuam non cadat. Si artifex es, metire hominis animum! dic quam magnus sit, dic quam pusillus sit. Scis, quae recta sit linea: quid tibi prodest, si, quid in vita rectum sit, ignoras?

Venio nunc ad illum, qui *coelestium notitia* gloriatur:

Frigida Saturni sese quo stella receptet,
quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.

Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim, quum Saturnus et Mars ex contrario stabunt, aut quum Mercurius vespertinum faciet occasum vidente

Saturno? Potius hoc discam, ubicumque sunt ista, propitia esse, non posse mutari. Agit illa continuus ordo fatorum et inevitabilis cursus; per statutas vices remeant. — Effectus rerum omnium aut movent, aut notant! — Sed sive, quidquid evenit, faciunt; quid immutabilis rei notitia proficiet? sive significant; quid refert providere, quod effugere non possis? Scias ista, nescias, fient.

Si vero solem rapidum stellasque sequentes
ordine respicias, numquam te crastina fallet
hora, nec insidiis noctis capiere serenae.

Satis abundeque provisum est, ut ab insidiis tutus essem. Numquid me crastina non fallit hora? fallit enim, quod nescienti evenit. Ego, quid futurum sit, nescio; quid fieri possit, scio. Ex hoc nihil desperabo; totum exspecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora, si parcit; sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et, non utique casura. Itaque secunda exspecto; malis paratus sum.

In illo feras me necesse est non per praescriptum euntem. Non enim abducor, ut in numerum liberalium artium *pictores* recipiam, non magis quam *statuarios*, aut marmorarios, aut ceteros luxuriae ministros. Aeque luctatores, et totam oleo ac luto constantem scientiam, expello ex his studiis liberalibus; aut et unguentarios recipiam, et coquos, et ceteros voluptatibus nostris ingenia adcommodantes sua. Quid enim, oro te, liberale habent isti ieiuni vomitores, quorum

corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? An liberale studium istud esse iuventuti nostrae credimus, quam maiores nostri rectam exercuerunt hastilia iacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare? Nihil liberos suos docebant, quod discendum esset iacentibus. Sed nec hae [artes,] nec illae, docent aluntve Virtutem. Quid enim prodest equum regere, et cursum eius freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? Quid prodest multos vincere luctatione vel caestu, ab iracundia vinci?

Quid ergo? nihil liberalia nobis conferunt studia? — Ad alia multum, ad Virtutem nihil! Nam et hae viles ex professo artes, quae manu constant, ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus? Non quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. Quemadmodum *prima* illa, ut antiqui vocabant, *literatura*, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes, sed mox praecipiendis locum parat; sic liberales artes non perducunt animum ad virtutem, sed expediunt. *Quatuor* ait esse POSIDONIUS *artium genera: sunt vulgares et sordidae*, sunt *ludicrae*, sunt *pueriles*, sunt *liberales*. *Vulgares* opificum, quae manu constant, et ad instruendam vitam occupatae sunt; in quibus nulla decoris, nulla honesti simulatio est. *Ludicrae* sunt, quae ad voluptatem oculorum atque aurium tendunt. His adnumeres licet machinatores, qui pe-

gmata per se surgentia excogitant, et tabulata tacite in sublime crescentia, et alias ex inopinato varietates, aut dehiscentibus, quae cohaerebant; aut his, quae distabant, sua sponte coëuntibus; aut his, quae eminebant, paulatim in se residentibus: his inperitorum feriuntur oculi, omnia subita (quia causas non novere) mirantium. *Pueriles* sunt, et aliquid habentes liberalibus simile, hae artes, quas ἐγκυκλίους Graeci, nostri *liberales* vocant. Solae autem *liberales* sunt, immo, ut dicam verius, *liberae*, quibus curae Virtus est.

Quemadmodum, inquit, est aliqua pars *Philosophiae* naturalis, est aliqua moralis, est aliqua rationalis; sic et haec quoque liberalium artium turba locum sibi in Philosophia vindicat. Quum ventum est ad naturales quaestiones, *geometriae* testimonio statur. Ergo, quam adiuvat, pars eius est. — Multa adiuvant nos, nec ideo partes nostrae sunt; immo, si partes essent, non adiuvarent. Cibus adiutorium corporis est, non tamen pars est. Aliquid nobis praestat geometriae ministerium. Sic philosophiae necessaria est, quomodo ipsi faber: sed nec hic geometriae pars est, nec illa philosophiae. Praeterea utraque fines suos habet. Sapiens enim causas naturalium et quaerit et novit, quorum numeros mensurasque geometer persequitur et subputat. Qua ratione constent coelestia, quae illis sit vis, quaeve natura, sapiens scit: cursus et recursus, et quasdam observationes, per quas descendunt et adlevantur, ac speciem interdum stantium praebent, quum coe-

lestibus stare non liceat, conligit *mathematicus*. Quae causa in speculo imagines exprimat, sciet sapiens: illud tibi geometer potest dicere, quantum abesse debeat corpus ab imagine, et qualis forma speculi quales imagines reddat. Magnum esse solem philosophus probabit; quantus sit, mathematicus; qui usu quodam et exercitatione procedit: sed, ut procedat, impetranda illi quaedam principia sunt. Non est autem ars sui iuris, cui precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio petit, totum opus a solo excitat. *Mathematica*, ut ita dicam, superficiaria est, in alieno aedificat; accipit prima, quorum beneficio ad ulteriora perveniat: si per se iret ad verum, si totius mundi naturam posset conprehendere, dicerem multum conlaturam mentibus nostris, quae tractatu coelestium crescunt trahuntque aliquid ex alto.

Una re consummatur animus, *scientia Bonorum ac Malorum* inmutabili, quae soli *Philosophiae* competit: nulla autem ars alia de bonis ac malis quaerit. Singulas lubet circumire virtutes. Fortitudo contemtrix timendorum est; terribilia, et sub iugum libertatem nostram mittentia, despicit, provocat, frangit: numquid ergo hanc liberalia studia conroborant? Fides sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo conrumpitur praemio. Ure, inquit, caede, occide; non prodam: sed, quo magis secreta quaeret dolor, hoc illa altius condam! Numquid liberalia studia hos animos facere possunt? Temperantia voluptatibus imperat; alias

odit atque abigit, alias dispensat, et ad sanum modum redigit, nec umquam ad illas propter ipsas venit. Scit optimum esse modum, cupitorum non quantum velis, sed quantum debeas, sumere. Humanitas vetat superbum esse adversus socios, vetat avarum; verbis, rebus, adfectibus, comem se facilemque omnibus praestat; nullum alienum malum putat; bonum autem suum ideo maxime, quod alicui bono futurum est, amat. Numquid liberalia studia hos mores praecipiunt? Non magis quam simplicitatem, quam modestiam ac moderationem; non magis quam frugalitatem ac parsimoniam; non magis quam clementiam, quae alieno sanguini tamquam suo parcit, et scit homini non esse homine prodige utendum.

Quum dicatis, inquit, sine Liberalibus studiis ad Virtutem non perveniri, quemadmodum negatis illa nihil conferre virtuti? — Quia nec sine cibo ad virtutem pervenitur, cibus tamen ad virtutem non pertinet. Ligna nihil navi conferunt, quamvis non fiat navis nisi ex lignis. Non est, inquam, cur aliquid putes eius adiutorio fieri, sine quo non potest fieri. Potest quidem etiam illud dici, sine liberalibus studiis veniri ad Sapientiam posse; quamvis enim Virtus discenda sit, tamen non per haec discitur. Quid est autem, quare existimem, non futurum sapientem eum, qui literas nescit, quum Sapientia non sit in literis? Res tradit, non verba: et nescio, an certior memoria sit, quae nullum extra se subsidium habet. Ma-

gna et spatiosa res est, Sapientia: vacuo illi loco opus est: de divinis humanisque discendum est; de praeteritis, de futuris, de caducis, de aeternis, de tempore; de quo uno vide quam multa quaerantur! Primum, an ipsum sit aliquid? deinde, an aliquid ante tempus sit sine tempore? cum mundo coeperit? an etiam ante mundum, quia fuerit aliquid, fuerit et tempus? Innumerabiles quaestiones sunt de animo tantum: unde sit? qualis sit? quando esse incipiat? quamdiu sit? aliunde alio transeat, et domicilia mutet, ad alias animalium formas aliasque coniectus? an non amplius quam semel serviat, et emissus vagetur in toto? utrum corpus sit, an non sit? quid sit facturus, quum per nos aliquid facere desierit? quomodo libertate sua usurus, quum ex hac effugerit cavea? an obliviscatur priorum, et illic nosse se incipiat, postquam de corpore abductus in sublime secessit? Quamcumque partem rerum humanarum divinarumque comprehenderis, ingenti copia quaerendorum ac discendorum fatigaberis. Haec, tam multa, tam magna, ut habere possint liberum hospitium, supervacua ex animo tollenda sunt. Non dabit se in has angustias Virtus; laxum spatium res magna desiderat. Expellantur omnia! totum pectus illi vacet!

At enim delectat artium notitia multarum. — Tantum itaque ex illis retineamus, quantum est necessarium. An tu existimas reprehendendum, qui supervacua usu sibi comparat, et pretiosarum rerum pompam in domo explicat; non putas eum,

qui occupatus est in supervacua literarum supellectile? Plus scire velle, quam sit satis, intemperantiae genus est. Quid? quod ista liberalium artium consectatio molestos, verbosos, intempestivos, sibi placentes facit, et ideo non discentes necessaria, quia supervacua didicerunt. Quatuor millia librorum Didymus grammaticus scripsit; miser, si tam multa supervacua legisset! In his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae matre vera; in his, libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit? in his, an Sappho publica fuerit? et alia, quae erant dediscenda, si scires. I nunc, et longam esse vitam nega! Sed ad nostros quoque quum perveneris, ostendam multa securibus recidenda. Magno inpendio temporum, magna alienarum aurium molestia, laudatio haec constat, *O hominem literatum!* Simus hoc titulo rusticiore contenti, *O virum bonum!* Itane est? annales evolvam omnium gentium, et, quis primus carmina scripserit, quaeram; quantum temporis inter Orphea intersit et Homerum, quum fastos non habeam, conputabo; et Aristarchi ineptias, quibus aliena carmina compinxit, recognoscam; et aetatem in syllabis conteram? Itane in geometriae pulvere haerebo? Adeo mihi praeceptum illud salutare excidit, *Tempori parce!* Haec sciam? et quid ignorem? Appion grammaticus, qui sub C. Caesare tota circulatus est Graecia, et in nomen Homeri ab omnibus civitatibus adoptatus, aiebat, *Homerum, utraque materia consummata, et Odyssea, et Iliade, principium*

adiecisse operi suo, quo bellum Troianum complexus est: huius rei argumentum adferebat, *quod duas literas in primo versu posuisset ex industria, librorum suorum numerum continentes.* — Talia sciat oportet, qui multa vult scire.

Non vis cogitare, quantum temporis tibi auferat mala valitudo, quantum occupatio publica, quantum occupatio privata, quantum occupatio quotidiana, quantum somnus? Metire aetatem tuam! tam multa non capit. De *liberalibus studiis* loquor; *Philosophi* quantum habent supervacui? quantum ab usu recedentis? Ipsi quoque ad syllabarum distinctiones, et coniunctionum ac praepositionum proprietates descenderunt, et invidere grammaticis, invidere geometris. Quidquid in illorum artibus supervacuum erat, transtulere in suam. Sic effectum est, ut diligentius scirent loqui, quam vivere. Audi, quantum mali faciat nimia subtilitas, et quam infesta veritati sit! PROTAGORAS ait, *de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo, et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit.* NAUSIPHANES ait; *ex his, quae videntur esse, nihil magis esse, quam non esse.* PARMENIDES ait, *ex his, quae videntur, nihil esse ab uno diversum.* ZENON Eleates omnia negotia de negotio deiecit: ait, *Nihil esse.* Circa eadem fere Pyrrhonii versantur, et Megarici, et Eretrici, et Academici, qui novam induxerunt scientiam, *nihil scire.* Haec omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem coniice. Illi mihi non profuturam scientiam tra-

dunt; hi spem omnis scientiae eripiunt: satius est supervacua scire, quam nihil. Illi non praeferunt lumen, per quod acies dirigatur ad verum; hi oculos mihi effodiunt. Si Protagorae credo, nihil in rerum natura est, nisi dubium; si Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi; si Parmenidi, nihil est praeter unum; si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nôs sumus? quid ista, quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura umbra est, aut inanis, aut fallax. Non facile dixerim, utrum magis irascar illis, qui nos nihil scire voluerunt; an illis, qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. Vale.

EPISTOLA LXXXIX.

Philosophiae et Sapientiae discrimen: et illius divisio varia, partiumque iterum divisio, et descriptio. Monitum deinde, haec et talia ad mores atque animum referenda: et obiter in male divites invehitur, luxumque simul et avaritiam castigat.

Seneca Lucilio suo Salutem.

Rem utilem desideras, et ad Sapientiam properanti utique necessariam, *dividi Philosophiam*, et ingens corpus eius in membra disponi. Facilius enim per partes in cognitionem totius adducimur. Utinam quidem, quemadmodum universa mundi facies in conspectum venit, ita Philosophia tota nobis posset occurrere; simillimum mundo spectaculum! Profecto enim omnes mortales in admirationem sui raperet, relictis his, quae nunc magna, magnorum ignorantia, credimus. Sed, quia contingere hoc non potest, sic

erit a nobis adspicienda, quemadmodum mundi secreta cernuntur. Sapientis quidem animus totam molem eius amplectitur, nec minus illam velociter obit, quam coelum acies nostra: nobis autem, quibus perrumpenda caligo est, et quorum visus in proximo deficit, singula quaeque ostendi facilius possunt, universi nondum capacibus. Faciam ergo quod exigis, et Philosophiam in partes, non in frusta, dividam: dividi enim illam, non concidi, utile est; nam comprehendere, quemadmodum maxima, ita minima, difficile est. Describitur in tribus populus, in centurias exercitus. Quidquid in maius crevit, facilius agnoscitur, si discessit in partes; quas, ut dixi, innumerabiles esse et parvulas non oportet. Idem enim vitii habet nimia, quod nulla divisio; simile confuso est, quidquid usque in pulverem sectum est.

Primum itaque, sicut videtur, tibi dicam, inter Sapientiam et Philosophiam quid intersit. *Sapientia* perfectum bonum est mentis humanae; *Philosophia* sapientiae amor est et adfectatio. Haec ostendit, quo illa pervenit. Philosophia unde dicta sit, adparet; ipso enim nomine fatetur. Quidam *Sapientiam* ita finierunt, ut dicerent eam *divinorum et humanorum scientiam*. Quidam ita: *Sapientia* est, *nosse divina et humana, et horum causas*. Supervacua mihi videtur haec adiectio, quia *causae* divinorum humanorumque partes sunt. *Philosophiam* quoque fuerunt qui aliter atque aliter finirent: alii *studium* illam *virtutis es-*

se dixerunt; alii *studium corrigendae mentis;* a quibusdam dicta est *adpetitio rectae rationis.* Illud quasi constitit, aliquid inter Philosophiam et Sapientiam interesse: neque enim fieri potest, ut idem sit quod adfectatur, et quod adfectat. Quomodo multum inter avaritiam et pecuniam interest, quum illa cupiat, haec concupiscatur; sic inter philosophiam et sapientiam. Haec enim illius effectus et praemium est; illa venit, ad hanc itur. *Sapientia* est, quam Graeci σοφίαν vocant. Hoc verbo Romani quoque utebantur, sicut *philosophia* nunc quoque utuntur. Quod et togatae tibi antiquae probabunt, et inscriptus Dossenni monumento titulus:

Hospes resiste, et sophiam Dossenni lege.

Quidam ex nostris, quamvis philosophia studium virtutis esset, et haec peteretur, illa peteret, tamen non putaverunt illas distrahi posse: nam nec philosophia sine virtute est, nec sine philosophia virtus est. Philosophia studium virtutis est, sed per ipsam virtutem; nec virtus autem esse sine studio sui potest, nec virtutis studium sine ipsa. Non enim, quemadmodum in his, qui aliquid ex distanti loco ferire conantur, alibi est qui petit, alibi quod petitur; nec, quemadmodum itinera, quae ad urbes perducunt, extra ipsas sunt. Ad virtutem venitur per ipsam. Cohaerent ergo inter se Philosophia Virtusque.

Philosophiae tres *partes* esse dixerunt et maximi et plurimi auctores: *Moralem. Naturalem.* et *Rationalem.* Prima conponit animum; secunda re-

rum naturam scrutatur; tertia proprietates verborum exigit, et structuram, et argumentationes, ne pro vero falsa subrepant. Ceterum inventi sunt, et qui in pauciora philosophiam, et qui in plura diducerent. Quidam ex Peripateticis quartam partem adiecerunt, *Civilem;* quia propriam quamdam exercitationem desideret, et circa aliam materiam occupata sit. Quidam adiecerunt his partem, quam Graeci οἰκονομικὴν vocant, *administrandae rei familiaris scientiam.* Quidam et *de generibus vitae* locum separaverunt. Nihil autem horum non in illa parte Morali non reperietur. Epicurei duas partes philosophiae putaverunt esse, *naturalem* atque *moralem;* rationalem removerunt. Deinde, quum ipsis rebus cogerentur ambigua secernere, falsa sub specie veri latentia coarguere, ipsi quoque locum, quem *de Iudicio et Regula* adpellant, alio nomine rationalem induxerunt; sed eum accessionem esse naturalis partis existimant. Cyrenaici naturalia cum rationalibus sustulerunt, et contenti fuerunt Moralibus: sed hi quoque, quae removent, aliter inducunt. In quinque enim partes Moralia dividunt; ut una sit de Fugiendis et Expetendis, altera de Adfectibus, tertia de Actionibus, quarta de Causis, quinta de Argumentis. Causae rerum ex naturali parte sunt; argumenta ex rationali; actiones ex morali. ARISTON Chius, *non tantum supervacuas esse,* dixit, *naturalem et rationalem, sed etiam contrarias:* moralem quoque, quam solam reliquerat, circumcidit. Nam eum locum, qui *Monitiones* continet,

sustulit, et *paedagogi* esse dixit, *non philosophi*: tamquam quidquam aliud sit Sapiens, quam humani generis paedagogus.

Ergo, quum tripartita sit Philosophia, *Moralem* eius *partem* primum incipiamus disponere. Quam in tria rursus dividi placuit; ut prima esset *Inspectio suum cuique distribuens*, et aestimans quanto quidque dignum sit; maxime utilis: quid enim est tam necessarium, quam pretia rebus inponere? secunda, *de Actionibus*; tertia, *de Impetu*. Primum enim est, ut, quanti quidque sit, iudices: secundum, ut impetum ad illa capias ordinatum temperatumque: tertium, ut inter impetum tuum, actionemque conveniat, ut in omnibus istis tibi ipse consentias. Quidquid ex his tribus defuerit, turbat et cetera. Quid enim prodest, intus aestimata habere omnia, si sis impetu nimius? quid prodest, impetus repressisse, et habere cupiditates in tua potestate, si in ipsa rerum actione tempora ignores; nec scias, quando quidque, et ubi, et quemadmodum agi debeat? Aliud est enim, dignitates et pretia rerum nosse, aliud articulos; aliud impetus refrenare, et ad agenda ire, non ruere. Tunc ergo vita sibi concors est, ubi actio non destituit impetum, impetus ex dignitate rei cuiusque concipitur; proinde remissus acriorque, prout illa digna est peti.

Naturalis pars Philosophiae in duo scinditur: Corporalia, et Incorporalia. Utraque dividuntur in suos, ut ita dicam, gradus. Corporum locus in hos: primum in ea quae faciunt, et quae ex his

gignuntur; gignuntur autem elementa. Ipse elementi locus, ut quidam putant, simplex est; ut quidam, in materiam, et causam omnia moventem, et elementa, dividitur. — Superest ut *Rationalem partem Philosophiae* dividamus. Omnis oratio aut continua est, aut inter respondentem et interrogantem discissa. Hanc διαλεκτικὴν, illam ῥητορικὴν placuit vocari. Haec verba curat, et sensus, et ordinem. Διαλεκτικὴ in duas partes dividitur, in verba et significationes; id est, in res, quae dicuntur, et vocabula, quibus dicuntur. Ingens deinde sequitur utriusque divisio. Itaque hoc loco finem faciam,

— — *et summa sequar fastigia rerum;*

alioqui, si voluero facere partium partes, quaestionum liber fiet.

Haec, Lucili, virorum optime, quo minus legas non deterreo; dummodo, quidquid legeris, ad mores statim referas. Illos compesce, marcentia in te excita, soluta constringe, contumacia doma, cupiditates tuas publicasque, quantum potes, vexa; et istis dicentibus: *Quousque eadem?* responde: „Ego debebam dicere: *Quousque eadem peccabitis?* Remedia ante vultis, quam vitia desinere: ego vero eo magis dicam, et, quia recusatis, perseverabo. Tunc incipit medicina proficere, ubi in corpore alienato dolorem tactus expressit. Dicam etiam invitis profutura. Aliquando aliqua ad vos non blanda vox veniat; et, quia verum singuli audire non vultis, publice audite. Quousque fines possessionum propagabitis? ager uni domino, qui

populum cepit, angustus est. Quousque arationes vestras porrigetis, ne provinciarum quidem satione contenti circumscribere praediorum modum? Illustrium fluminum per privatum decursus est; et amnes magni, magnarumque gentium termini, usque ad ostium a fonte vestri sunt. Hoc quoque parum est, nisi latifundiis vestris maria cinxistis; nisi trans Hadriam et Ionium Aegaeumque vester villicus regnet; nisi insulae, ducum domicilia magnorum, inter vilissima rerum numerentur. Quam vultis late possidete; sit fundus, quod aliquando imperium vocabatur; facite vestrum, quidquid potestis! — dum plus sit alieni. Nunc vobiscum loquor, quorum aeque spatiose luxuria, quam illorum avaritia, diffunditur. Vobis dico: Quousque nullus erit lacus, cui non villarum vestrarum fastigia immineant; nullum flumen, cuius non ripas aedificia vestra praetexant? Ubicumque scatebunt aquarum calentium venae, ibi nova diversoria luxuriae excitabuntur. Ubicumque in aliquem sinum litus curvabitur, vos protinus fundamenta iacietis; nec contenti solo, nisi quod manu feceritis, maria agetis introrsus. Omnibus licet locis tecta vestra resplendeant, alicubi inposita montibus, in vastum terrarum marisque prospectum, alicubi ex plano in altitudinem montium educta; quum multa aedificaveritis, quum ingentia, tamen et singula corpora estis, et parvula. Quid prosunt multa cubicula? in uno iacetis. Non est vestrum, ubicumque non estis. Ad vos deinde transeo,

quorum profunda et insatiabilis gula hinc maria scrutatur, hinc terras. Alia hamis, alia laqueis, alia retium variis generibus cum magno labore persequitur; nullis animalibus, nisi ex fastidio, pax est. Quantulum enim ex istis epulis, quae per tot comparatis manus, fesso voluptatibus ore libatis? quantulum ex ista fera, periculose capta, dominus crudus ac nausians gustat? quantulum ex tot conchyliis, tam longe advectis, per istum stomachum inexplebilem labitur? Infelices etiam, quod non intelligitis, maiorem vos famem habere, quam ventrem." — Haec aliis dic, ut, dum dicis, audias ipse; scribe, ut, dum scribis, legas; omnia ad mores, et ad sedandam rabiem adfectuum referens. Stude, ut non plus aliquid scias, sed ut melius. Vale.